

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

ESKİ TÜRK DİLİ BİLİM DALI

**UYGUR KAĞANLIĞI YAZITLARININ ANLAMLI VE GÖREVLİ
DİL ÖGELERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

İsmail EMİRŞAH

BURSA 2021

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

ESKİ TÜRK DİLİ BİLİM DALI

**UYGUR KAĞANLIĞI YAZITLARININ ANLAMLI VE GÖREVLİ
DİL ÖGELERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

İsmail EMİRŞAH

Danışman:

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ

BURSA 2021

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : İsmail EMİRŞAH
Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Bilim Dalı : Eski Türk Dili
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : XIII + 138
Mezuniyet Tarihi : 19 / 08 / 2021
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ

UYGUR KAĞANLIĞI YAZITLARININ ANLAMLI VE GÖREVLİ DİL ÖGELERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Uygur Dönemi'nde bir önceki dönem (Kök)türk Dönemi gibi yazıt dikme geleneği belirli bir süre devam etmiştir. Bu süre içinde Ötüken Uygur Dönemi Yazıtları olarak adlandırılan Tes, Tariat ve Şine Us Yazıtları ortaya konmuştur. Bu çalışmada, Ötüken Uygur Dönemi'nde ortaya konan kağanlık yazıtlarından Tes, Tariat ve Şine Us'un Prof. Dr. Osman MERT tarafından hazırlanan Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtlarından Tes-Tariat-Şine Us adlı eseri kaynak olarak kullanılarak anlamlı ve görevli dil öğeleri incelenmiştir.

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ tarafından tasnifi yapılan çalışmamızın ilk bölümünü oluşturan anlamlı dil öğeleri; adlar (adlar, zamirler, sıfatlar, zarflar) ve fiiller olarak iki bölüme ayrılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise görevli dil öğeleri ekler, edatlar ve bağlaçlar başlıkları altında incelenmiştir.

Çalışmanın sonucunda incelenen eserlerde Türkçenin kavram işaretlemedeki zenginliği (gelişmeye açık dil yapısı, söz varlığının büyük ölçüde ana dile ait sözcüklerden oluşması, sözcük türetme gücü vb.) ve dönemin zengin kültür dilini yansıttığı tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Tes, Tariat, Şine Us, anlamlı dil öğeleri, görevli dil öğeleri.

ABSTRACT

Name and Surname : İsmail EMİRŞAH
University : Bursa Uludag University
Institution : Social Science Institution
Field : Turkish Language and Literature
Branch : Old Turkish Language
Degree Awarded : Master
Master Page Number: XIII + 138
Degree Date : 19 / 08 / 2021
Supervisor : Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ

INVESTIGATION OF THE UYGHUR KAGHAN INSTRUCTIONS IN TERMS OF MEANINGFUL AND OFFICIAL LANGUAGE ELEMENTS

In the Uyghur Period, the tradition of erecting inscriptions, like the previous Köktürk Period, continued for a certain period of time. During this period, the Tes, Tariat and Şine Us Inscriptions, known as Ötüken Uyghur Period Inscriptions, were revealed. In this study, meaningful and responsible language elements were examined using the work of Prof. Dr. Osman MERT named as Tes-Tariat-Şine Us as a reference, which was one of the Ötüken Uyghur Khanate Inscriptions and were examined by the professor himself.

The meaningful language elements which constituted the first part of our study, and which were classified by Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ, were divided into two parts as nouns (nouns, pronouns, adjectives, adverbs) and verbs. In the second part of the study, the language elements in charge were examined under the headings of suffixes, prepositions, and conjunctions.

As a result of the study, it has been determined that Turkish language reflects the richness of concept marking (open language structure, vocabulary mostly composed of native language words, word generation power, etc.) and it is a rich cultural language of the period in the analyzed works

Keywords: Tes, Tariat, Şine Us, meaningful language elements, functional language elements.

ÖN SÖZ

Türk tarihinde önemli bir yeri olan Uygurlar bugün varlığını sürdüren en eski Türk boy ve topluluklarıdır. Bizlere dil ve tarih açısından büyük bir miras bırakan Uygurlar, II. (Kök)türk Devleti'nin varlığına diğer boy ve topluluklar yardımıyla son vermiş ve kağanlığını ilan etmiştir. Uygur Kağanlığı Dönemi'nde ise (Kök)türk yazı kültürü varlığını devam ettirmiş ve Tes, Tariat ve Şine Us gibi önemli eserler ortaya çıkmıştır. Bu eserlerin temel özelliği, Türk kağan ve kumandanlarının yaşadıkları veya yaşanmış tarihsel olaylardan ve kendi bilgi ve birikimlerini gelecek nesillere aktarmalarıdır.

Uygur Kağanlığı Yazıtları'ndaki anlamlı ve görevli dil öğelerini tespit etmeyi amaçlayan bu çalışma "Giriş", "Uygur Kağanlığı Yazıtlarının Anlamlı Dil Öğeleri Açısından İncelenmesi", "Uygur Kağanlığı Yazıtlarının Görevli Dil Öğeleri Açısından İncelenmesi" ve "Sonuç" bölümlerinden oluşmaktadır. "Giriş" bölümünde; Uygur Kağanlığı'nın kuruluşu ve bu dönemde ortaya konan yazıtlar hakkında kısa bilgi verilmiş, tez çalışmasında örnek alınan eserler belirtilmiş, inceleme yöntemiyle birlikte dil öğeleri tasnifini içeren tablolar eklenmiştir. Birinci bölümde, ele alınan eserlerdeki anlamlı dil öğeleri adlar (basit adlar, türemiş adlar, birleşik adlar) ve fiiller (basit fiiller, türemiş fiiller, birleşik fiiller) olarak iki grupta incelenmiştir. İkinci bölümde, ele alınan eserlerdeki görevli dil öğeleri ekler (yapım ekleri, eylemsiler, çekim ekleri), edatlar (cümle başı edatları, çekim edatları ve cümle sonu edatları) ve bağlaçlar olarak üç grupta incelenmiştir. "Sonuç" bölümünde ise araştırma bulgularından hareketle sonuçlar dikkate sunulmuştur.

2210-A Genel Yurt İçi Yüksek Lisans Burs Programı kapsamında 2018/2 bursiyeri olarak beni destekleyen TÜBİTAK'a teşekkür ederim.

Sadece akademik çalışmalarım sırasında değil üç sene boyunca maddi ve manevi olarak desteklerini benden esirgemeyen, iş yoğunluğuna rağmen bir baba gibi bana yol gösteren ve yolumu aydınlatan, bilgilerini ve hayat tecrübesini her durumda benimle paylaşan danışmanım Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ'a, Prof. Dr. Semra ALYILMAZ'a, tez çalışmam sırasında çalışmamın temelini oluşturan kıymetli eserlerinden faydalandığım ve tez savunma jürimde yer alarak beni onurlandıran Prof. Dr. Osman MERT'e, lisans ve yüksek lisans eğitimim sırasında derslerini severek dinlediğim ve tez

savunma jürimde yer alarak beni onurlandıran Prof. Dr. Hatice ŞAHİN'e, tez çalışmam boyunca hiçbir zaman desteklerini benden esirgemeyen ve her zaman yanımda olan Arş. Gör. Burcu KAYA ÇAKI'ya, fikirlerinden her zaman istifade ettiğim hocalarım Öğr. Gör. Nazmi ŞEN ve Dicle ÖZDEMİR ile dönem arkadaşlarım Fidan DOĞRU ve Nejla HASSANİ'ye, TEKE AKADEMİ'nin kıymetli hocalarına, eğitim hayatım boyunca desteklerini benden esirgemeyen ve her zaman sabır gösteren aileme teşekkür ederim.

İsmail EMİRŞAH

Bursa / Ağustos 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLolar.....	xi
KISALTMALAR.....	xii
DİL BİLGİSİYLE İLGİLİ KISALTMALAR.....	xiii
GİRİŞ.....	1
1. Uygur Kağanlığı ve Yazıtları.....	1
2. Tez Çalışmasının Esasları.....	2
1.1. Örnek Alınan Çalışmalar.....	2
1.2. İnceleme Yöntemi.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

UYGUR KAĞANLIĞI YAZITLARININ ANLAMLI DİL ÖGELERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

1. Adlar / İsimler.....	5
1.1. Basit Adlar.....	5
1.1.1. Türkçe Adlar.....	6
1.1.1.1. Özel Adlar.....	6
1.1.1.1.1. Kişi Adları.....	6
1.1.1.1.2. Yer Adları.....	7
1.1.1.1.3. Boy, Kavim, Millet ve Devlet Adları.....	8
1.1.1.2. Cins Adlar.....	9
1.1.1.2.1. Adlar.....	10
1.1.1.2.2. Zamirler.....	10
1.1.1.2.2.1. Kişi Zamirleri.....	11
1.1.1.2.2.2. İşaret Zamirleri.....	14
1.1.1.2.2.3. Dönüşlülük Zamirleri.....	15
1.1.1.2.2.4. Belgisiz / Belirsizlik Zamirleri.....	15
1.1.1.2.3. Sıfatlar.....	16

1.1.1.2.3.1. Vasıflandırma / Niteleme Sıfatları.....	17
1.1.1.2.3.2. Belirtme Sıfatları.....	19
1.1.1.2.3.2.1. İşaret Sıfatları.....	20
1.1.1.2.3.2.2. Sayı Sıfatları.....	21
1.1.1.2.3.2.3. Belirsizlik Sıfatları.....	24
1.1.1.2.4. Zarflar.....	25
1.1.1.2.4.1. Yer Yön Zarfları.....	25
1.1.1.2.4.2. Zaman Zarfları.....	26
1.1.1.2.4.3. Hâl Zarfları.....	27
1.1.2. Alıntı Adlar (Yabancı Dillerden Geçen Adlar).....	28
1.2. Türemiş Adlar.....	31
1.2.1. İsimden İsim Yapım Ekleriyle Yapılmış Adlar.....	31
1.2.2. Fiilden İsim Yapım Ekleriyle Yapılmış Adlar.....	34
1.3. Birleşik Adlar.....	37
1.3.1. Ad Tamlaması Yapısındaki Adlar.....	37
1.3.2. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Adlar.....	39
2. Fiiller / Eylemler.....	41
2.1. Basit Fiiller.....	42
2.2. Türemiş Fiiller.....	43
2.2.1. İsimden Fiil Yapım Ekleriyle Yapılmış Fiiller.....	43
2.2.2. Fiilden Fiil Yapım Ekleriyle Yapılmış Fiiller.....	45
2.3. Birleşik Fiiller.....	48
2.3.1. İsim + Yardımcı Fiilden Kurulu Birleşik Fiiller.....	48
2.3.2. Fiil – Zarf Fiil Eki – Fiil Şeklinde Kurulmuş Eylemler.....	50
2.3.3. Fiil Deyimleri.....	51
2.3.3.1. Zarf + Fiilden Kurulu Fiil Deyimleri.....	51
2.3.3.2. Belirtisiz Nesne + Fiilden Kurulu Fiil Deyimleri.....	53
2.3.3.2.1. Olumlu veya olumsuz geçişli bir fiille belirtisiz nesneden kurulu fiil deyimleri.....	53
2.3.3.2.2. Bünyesinde nesne bulunduran bir fiille bünyesindeki nesnenin belirtisiz kullanımından oluşan fiil deyimleri.....	55

İKİNCİ BÖLÜM

UYGUR KAĞANLIĞI YAZITLARININ GÖREVLİ DİL ÖGELERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

1. Ekler (Ek, Ek+ekler, Ek+edatlar).....	56
1.1. Yapım Ekleri.....	57
1.1.1. İsim Yapım Ekleri.....	57
1.1.1.1. İsimden İsim Yapım Ekleri.....	57
1.1.1.2. Fiilden İsim Yapım Ekleri.....	61
1.1.2. Fiil Yapım Ekleri.....	66
1.1.2.1. İsimden Fiil Yapım Ekleri.....	66
1.1.2.2. Fiilden Fiil Yapım Ekleri.....	70
1.2. Fiilimsiler / Eylemsiler.....	76
1.2.1. İsim-Fiiller / Mastarlar.....	76
1.2.2. Sıfat-Fiiller / Ortaçlar.....	77
1.2.2.1. Geçmiş Zaman Sıfat-Fiilleri.....	77
1.2.2.2. Geniş Zaman Sıfat-Fiilleri.....	79
1.2.2.3. Gelecek Zaman Sıfat-Fiilleri.....	80
1.2.3. Zarf-Fiiller / Ulaçlar.....	81
1.2.3.1. Hâl Zarf-Fiilleri.....	81
1.2.3.2. Zaman Zarf-Fiilleri.....	82
1.2.3.3. Sebep Zarf-Fiilleri.....	83
1.2.3.4. Hedef Zarf-Fiilleri.....	84
1.2.3.5. Kuvvetlendirme Zarf-Fiilleri.....	84
1.3. Çekim Ekleri.....	84
1.3.1. İsim Çekim Ekleri.....	84
1.3.1.1. İsimlerde Teklik ve Çokluk Ekleri.....	84
1.3.1.1.1. İsimlerde Teklik.....	84
1.3.1.1.2. İsimlerde Çokluk.....	86
1.3.1.1.2.1. Eklerle (morfolojik usulle) çokluk yapımı.....	86
1.3.1.1.2.2. Kelime veya kelime grupları (sentaktik usulle) ile çokluk yapımı.....	87
1.3.1.1.2.3. Çokluk bildiren kelime grupları + çokluk ekleri (sentaktik usul + morfolojik usul).....	88

1.3.1.2. İyelik ve iyelik çekimi.....	89
1.3.1.2.1. Teklik.....	89
1.3.1.2.3. Çokluk.....	91
1.3.1.3. Hâl / Durum Ekleri.....	91
1.3.1.3.1. Belirten / İlgi Hâli.....	92
1.3.1.3.2. Belirtilen Hâli.....	93
1.3.1.3.3. Özne Hâli.....	95
1.3.1.3.4. Nesne Hâli.....	96
1.3.1.3.5. Bulunma Hâli.....	100
1.3.1.3.5.1. Zamanda Bulunma Hâli.....	100
1.3.1.3.5.1. Mekânda Bulunma Hâli.....	102
1.3.1.3.6. Ayrılma Hâli.....	106
1.3.1.3.7. Çıkışlık Hâli.....	106
1.3.1.3.8. Yönelme Hâli.....	106
1.3.1.3.9. Birliktelik-Berberlik Hâli.....	108
1.3.1.3.10. Karşılıklılık Hâli.....	109
1.3.1.3.11. Hedef Hâli.....	109
1.3.1.3.12. Sebep Hâli.....	110
1.3.1.3.13. Vasıta Hâli.....	111
1.3.1.3.14. Nasıllık Hâli.....	111
1.3.1.3.15. Nicelik Hâli.....	112
1.3.1.3.16. Sınırlandırma Hâli.....	112
1.3.1.3.17. Seslenme Hâli.....	113
1.3.2. Fiil Çekim Ekleri.....	113
1.3.2.1. Kip Ekleri.....	113
1.3.2.1.1. Basit Fiil Çekimi.....	113
1.3.2.1.1.1. Bildirme Kipleri.....	113
1.3.2.1.1.2. Tasarlama Kipleri.....	116
1.3.2.1.2. Birleşik Fiil Çekimi.....	117
1.3.2.2. Kişi / Şahıs Ekleri.....	117
1.3.2.2.1. Şahıs Zamiri Menşeli Şahıs Ekleri.....	117
1.3.2.2.2. Diğer Şahıs Ekleri (Oblique Yapılar).....	118

1.3.2.2.2.1. İyelik Eki Menşeli Şahıs Ekleri.....	118
1.3.2.2.2.2. Diğer Özel Yapılar.....	119
2. Edatlar.....	121
2.1 Cümle Başı Edatları.....	121
2.2. Çekim Edatları.....	122
2.3. Cümle Sonu Edatları.....	125
3. Bağlaçlar.....	126
SONUÇ.....	127
KAYNAKLAR.....	131

TABLULAR

Tablo 1: Görevli Dil Ögeleri.....	4
Tablo 2: Anlamli Dil Ögeleri.....	4
Tablo 3: Uygur Kağanlığı Yazıtlarında Zamirler.....	16
Tablo 4: Uygur Kağanlığı Yazıtlarında Sayı Sıfatları.....	23
Tablo 5: Uygur Kağanlığı Yazıtlarında Sayı Sıfatı Dışındaki Sıfatlar.....	24
Tablo 6: Uygur Kağanlığı Yazıtlarında Geçen Alıntı Sözcükler.....	30
Tablo 7: Uygur Kağanlığı Yazıtlarında Türetme Ekleri.....	75

KISALTMALAR

B : Batı

b. : Baskı

bkz. : Bakınız

C : Cilt

Çev. : Çev

Çin. : Çince

D : Doğu

G : Güney

Haz. : Hazırlayan

İr. : İnanca

K : Kuzey

Moğ. : Moğolca

S : Sayı

Skr. : Sanskritçe

ss. : Sayfa sayısı

ŞU : Şine Us Yazıtı

T : Tes Yazıtı

Ta : Tariat Yazıtı

TK : Taş Kaide

vb. : ve benzeri

DİL BİLGİSİYLE İLGİLİ İŞARETLER

° : a, e, ı, i, u, ü

Ø : işaretsiz biçim birim

+ : isim soylu öge

- : fiil soylu öge

(...) : x (y): x'in kapsamında y vardır

< : x<y : y, x'ten eskidir

= : eşittir

/ : ve, veya

~ : x~y : x'de y'de geçerlidir

... : kıraktır

GİRİŞ

1. UYGUR KAĞANLIĞI VE YAZITLARI

İçinde yaşadıkları evrenin birer parçası olan insanlar; hayatta kalabilmek, soylarını devam ettirebilmek ve huzur içinde yaşayabilmek amacıyla diğer insanlarla iletişim hâlinde olmuşlardır (Alyılmaz, 2015: 13). Bu iletişim insanları arasında kültürel aktarıma sebep olsa da birçok boy ve topluluk bir arada yaşamaya devam etmiştir. Türk tarihine bakıldığında birçok boy ve topluluğun uzun yıllar bir arada yaşadığı görülmektedir.

Aşına boyunun kontrolündeki Türk boy ve topluluklarının I. ve II. (Kök)türk Kağanlığı Dönemlerinde hem kendi toprakları hem de diğer topraklar üzerinde büyük itibar sahibi olduğu bilinmektedir, ancak Bilge Kağan'ın ölümünün ardından (Kök)türk Devleti'nin başına geçen yöneticilerin iç karışıkları ve dışarıdan gelen tehlikeleri önleyemediği için büyük toprak kayıpları yaşanmıştır (Alyılmaz, 2015: 13).

II. (Kök)türk Kağanlığı içinde bulunan Uygurların Köktürk ve diğer boy ve topluluklarla mücadelesi Tariat ve Şine Us Yazıtları'nda anlatılmaktadır (Mert, 2009: 17). Bu toprak kayıpları üzerine isimleri (Kök)türk Yazıtları'nda Oğuz ve Dokuz Oğuz olarak geçen Uygurlar, Basmlar ve Karluklar ile birleşerek (Kök)türk hakimiyetine son verirler (Alyılmaz, 2015: 13). (Kök)türk Kağanlığı'nın yıkılması üzerine Uygurlar Basmların liderini kağan olarak ilan eder. Bölgede kurulan yeni kağanlıkta Uygurlar doğu, Karluklar batı yabguluğunu temsil etmektedir (Mert, 2009: 17). Bunun üzerine Basmların kağanlığını kabul etmeyen Uygurlar, Karluk iş birliğiyle Basmlı Kağanını öldürürler (Mert, 2009: 18). Kurulan yeni kağanlığın merkezi yine Ötüken olmuştur (Ölmez, 2018: 9). Uygurlar, (Kök)türk mirası üzerinde en az onlar kadar güçlü ve bağımsız bir devlet kurmuştur (Yıldırım, 2021: 23).

(Kök)türk Dönemi'nden Uygur Dönemi'ne geçiş sürecinde (Kök)türk yazı kültürü yaygınlaşarak varlığını sürdürmüştür (Mert, 2009: 97). Bu dönemde ortaya konan yazıtlar yazıldıkları yere ve içeriğe göre farklı amaçlar taşısa da temel olarak Türk kağan ve kumandanlarının yaşanan tarihi hadiselerden ve kendi bilgi ve deneyimlerinden hareketle gelecek nesillere birlik ve bütünlük mesajı verirler (Alyılmaz, 2007: 11).

Prof. Dr. Ahmet B. ERCİLASUN Uygur Dönemi'ne ait yazıtları şu şekilde sıralar:

1. Taryat (Terh)
2. Tes
3. Şine Usu
4. Somon-Sevrey
5. Suci
6. Karabalgasun bitigleri
7. Ar Hanin
8. Gürbelcin
9. Somon-Tes
10. Mutrın Temdeg (Ercilasun, 2015: 134-135).

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ ise Tes, Tariat, Şine Us, Karabalgasun I, Karabalgasun II, Karabalgasun III, Mutrın Temdeg Yazıtları'nı Ötüken Uygur Dönemi kağan ve kumandanlık yazıtları olarak verir (Mert, 2009: 217).¹

2. TEZ ÇALIŞMASININ ESASLARI

2.1. ÖRNEK ALINAN ÇALIŞMALAR

Uygur Kağanlığı Yazıtları'ndan Tes, Tariat ve Şine Us Yazıtları'nda anlamlı ve görevli dil öğelerini sınıflandırdığımız bu çalışmada; epigrafik belgeme, yorumlu yazı çevirimi ve Türkiye Türkçesine aktarımında Prof. Dr. Osman MERT'İN hazırlamış olduğu *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes-Tariat-Şine Us* adlı eserden faydalanılmıştır. Tasnif ve örneklendirmede Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ'ın *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi* adlı doktora tezi, Prof. Dr. Semra ALYILMAZ'ın *Prens*

¹ Ötüken Uygur Kağanlığı ve bu dönem yazıtları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Alyılmaz, *İpek Yolu Kavşağının Ölümsüzlük Eserleri*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2015.; Osman Mert, *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes-Tariat-Şine Us*, Ankara: Belen Yayıncılık, 2009.; Ahmet Bican Ercilasun, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2015.; Mehmet Ölmez, *Uygur Kağanlığı Yazıtları*, Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2018.; Erhan Aydın, *Uygur Kağanlığı Yazıtları*, Konya: Kömen Yayınları, 2011.; Kürşat Yıldırım, *Uygur Kağanlığı*, İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.

Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi'nin Uygurcasının Söz Dizimi adlı yüksek lisans tezi, A. v. GABAIN tarafından hazırlanan ve Prof. Dr. Mehmet AKALIN tarafından Türkiye Türkçesine çevirisi yapılan *Eski Türkçenin Grameri* adlı eser ve Prof. Dr. Kemal ERASLAN'ın *Eski Uygur Türkçesi Grameri* adlı eser çalışmamızda örnek alınmıştır.

2.2. İNCELEME YÖNTEMİ

Uygur Kağanlığı Yazıtları'ndan Tez, Tariat ve Şine Us Yazıtları'nın ilk olarak cümle sınırları belirlenmiştir. Sınırları belirlenen yapılar içinde yüklemsiz / orijinal metinde kırık olan yapılar bulunmaktadır. Bu yapılar içinde anlamlı ve görevli dil öğelerine dâhil edilenler için bağlamdan çıkarım yapılmıştır. Prof. Dr. Osman MERT'in *Ötüken Uygun Dönemi Yazıtlarından Tes-Tariat-Şine Us* adlı eserindeki işaret sistemine bağlı kalınmıştır.

Araştırmanın temeli, Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ tarafından hazırlanan dil öğeleri tasnifi üzerine kurulmuştur. Bu tasnif esas olarak iki bölümden oluşmaktadır. Tasnif *Tablo 1* ve *Tablo 2*'de verilmiştir.

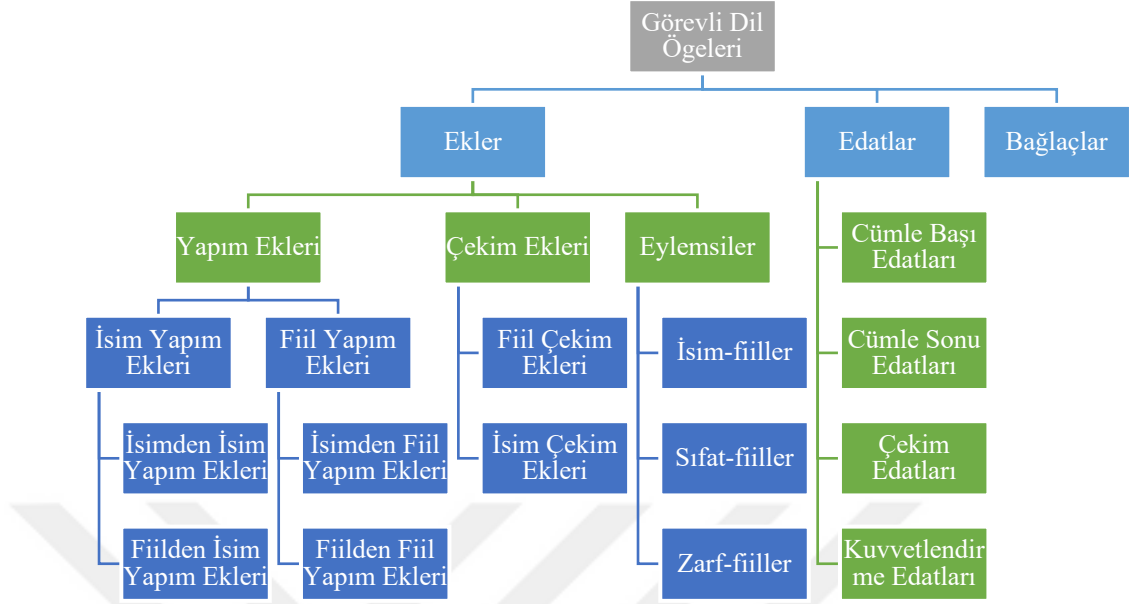
Her bölümde örnekler madde başı (•) ile gösterilmiştir. Dil ögesi olarak ifade edilen yapı italik yazılmış ve orijinal metinde (Köktürk alfabesi) koyu ve altı çizili gösterilmiştir. Örnek:

- an+**ta**: orada

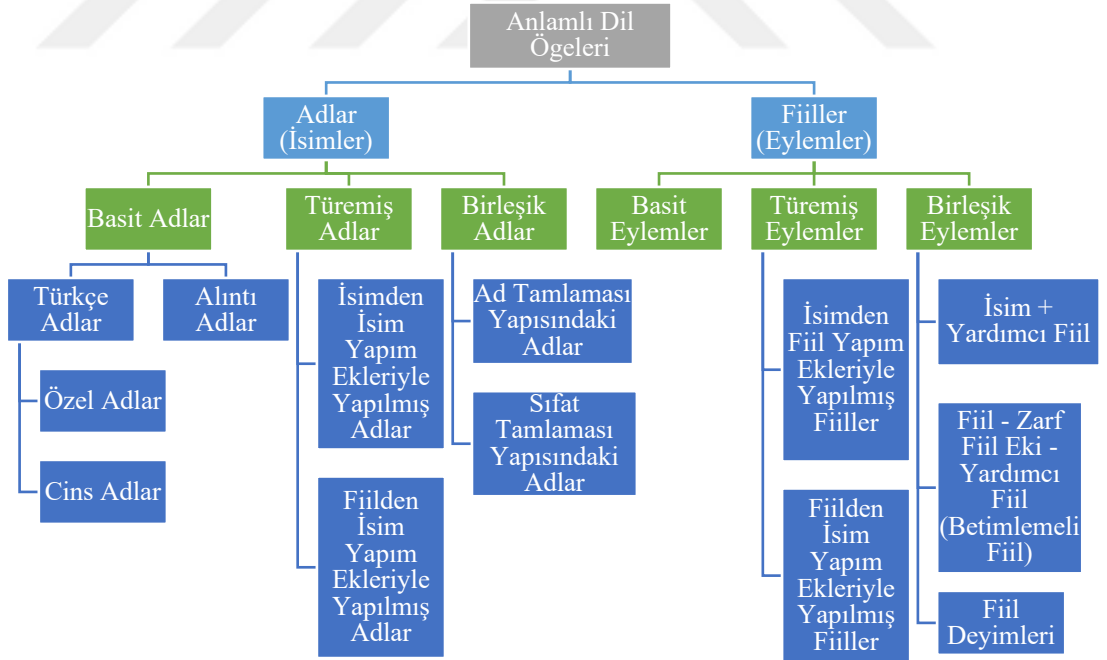
: 𐰽𐰪𐰭 : 𐰽𐰪𐰭 : 𐰽𐰪𐰭

(a)**nfa** ý(a)ḅḡu : (a)ṭ(a)ḡı: *Orada yabgu atadı.* Ta G5

Tablo 1: Görevli Dil Öğeleri

Tablo 2: Anlamlı Dil Öğeleri

BİRİNCİ BÖLÜM

UYGUR KAĞANLIĞI YAZITLARININ ANLAMLI DİL ÖGELERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Bütün doğal dillerde olduğu gibi Türkçede de dil öğelerinin iki temel sınıfa ayrıldığını söyleyen Prof. Dr. Efrasiyap GEMALMAZ; kök, köken, gövde kelime grubu ve cümle gibi adların verdiği ögeler açısından anlamlı dil öğeleri sınıfını oluşturduğunu belirtir (Gemalmaz, 2010: 181). Bu çalışmada anlamlı dil öğelerini,

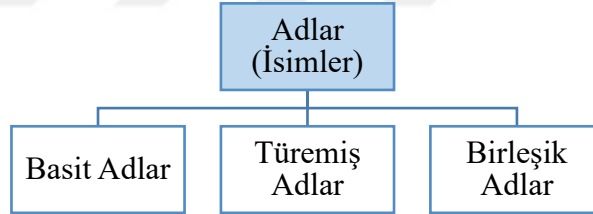
-1. Adlar

-2. Fiiller

olarak iki temel grupta incelenmiştir.

1. ADLAR (İSİMLER)

Adlar, maddi veya manevi bütün nesnelere veya kavramları karşılayan kelimelerdir (Eraslan, 2012: 120). Adlar kendi içinde 3 grupta incelenmiştir:

1.1. BASİT ADLAR

Bu dil öğeleri iki ana grupta incelenmiştir:

-1. Türkçe adlar

-2. Alıntı adlar

1.1.1. Türkçe Adlar

1.1.1.1. Özel Adlar

Tek olan veya diğer varlıklar içinde tam bir benzeri bulunmayan adlara özel ad denir. Uygur Kağanlığı Yazıtları'nda geçen Türkçe özel adlar kişi adları, yer adları ve boy, kavim, millet ve devlet adları başlıkları altında üç grupta incelenmiştir.

1.1.1.1.1. Kişi adları

Yazıtlarda geçen kişi adları bir addan ziyade lakaptır. Lakaplar, bir kimseyi kendi adından ayrı olarak taşıdığı bir özellikten, yaptığı bir işten dolayı verilen sıfatlardır (Alyılmaz, 1994: 27). Fakat bu kişilere verilen unvanların ve sözlerin karşılıdığı görevlerin birçoğunun unvan mı yoksa özel isim mi olduğu tam olarak bilinmemektedir (Şirin, 2016: 43). Yazıtlarda geçen kişi adlarından bazıları şunlardır:

- **bumın kağan:** Bumın Kağan
- **yolluğ kağan:** Yolluğ Kağan

𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰏𐰤 : 𐰺𐰏𐰤𐰺𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰏𐰤 : 𐰽𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤...𐰽𐰏𐰤 : 𐰺𐰏...

... [yoll]uğ : k(a)ğ(a)ñ ... bumın : k(a)ğ(a)ñ : üç k(a)ğ(a)ñ ol(u)rım(1)ş : (e)ki yüz : yıl : ol(u)rım(1)ş: ... *Yolluğ Kağan, ... (ve) Bumın Kağan -bu üç kağan- hükümdar olmuşlar. İki yüzyıl hüküm sürmüşler.* Ta D1

- **el bilge kağan:** İl Bilge Hatun
- **bilge kağan:** Bilge Kağan

𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰏𐰤𐰺𐰏𐰤𐰺𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰏𐰤𐰺𐰏𐰤𐰺𐰏𐰤 : 𐰽𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰏𐰤𐰺𐰏𐰤

t(e)ñgride : bolm(1)ş : (e)l (e)tm(i)ş : b(i)lge k(a)ğ(a)ñ : (a)t(a)dı : (e)l b(i)lge k(a)ñ : (a)t(a)dı: *Tanrı'nın lütfuyla kağan olmuş, devlet kurmuş Bilge Kağan atadı, (eşimi de) İl Bilge Hatun atadı.* Ta G6

: 𐰽𐰏𐰤𐰺𐰏𐰤 : 𐰽𐰏𐰤𐰺𐰏𐰤𐰺𐰏𐰤 : 𐰽𐰏𐰤𐰺𐰏𐰤 : 𐰽𐰏𐰤 : 𐰽𐰏𐰤𐰺𐰏𐰤𐰺𐰏𐰤 : 𐰽𐰏𐰤𐰺𐰏𐰤

𐰽𐰏 ... 𐰽𐰏𐰤𐰺𐰏𐰤 : 𐰽𐰏𐰤𐰺𐰏𐰤𐰺𐰏𐰤 : 𐰽𐰏𐰤𐰺𐰏𐰤 : 𐰽𐰏𐰤 : 𐰽𐰏𐰤𐰺𐰏𐰤

t(e)ñgride : bolm(1)ş : (e)l (e)tm(i)ş b(i)lge : k(a)ğ(a)ñ : (e)l b(i)lge : k(a)ñ k(a)ğ(a)ñ (a)t(i)ğ : k(a)ñ (a)t(i)ğ : (a)t(a)ñ(1)p ötüğ(e)n : k(i)d(i)n : uçınṭa : t(e)z

oğ(u)z .../i **boz oğ** b(a)şın : (a)k(ı)za : uç(u)z köölke (a)t!(ı)ğ(ı)n : töke b(a)rm(ı)ş:
Boz-Ok liderine hücum ederek atlısıyla (onu) Uçuz Göl’e döküvermiş. T K3

- **kırkız**: Kırgızlar

ᠫᠢᠷᠻᠢᠴᠢ : ᠬᠢᠷᠻᠢᠴᠢᠰᠤ : ᠬᠢᠷᠻᠢᠴᠢᠰᠤ : ᠬᠢᠷᠻᠢᠴᠢᠰᠤ : ᠬᠢᠷᠻᠢᠴᠢᠰᠤ : ᠬᠢᠷᠻᠢᠴᠢᠰᠤ : ᠬᠢᠷᠻᠢᠴᠢᠰᠤ : ᠬᠢᠷᠻᠢᠴᠢᠰᠤ : ᠬᠢᠷᠻᠢᠴᠢᠰᠤ : ᠬᠢᠷᠻᠢᠴᠢᠰᠤ

tuṭuğ : b(a)ş(ı)n : çik t(a)pa : bınğa : it(d)(ı)m : isi y(e)r t(a)pa : (a)z (e)r it(d)(ı)m :
kör tid(i)m : **kırk(ı)z** k(a)nı : kögm(e)n : irinte: *Tutuk kumandasında bin adamlık bir birliği Çiklerin üzerine gönderdim. Müttefiklerin bulunduğu yere az adam gönderdim. “Bakın/çabuk olun” dedim. Kırgız kağanı Kögmen Dağlarının güney yakasında...: ŞU D11*

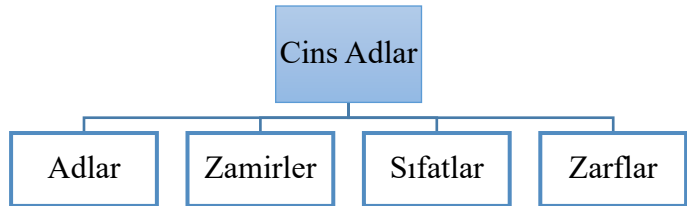
- **bayırquu**: Uygur boylarından Bayırku
- **tarduş**: Tarduşlar (Eraslan, 2015: 225)
- **yagma**: boy adı

ᠪᠠᠶᠢᠷᠬᠤᠸᠠᠸᠠ : ᠲᠠᠷᠳᠤᠰ : ᠶᠠᠭᠮᠠ : ᠪᠠᠶᠢᠷᠬᠤᠸᠠᠸᠠ : ᠲᠠᠷᠳᠤᠰ : ᠶᠠᠭᠮᠠ : ᠪᠠᠶᠢᠷᠬᠤᠸᠠᠸᠠ : ᠲᠠᠷᠳᠤᠰ : ᠶᠠᠭᠮᠠ : ᠪᠠᠶᠢᠷᠬᠤᠸᠠᠸᠠ : ᠲᠠᠷᠳᠤᠰ : ᠶᠠᠭᠮᠠ

b(a)ş(ı)rquu : **t(a)rduş** : b(i)lge : t(a)rḳ(a)n kut!(u)ğ : **y(a)gma** t(a)bğ(a)ç : soğd(a)k : b(a)şı : b(i)lige : s(e)ngün : uz öng : (e)rk(i)n: *Bayırku Tarduş Bilge Tarkan Kutlug ve Yagma-Tabgaç-Sogdak (işleri) Başılı Bilge Sengün Uz Öng Erkin. Ta K6*

1.1.1.2. Cins Adlar

Aynı cinsten birçok varlığın ortak olan ismine cins ad denmektedir. Cins adların varlıkları tek bir adla sınırlı değildir. Toplumun bütün bireylerince bilinen adlarına ve bir türün karşılığı olan adlara cins ad denmektedir (Ediskun, 1988: 106). Cins adlar kendi içinde dört grupta incelenmiştir:

1.1.1.2.1. Adlar

Cins adlar içinde herhangi bir varlığa karşılık gelen ve müstakil bir anlam taşıyan bütün sözler isim sayılmaktadır (Bilgegil, 1984: 168). İncelenen eserlerde adlardan bazıları şunlardır:

- **ýıl:** yıl

ᐃᐅᐅᐅᐅᐅ : ᐅᐅᐅ : ᐅᐅᐅᐅᐅᐅ : ᐅᐅᐅᐅ

(a)ᐅ(ı)ᐅᐅ (e)li : üç yüz : **ýıl** : (e)l tuᐅm(ı)ᐅ : *Onun devleti üç yüz yıl yaşamış.* T K2

- **küz:** güz

ᐅᐅᐅᐅᐅᐅ : ᐅᐅᐅᐅᐅᐅ : ᐅᐅᐅᐅᐅᐅ : ᐅᐅᐅᐅᐅᐅ : ᐅᐅ

(a)ᐅᐅ(ı)ᐅ : oᐅ yıl : **küz**(ı)ᐅ : ilᐅ(e)rü : yöᐅᐅ(ı)ᐅ : *Bundan sonra aynı yılın güzünde doğuya doğru yürüdüm.* ŞU D8

- **ýay:** yaz
- **ýaka:** sınır

: ᐅᐅᐅᐅᐅᐅ : ᐅᐅ : ᐅᐅᐅᐅᐅᐅ : ᐅᐅᐅᐅᐅᐅ : ᐅᐅᐅᐅᐅᐅ : ᐅᐅ : ᐅᐅᐅ : ᐅᐅᐅᐅᐅᐅ : ᐅᐅᐅᐅᐅᐅ

ý(a)ý (a)ᐅᐅ : ý(a)ýl(a)ᐅ(ı)ᐅ : **ý(a)ka** : (a)ᐅᐅ : ý(a)ᐅ(a)l(a)ᐅ(ı)ᐅ : b(e)lᐅüm(i)ᐅ : bit(i)ᐅ(i)ᐅ(i)ᐅ : (a)ᐅᐅ : ý(a)ᐅ(a)ᐅ(ı)ᐅ(ı)ᐅ : *Yazın orada yayladım (yazı geçirdim). Sınırı orada tayin ettim.* ŞU D8

- **kün:** güneş gün

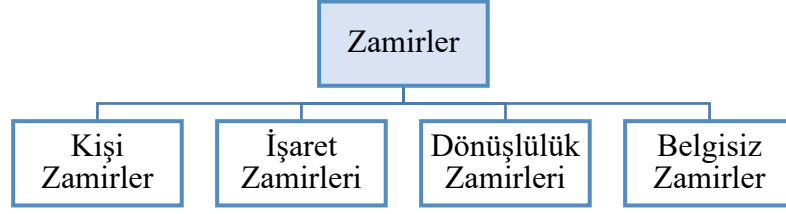
: ᐅᐅᐅᐅᐅᐅ : ᐅᐅᐅᐅᐅᐅᐅᐅ : ᐅᐅᐅᐅᐅᐅᐅ

(e)ki ý(a)ᐅᐅᐅᐅᐅ : **kün** ᐅᐅᐅ(u)ᐅ : sünᐅ(ü)ᐅᐅ(ü)ᐅ : *İkinci gün tan vaktinde savaştım.* ŞU D1

1.1.1.2.2. Zamirler

Cümlede gerektiğinde isimlerin yerlerine kullanılan kelimelere zamir denir (Ediskun, 1988: 156). Zamirler varlığın gerçek adının yerine kullanılır ve onları kişi, işaret veya soru yollarıyla temsil eden isim soylu söz türüdür (Karaağaç, 2009: 33). Zamirler iletişimin temelinden kaynaklanan bir dil unsurudur. Gönderici ve alıcı arasında gerçekleşen iletişimin temelinde zamirler nitelikli olarak bulunmaktadır.

Uygur Kağanlığı Yazıtları'nda anlamlı dil öğelerinden olan zamirler dört alt başlık altında incelenmiştir. Bunlar:

1.1.1.2.2.1. Kişi zamirleri

Kişi zamirleri, söz söyleyen, dinleyen veya kendisinden söz edilen kişi adlarının yerlerini tutan zamirlerdir (Ediskun, 1988: 156; Gencan, 1979: 254; Bilgegil, 1984: 208). Teklik ve çokluk olmak üzere altı kişi zamiri bulunmaktadır. Yıldız KOCASAVAŞ Türkçe'de kişi zamirlerinin özelliklerini şu şekilde aktarmaktadır:

1. Sayı itibariyle azdır,
2. Zamirler çekimde değişiklik gösterir,
3. Birinci ve ikinci şahıs zamirleri insanlar için, üçüncü şahıs zamirleri ise canlı ve cansız her varlık için kullanılır,
4. Şahıs zamirlerine isim çekim eklerinin normal çekimin dışında ek yığılmalı çekimde de getirildikleri görülmektedir,
5. Şahıs zamirlerinin genişleme kabiliyeti sınırlıdır,
6. Şahıs zamirleri ekleşme kabiliyetine sahiptir,
7. Zamirler iyelik eki alma bakımından diğer isimlerden farklılık gösterirler,
8. Zamirler ödünç alınmaz,
9. Zamirlerin yükleme hâli, isimlere getirilen yükleme ekine göre farklılık gösterir,
10. Zamirlerin edatlara ve bağlaçlara bağlanmaları bazı özellik gerektirir,
11. Zamirler tamlama içinde kullanılabilirler (Kocasavaş, 2004: 31-52).

İncelenen eserlerde geçen kişi zamirleri şunlardır:

-1. Teklik şahıs zamirleri

- **ben ~ men:** ben (Teklik 1. Şahıs Zamiri)

: ԲՅԿՍԴԿԻԻ : 1ՉԻԿԻՍԵ : ԶԿԻԿԻԿ : ԴԶԴԴԴԴԴ : ԴՄԻԳ : ԴԹ : ԿՏ

b(e)n : (a)n̄ta : k(i)sre : it̄ yil̄q̄a : üç k(a)r̄luq̄ : ý(a)b̄l(a)k̄ s̄(a)k̄(1)ñ(1)p̄ : t(e)ze b̄(a)r̄dı: *Ben ondan sonra İt yılında (MS 746) Üç Karluklar düşmanca düşünceler besleyip kaçıp gitti.* Ta G3

: ԽՅԴԿԻԿ : ԻՅԻ : ԴԼԳ : ԴԿԿԻ : ԴՏ

b(e)n : s(e)l(e)n̄ge : k(e)çe : uğu : yoriğ(1)m̄ : *Ben Selenga'yı geçerek takip ettim.* ŞU D4

...ԽՅԴԿԻԿԿԿ : ԴՏ

b(e)n : uğu yoriğ(1)m̄: *Ben (onları) karşılamak için dışarı yürüdüm.* ŞU G3

: ԼՅԻ : ԶԴԴԿԻԿԿԿ : ԴԿԿԻ

içre : **b(e)n** b̄ulğ(a)ȳıñ : t(i)m̄(i)ş̄ *Ben içeride bir düzensizlik çıkarayım demiş.* ŞU G4

: ԽՅԴԿԻԿ : ԻՅԻ : ԴՏ : ԴՅԿԻԿ : ԶԿԿԿԿԿԿ

... ý(a)ğ̄(1)r̄ (a)d̄(a)k̄(1)ñ̄ : s(e)k̄(i)z̄(i)n̄ç̄ (a)ȳ : **b(e)n** : uđu : yoriğ(1)m̄ : ... *ağır ayakla / istemeye istemeye sekizinci ay peşlerinden (udu takip ederek) yürüdüm.* ŞU G6

ԼՅԻԿ : ԴԴԴԿԿԿ : ԴՅ : ԼՅԻԿ : ԿԿԿԿԿԿԿԿԿԿ : ԿԿԿԿԿԿԿԿԿ : ԼՅԿԿԿ : ԴԴԿ : ԿԿԿԿԿԿ

kırk̄(1)z̄ : t̄(a)pa : (e)r̄ ığm̄(1)ş̄ : siz t̄(a)ş̄ığ̄(1)n̄ğ̄ : çik̄(i)ḡ t̄(a)ş̄ğ̄(a)r̄(1)n̄ğ̄ : tim̄(i)ş̄ : **m(e)n** : t̄(a)ş̄ ığ̄(a)ȳıȳ : tim̄(i)ş̄ : *Kırgızlara adam gönderip “Siz yola çıkıp Çikleri çıkarın, ben de çıkayım” demiş.* ŞU D10

- **sen:** sen (Teklik 2. Şahıs Zamiri)

ԽՅԻԿ : ԿԿԿԿԿ : ԿԿԿԿ : ԿԿ : ԴԿԿԿ : ԽՅԻԿԿԿ : ԴԿԿԿԿ : ԴԿԿԿԿ : ԿԿ : ԴԶԶ

ý(a)ña : iç̄(i)k̄ : ölm̄(e)çi : y(e)tm̄(e)çi : **s(e)n** tid̄(i)m̄ : yiçe : iş̄(i)ḡ : küç̄(i)ḡ : birḡ(i)l̄ : tid̄(i)m̄ : *Bana yeniden tabi olun! (O zaman) ölüp yok olmazsınız dedim. Önceden olduğu gibi bana hizmet edin dedim.* ŞU D5

- **ol²**: o (Teklik 3. Şahıs Zamiri)

ᐃᐃᐃᐃᐃ : ᐃᐃᐃ : ᐃᐃᐃᐃᐃᐃ : ᐃᐃᐃᐃ

(**a**)ᐃᐃᐃᐃᐃᐃ (e)ᐃᐃ : üç yüz : ᐃᐃᐃ : (e)ᐃᐃ ᐃᐃᐃᐃᐃᐃ: *Onun devleti üç yüz yıl yaşamış* T K2

: ᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃ : ᐃᐃᐃ : ᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃ : ᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃ : ᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃ

ozm(i)ş t(e)g(i)n : uğ(u)şg(a)nıta : yorıyur : t(e)di : (**a**)ᐃᐃᐃᐃᐃᐃ alđıᐃ t(e)di: “*Ozmuş Tigin Udargan’dan (bize doğru) yürüyor*” dedi. “(Git ve) onu (tutsak) al!” dedi. Ta D6

: ᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃ : ᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃ : ᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃ : ᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃ

b(a)şmıᐃ : ᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃ : (e)b(i)m(e)rü b(a)ᐃᐃᐃᐃᐃᐃ : (**a**)ᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃ : *Basmıllar düşmanlık edip evime doğru geldi. Onları alt edemedim.* ŞU G4

-2. Çokluk şahıs zamirleri³

- **siz**: siz (Çokluk 2. Şahıs)

: ᐃᐃᐃᐃᐃ : ᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃ : ᐃᐃᐃᐃ : ᐃᐃᐃᐃᐃᐃ : ᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃ : ᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃ : ᐃᐃᐃᐃᐃ : ᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃ

kırk(i)z : t(a)pa : (e)r ığm(i)ş : **siz** t(a)şıđıᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃ : çik(i)g t(a)şg(a)ᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃ : tim(i)ş : m(e)n : t(a)ş ıđıᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃ : tim(i)ş : *Kırgızlara adam gönderip “Siz yola çıkıp Çikleri çıkarın, ben de çıkayım” demiş.* ŞU D10

ᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃ : ᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃ : ᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃ : ᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃ : ᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃ

(a)nıta k(i)sre : küsgü yılđa : s(i)nl(e)gde küç k(a)ᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃ : sin s(i)zde : küç k(a)ᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃᐃ : şub (e)rm(i)ş: *Ondan sonra Sıçan yılında (MS 748) (ecdat) mezarlığında güç(lü) halk (şöyle) demiş: (Atalarımızın) mezarları sizde. (Muhtaç olduğunuz) güç “Kara Su”dur.* Ta G5

² Teklik 3. şahıs zamiri hâl eki alması durumunda zamirin *an* kökü kullanılır. Eraslan bunun sebebini an kökünün yalın halde şahıs zamiri kullanılmaması olarak açıklamaktadır (Eraslan, 2012: 245).

³ İncelenen eserlerde çokluk şahıs zamirlerinden sadece 2. şahıs zamiri bulunmaktadır.

- **barça**: hepsi, tamamı

: 𐰇𐰏𐰫 : 𐰇𐰏𐰫 : 𐰇𐰏𐰫 :

barça : tük(e)p : t(e)ze...: (onların) tamamı yok olup kaçarak... ŞU G Ek I-1

- **öküş**: çoğu

: 𐰇𐰏𐰫 : 𐰇𐰏𐰫 : 𐰇𐰏𐰫 : 𐰇𐰏𐰫

ök(ü)şi : s(e)l(e)nge : ködi : b(a)rdı: *Çoğu Selenga boyundan aşağı doğru gitti.*

ŞU D4

- **barı**: hepsi, tamamı

: 𐰇𐰏𐰫 : 𐰇𐰏𐰫 : 𐰇𐰏𐰫

...luq : tir(i)gi **b(a)rı** : türg(i)ške: *[Kar]luklardan hayatta kalanların tamamı*

Türgişlere... ŞU B1

Tablo 3: Uygur Kağanlığı Yazıtları'nda Zamirler

Kişi Zamirleri	İşaret Zamirleri	Dönüştürme Zamirleri	Belgisiz Zamirler
<i>ben</i>	<i>bu</i>	<i>öz</i>	<i>adın</i>
<i>sen</i>	<i>ol</i>	<i>kentü</i>	<i>barça</i>
<i>ol</i>			<i>öküş</i>
<i>biz</i>			<i>barı</i>
<i>siz</i>			
<i>olar</i>			

1.1.1.2.3. Sıfatlar

Varlık âleminde bulunan veya varlığını kabul ettiğimiz nesnelere çeşitli özelliklere sahiptir ve nesnelere bu çeşitli özelliklerini belirten veya niteleyen kelimelere sıfat denir (Eraslan, 2012: 171; Ediskun, 1988: 132). Günay KARAAĞAÇ, sıfatlara özellik adı diyerek onların var oluşunun ancak bir varlığın var oluşuyla alakalı olacağını belirtmektedir (Karaağaç, 2009: 32).

İncelenen eserlerde sıfatlar kendi içinde vasıflandırma sıfatları ve belirtme sıfatları olarak iki grupta incelenmiştir.

1.1.1.2.3.1. Vasıflandırma / niteleme sıfatları

Nesnelerin özelliklerini veren sıfatlara vasıflandırma sıfatları denir. Kemal ERASLAN'a göre vasıflandırma sıfatları aslında vasıflandırma isimleridir ve isimlerin vasıflandırma sıfatları olarak kullanılabilmesi için nesnenin herhangi bir özelliğini ifade etmesi gerekmektedir (Eraslan, 2012: 172). Haydar EDİSKUN vasıflandırma sıfatlarının özelliklerini şu şekilde aktarır:

- a) Varlıkların durumlarını gösterirler,
- b) Varlıkların biçimlerini gösterirler,
- c) Varlıkların renklerini gösterirler,
- ç) Belirtisiz isim tamlamalarında genellikle belirteni nitelerler,
- d) Belirtili isim tamlamalarında hangi ögeyi niteleyecekse onun başına gelir (Ediskun, 1988: 133).

Uygur Kağanlığı Yazıtları'nda geçen vasıflandırma sıfatları şunlardır:

- **yaşı:** yassı
- **tulquu:** tek parça, müstakil

: 𐰽𐰺𐰍𐰎 : 𐰽𐰺𐰍𐰎𐰎𐰎 : 𐰽𐰺𐰍𐰎 : 𐰽𐰺𐰍𐰎𐰎 : 𐰽𐰺𐰍𐰎𐰎 : 𐰽𐰺𐰍𐰎𐰎 : 𐰽𐰺𐰍𐰎𐰎 : 𐰽𐰺𐰍𐰎𐰎 : 𐰽𐰺𐰍𐰎𐰎

bıng yıl(l)ıq tüm(e)n künl(ü)k b(i)t(i)g(i)m(i)n b(e)lgüm(i)n bunta **y(a)şı t(a)şka** **y(a)r(a)td(ı)m tulquu t(a)şka** toqtıd(ı)m: *Bin yıllık, on bin günlük yazıtımı ve damgamı burada yassı taşa yazdırdım, müstakil bir taşa kazdırdım.* Ta B2-3

: 𐰽𐰺𐰍𐰎𐰎 : 𐰽𐰺𐰍𐰎𐰎𐰎 : 𐰽𐰺𐰍𐰎𐰎𐰎 : 𐰽𐰺𐰍𐰎𐰎𐰎 : 𐰽𐰺𐰍𐰎𐰎 : 𐰽𐰺𐰍𐰎𐰎 : 𐰽𐰺𐰍𐰎𐰎 : 𐰽𐰺𐰍𐰎𐰎

bıng **y(ı)ll(ı)k** : tüm(e)n : künl(ü)k : bit(i)g(i)m(i)n : b(e)lgüm(i)n (a)nıta : **y(a)şı t(a)şka** : **y(a)r(a)td(ı)m**: *Bin yıllık, on bin günlük yazıtımı ve damgamı düz bir taşın üzerine kazıtım.* ŞU D9-10

- **ödkünç:** sahte

: 𐰽𐰺𐰍𐰎𐰎𐰎 : 𐰽𐰺𐰍𐰎𐰎 : 𐰽𐰺𐰍𐰎 : 𐰽𐰺𐰍𐰎𐰎... 𐰽𐰺𐰍

k(a)ğ(a)n ... (e)ki (e)rm(i)ş (a)nıta ad(ı)n **öd̊k(ü)nġ** k(a)ğ(a)n (e)rm(i)ş: *Kağan ... ikiye miş. Ayrıca (bunlardan biri) sahte kağanmış.* T D2

- **yablaş**: kötü, fena

᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚ :

t(a)y bilge : tuţuġ : **y(a)bl(a)k**ın : üç(ü)n : bir (e)ki (a)tl(ı)ğ : **y(a)bl(a)k**ın : üç(ü)n : k(a)ra : bod(u)n(u)m : ölt(ü)nġ : y(e)td(i)nġ : *Tay Bilge Tutuk'un ve bir iki ün sahibi kişinin kötü uygulamaları yüzünden (ey) halkım! öldün, mahvoldun.* ŞU D5

- **y(a)zuġl(u)ğ**: günahkâr

: ᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚ ... ᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚

y(a)zuġl(u)ğ (a)tl(ı)ğ ... t(e)nġri tuţa birtı: *Günahkâr adlı Tanrı tutuverdi.* ŞU D2

- **kööġ**: mavi; gök (gökyüzü rengi)
- **yağız**: yağız

᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚

(a)tl(ı)m(ı)n űze **kööġ** t(e)nġri (a)şra **y(a)ğ(ı)z** y(e)r y(a)na...: *Adımı yukarıda gökyüzü aşağıda yağız yer/yeryüzü yeniden...* Ta D4

᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚ ᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚ :

űze : kök t(e)nġri y(a)rl(ı)k(a)duġ üç(ü)n : (a)şra **y(a)ğ(ı)z** y(e)r : ig(i)t(t)ük : üç(ü)n : (e)l(i)m(i)n törüm(i)n : (e)t(i)nt(i)m: *Üstteki Gök Tanrı / Ebedi Tanrı lütfettiği için, aşağıdaki yağız yer besleyip doyurduğu için, devletimi ve düzenimi kurdum.* Ta B3

- **bök**: yüce
- **uluğ**: ulu

᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚

[te)nġri kıl(ı)nıtuġda uyğ(u)r k(a)ğ(a)n ol(u)r(m)ış **bök ul(u)ğ** k(a)ğ(a)n: *Gökyüzü yaratıldığında Uygur kağanı tahta oturmuş. (O) yüce ve ulu kağan [imiş].* T K1

1.1.1.2.3.2.1. İşaret sıfatları

Nesneleri işaret etmek suretiyle belirten sıfatlara işaret sıfatı denir (Eraslan, 2012: 174; Ediskun, 1988: 133). Uygur Kağanlığı Yazıtları'nda geçen işaret sıfatları şunlardır:

- **bu:** bu

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤.....𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤...

...**bu** : b(e)g...[(e)b(i)]me : (e)kinti (a)ý : (a)lıtı ý(a)ńgıka : tüşd(ü)m: ...*Bu bey ...*

ikin ayın altıncı günü evime döndüm. ŞU B4

- **ol:** o

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤...𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤...
𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤

𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤

...[(e)b]di b(e)rs(i)l : k(a)d(ı)r : k(a)ş(a)r : (a)ńta b(a)rm(ı)ş : **ol** : b(ı)ð(u)ñ(u)m :

k(e)ńgk(e)r(e)sde...re : t(a)bğ(a)çka : b(a)zl(a)ñm(ı)ş: ... *Ebdi Bersil (ve) Kadir Kasar o zaman varmış (ve) (benim) o halkım Kenğeres'de ... Çin'e bağımlı olmuş. T K4*

𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤

(a)ńç(ı)p : **ol** yıl : küz(i)n : ilg(e)rü : y(ı)rd(ı)m : *Bundan sonra aynı yılın güzünde doğuya doğru yürüdüm. ŞU D8*

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤

s(e)k(i)z s(e)l(e)ńge orquñ toğla : s(e)b(i)[n] : t(e)l(e)dü : k(a)r(a)ğa : burğu : **ol**

y(e)r(i)m(i)n : şub(u)m(ı)ñ : k(ı)ñ(a)r köç(e)r b(e)n: *Sekiz [kollu] Selenge, Orhun, Tola / Tuul, Sebin, Teledü, Karaga, Burgu. Ben, bu topraklarımda ve bu sularım (boyunca) / bu bölgede konar; göçerim. Ta B4*

𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤

ozm(ı)ş t(e)g(i)n : uđ(u)řğ(a)ńta : y(ı)ryur : t(e)di : (a)ńı algıl t(e)di: “*Ozmış Tigin Udargan'dan (bize doğru) yürüyor*” dedi. “*(Git ve) onu (tutsak) al!*” dedi. Ta D6

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤

o! (a)y : biş y(i)g(i)rmike : k(e)yre : b(a)şı : üç birküde : t(a)t(a)r : birle : k(a)tı :
toqıd(ı)m : *Aynı ayın on beşinci günü Keyre Başı'nda Üç Birkü'de Tatarlarla şiddetli
bir şekilde savaştım ve (onları) yendim.* ŞU D6

1.1.1.2.3.2.2. Sayı sıfatları

Basit adlar başlığı altında incelenen sayı sıfatları içinde sadece asıl sayı sıfatları bulunmaktadır. Asıl sayı sıfatı dışındaki sıfat yapıları türemiş adlar başlığı altında örneklendirilmiştir. Fakat *Tablo 4*'te asıl sayı sıfatları ve sıra sayı sıfatları birlikte dikkate sunulmuştur. Metinde geçen diğer sayı sıfatları yapısı için bkz. 1.2.1. İncelenen eserlerde geçen asıl sayı sıfatlarından bazıları şunlardır:

- **bir:** bir

»»»» : 𐒃𐒄𐒅 : 𐒆𐒇𐒈 : 𐒉𐒊𐒋𐒌 : 𐒍𐒎𐒏𐒐𐒑𐒒 : 𐒓𐒔𐒕 : 𐒖𐒗𐒘𐒙 : 𐒚𐒛𐒜𐒝𐒞
: 𐒟𐒠𐒡 : 𐒢𐒣𐒤 :

t(a)y bilge : tuţuq : y(a)bl(a)kıñ : üç(ü)n : **bir** (e)ki (a)t!l(ı)ğ : y(a)bl(a)kıñ : üç(ü)n :
k(a)ra : boğ(u)n(u)m : ölt(ü)nğ : y(e)td(i)nğ : *Tay Bilge Tutuk'un ve bir iki ün sahibi
kişinin kötü uygulamaları yüzünden (ey) halkım! öldün, mahvoldun.* ŞU D

- **eki:** iki

𐒛𐒜𐒝 : 𐒞𐒟𐒠 : 𐒡𐒢𐒣𐒤𐒥 : 𐒦𐒧𐒨 : 𐒩𐒪𐒫 : 𐒬𐒭𐒮 : 𐒯𐒰𐒱 : 𐒲𐒳𐒴𐒵

kuţ!(u)ğ : b(i)lge : s(e)nğün : urşu/ur(u)şu : kuţ!(u)ğ : t(a)rka)n s(e)nğün : o! (**e**)ki
: yur : *Kutlug Bilge Sengün (ve) Urşu Kutlug Sengün '(dür) o iki kayın birader.* Ta K5

- **üç:** üç

...»»»B𐒃𐒄𐒅 : 𐒆𐒇𐒈𐒉𐒊𐒋 : 𐒌𐒍𐒎𐒏𐒐 : 𐒑𐒒𐒓𐒔𐒕𐒖 : 𐒗𐒘𐒙𐒚𐒛

kög(e)rde : köm(ü)r t(a)ğda : y(a)r ög(ü)zde : **üç** tuğ!(ı)ğ : türük boğ(u)n... :
Köger'de, Kömür Dağı'nda, Yar Irmağı'nda üç tuğlu Türk boyu... ŞU K8

- **tört:** dört

: 𐒛𐒜𐒝 : 𐒞𐒟𐒠𐒡𐒢𐒣𐒤 : 𐒥𐒦𐒧𐒨𐒩𐒪𐒫 : 𐒬𐒭𐒮 : 𐒯𐒰𐒱 : 𐒲𐒳𐒴𐒵𐒶𐒷𐒸𐒹𐒺𐒻𐒼𐒽
𐒾𐒿𐓀𐓁𐓂...

önğre kün ʈoğş(ı)kđ(a)kı : ʈođ(u)ñ : k(i)sre : (a)y ʈoğş(ı)kđ(a)kı : ʈođ(u)ñ **tört**
ʈu| (u)ñğđ(a)kı : ʈođ(u)ñ : ...üç b(e)rür: *İleride gün doğusundaki halklar, geride ay*
doğusundaki halklar dört taraftaki halklar ... verir. Ta B 3-4

- **elig:** elli

: 𐌵𐌹𐌶𐌰 : 𐌶𐌹𐌳𐌺𐌽𐌾 : 𐌹𐌻...𐌸𐌹𐌺𐌾

türük [kıp]ç(a)k : **(e)l(i)g** yıl : o| (u)rm(ı)ş : *Türk [Kıp]çak elli yıl hüküm sürmüş.*
ŞU K4

- **altmış:** altmış

𐌵𐌹𐌳𐌰 : 𐌹𐌶𐌹𐌶𐌰 : 𐌹𐌶𐌹𐌶𐌰 : 𐌹𐌶𐌹𐌶𐌰 : 𐌹𐌶𐌹𐌶𐌰 : 𐌹𐌶𐌹𐌶𐌰

t(e)ñgride : ʈo|m(ı)ş : (e)l (e)tm(i)ş : b(i)lge k(a)ñ(ı)m : içr(e)ki : ʈođ(u)ñı :
(a)ltm(ı)ş: *Tanrı'nın lütfuyla tahta oturmuş, devlet kurmuş Bilge Hanımın kendisine tabi*
boyların sayısı altmış. Ta B6

Tablo 4: Uygur Kağanlığı Yazıtları'nda Sayı Sıfatları

Asıl Sayı Sıfatları	Geçiş Sıklığı	Kullanım Oranı	Sıra Sayı Sıfatları	Geçiş Sıklığı	Kullanım Oranı
bir	2	%3,27	ekinti	5	%25
eki	10	%16,39	törtünç	2	%10
üç	3	%4,91	beşinç	5	%25
tört	1	%1,63	yetinç	1	%5
biş	1	%1,63	sekizinç	4	%20
tokuz	3	%4,91	onunç	1	%5
on	6	%9,83	bir yigirminç	2	%10
bir yigirmi	1	%1,63			
üç yigirmi	1	%1,63			
tört yigirmi	2	%3,27			
biş yigirmi	2	%3,27			
altı yigirmi	1	%1,63			
yiti yigirmi	1	%1,63			
sekiz yigirmi	1	%1,63			
yigirmi	1	%1,63			
bir otuz	1	%1,63			
altı otuz	1	%1,63			
sekiz otuz	1	%1,63			
tokuz otuz	1	%1,63			
otuz	1	%1,63			
elig	1	%1,63			
altmış	1	%1,63			
yetmiş	2	%3,27			
sekiz on	1	%1,63			
yüz	1	%1,63			
eki yüz	1	%1,63			
üç yüz	2	%3,27			
biş yüz	1	%1,63			
altı yüz	1	%1,63			
bin	4	%6,55			
tümen	3	%4,91			
bir tümen	1	%1,63			
üç tümen	1	%1,63			
	61	%100		20	%100

1.1.1.2.3.2.3. Belirsizlik sıfatları

Belirsizlik sıfatları, nesnelere belirsiz bir şekilde niteleyen sıfatlara denir (Eraslan, 2012: 205). Belgisiz sıfatlar, varlıkların özellikle de sayılarını ve miktarlarını belirsiz olarak bildiren sıfatlardır (Ediskun, 1988: 137). Uygur Kağanlığı Yazıtları'nda geçen belirsizlik sıfatları şunlardır:

- **bir eki:** bir iki

ⵎⵓⵛⵏⵏⵓⵔ : ⵉⵏⵏ : ⵏⵏⵏ : ⵔⵏⵏⵓⵔ : ⵏⵏⵏⵏⵏⵏⵏ : ⵏⵏⵏ : ⵔⵏⵏⵓⵔ : ⵏⵏⵏⵏ : ⵏⵏⵏⵏⵏⵏⵏ :
: ⵏⵏⵏⵏ : ⵏⵏⵏⵏ :

ı(a)y bilge : ıtuıuı : y(a)bl(a)kııı : üç(ü)n : **bir (e)ki** (a)ıı(ı)ğ : y(a)bl(a)kııı : üç(ü)n :
k(a)ııa : ıoı(u)ıı(u)m : ölt(ü)nğ : y(e)ııd(i)nğ : *Tay Bilge Tutuk'un ve bir iki ün sahibi*
kişinin kötü uygulamaları yüzünden (ey) halkım! öldün, mahvoldun. ŞU D5

- **az:** az, çok olmayan

: ⵏⵏⵏⵏⵏⵏ : ⵏⵏⵏⵏⵏⵏ

isi y(e)r ı(a)ııa : **(a)z** (e)r ıı(d)(ı)m : *Müttefiklerin bulunduğu yere az adam*
gönderdim. ŞU D11

Tablo 5: Uygur Kağanlığı Yazıtları'nda Sayı Sıfatları Dışındaki Sıfatlar

Vasıflandırma Sıfatları	Belirtme Sıfatları	
	İşaret Sıfatları	Belirsizlik Sıfatlar
<i>yası</i>	<i>ol</i>	<i>bir eki</i>
<i>tulquu</i>	<i>bu</i>	<i>az</i>
<i>bilge</i>		
<i>ödkünç</i>		
<i>yablak</i>		
<i>köök</i>		
<i>yagız</i>		
<i>bök</i>		
<i>ulug</i>		
<i>kara</i>		
<i>küç</i>		
<i>külüğ</i>		

1.1.1.2.4. Zarflar

Zarflar fiil veya sıfatların önüne gelerek onların belirttiği hareketleri açıklayan kelime yapılarına denir (Banguoğlu, 2019: 71). Kemal ERASLAN ise zarfların fiilleri nitelemek, zarfları nitelemek ve sıfatları nitelemek olmak üzere üç işlevi olduğunu vurgulamaktadır (Eraslan, 2012: 209). Uygur Kağanlığı Yazıtları'ndaki zarflar yer yön zarfları, zaman zarfları ve hâl zarfları olarak üç grupta incelenmiştir. İncelenen eserlerde soru zarfı bulunmamaktadır.

1.1.1.2.4.1. Yer yön zarfları

Bir sıfatın, bir fiilin veya bir fiilimsinin başına gelerek anlamını niteleyen, belirten, değiştiren veya sınırlandıran kelimelerdir (Bilgegil, 1984: 216). Prof. Dr. Kemal ERASLAN ise yer yön zarflarının aslında yer bildiren isimler olduğunu ve hem hareketin veya oluşun meydana geldiği yerini hem de hareketin yönünü belirttiğini söylemektedir (Eraslan, 2012: 210). Uygur Kağanlığı Yazıtları'nda geçen yer yön zarflarından bazıları şunlardır:

- **önğre:** doğuya, doğuda
- **kisre:** geride, batıda

: 𐰇𐰆𐰚𐰡 : 𐰀𐰏𐰙𐰡𐰃𐰈𐰆𐰚𐰡 𐰇𐰆𐰚𐰡 : 𐰀𐰏𐰙𐰡𐰃𐰈𐰆𐰚𐰡𐰃𐰈𐰆𐰚𐰡 : 𐰆𐰡𐰃𐰈 : 𐰇𐰆𐰚𐰡 : 𐰀𐰏𐰙𐰡𐰃𐰈𐰆𐰚𐰡𐰃𐰈𐰆𐰚𐰡𐰃𐰈𐰆𐰚𐰡

önğre kün 𐰇𐰆𐰚𐰡(ı)𐰏𐰙𐰡(a)𐰏𐰙𐰡 : 𐰇𐰆𐰚𐰡(u)𐰏𐰙𐰡 : **k(i)sre** : (a)𐰏𐰙𐰡 𐰇𐰆𐰚𐰡(ı)𐰏𐰙𐰡(a)𐰏𐰙𐰡 : 𐰇𐰆𐰚𐰡(u)𐰏𐰙𐰡 tört 𐰇𐰆𐰚𐰡(u)𐰏𐰙𐰡𐰃𐰈𐰆𐰚𐰡(a)𐰏𐰙𐰡 : 𐰇𐰆𐰚𐰡(u)𐰏𐰙𐰡 : ...üç b(e)rür: *İleride gün doğusundaki halklar, geride ay doğusundaki halklar dört taraftaki halklar ... verir.* Ta B3-4

b(e)n 𐰇𐰆𐰚𐰡(a)𐰏𐰙𐰡𐰃𐰈𐰆𐰚𐰡 : t(i)m(i)𐰏𐰙𐰡 *Ben içeride bir düzensizlik çıkarayım demiş.* ŞU G4

- **taş:** dışarı, dışarıya

: 𐰇𐰆𐰚𐰡 𐰆𐰡 ...𐰇𐰆𐰚𐰡𐰃𐰈𐰆𐰚𐰡

𐰏𐰙𐰡(a)𐰏𐰙𐰡(ı)𐰏𐰙𐰡𐰃𐰈𐰆𐰚𐰡(a)𐰏𐰙𐰡 ...𐰏𐰙𐰡 : t(i)m(i)𐰏𐰙𐰡: *Dışarıdan ...demiş.* ŞU G4

- **kuz:** dağın kuzey yamaçları

...𐰏𐰙𐰡𐰃𐰈𐰆𐰚𐰡𐰃𐰈𐰆𐰚𐰡 : 𐰀𐰏𐰙𐰡𐰃𐰈𐰆𐰚𐰡 : 𐰀𐰏𐰙𐰡𐰃𐰈𐰆𐰚𐰡 : 𐰀𐰏𐰙𐰡𐰃𐰈𐰆𐰚𐰡 : 𐰀𐰏𐰙𐰡𐰃𐰈𐰆𐰚𐰡 : 𐰀𐰏𐰙𐰡𐰃𐰈𐰆𐰚𐰡

ý(a)ýl(a)ğ(ı)m : ötü(k)e(n) : **kuzı** : k(i)d(i)n uçı : t(e)z b(a)ş(ı) : öngd(ü)ni ...(u)ý : küün(ü)y...: *Yaylağım Ötüken'in kuzey (tarafı) batı ucu, Tes (ırmağı) Başı, doğusu Hanuí Gol ve Hünüü Gol (ırmakları... Ta B5*

- **orçu**: orta

: ԿԻԵՄԻ : ԿԻԿԻՅՅԵ : ԾՅԻԾԻՅԵ : ԿԻԿԻՅԻՕԻԿԻՅԻՅԻ : ԿԻԻԿԻ : ԻԾՏԻՅԻ : ԻԾՏ : ԽԽԻԿ : ԻՕԻԾ

(a)t(a)n(ı)p : k(a)tun (a)t(a)n(ı)p : ötü(k)e(n) : **orçu**şınfta (a)ş öng(ü)z : b(a) k(a)n ıduq : b(a)ş k(i)d(i)nin : örgin : bunfta : (e)ti(t)d(i)m: *Kağan atanıp, hatun atanıp Ötüken ortasında, As Öngüz Başı'nın, Kan Iduk Başı'nın batısında, hükümdarlık otağını burada kurdurdum. Ta G6*

1.1.1.2.4.2. Zaman zarfları

Zaman zarfları yer yön zarfları gibi fiil ve fiilimsilerin önlerinde bulunurlar ve bunlar zaman bildiren isimlerdir (Bilgegil, 1984: 217; Eraslan, 2012: 216). İncelenen eserlerde geçen zaman zarflarından bazıları şunlardır:

- **kiçe**: akşam

: ԽԽԻԿԻ : ԻԿԻԿ : ԿՏԾԻԿԾԻՅԻԿԻ

kiçe ý(a)r(u)k b(a)t(a)r : (e)rkli : sünğ(ü)şd(ü)m : (a)nfta : ş(a)nçd(ı)m : *Akşam hava kararırken savaştım ve (onları) orada yendim. ŞU D1*

- **kün**: gün

: ԽԽԻԿԻ : ԻԿԻԿՏԻԿԻ : ԻԿԻԿԾԻԿԻ

(e)ki ý(a)nğ(ı)ka : **kün** toğ(u)ru : sünğ(ü)şd(ü)m : *İkinci gün tan vaktinde savaştım. ŞU D1*

ԿՅԿԾԻԿԻԿԻ : ԻԿԻԿԻ : ԿԻԿԻԾԻԿԻ

on **kün** : öngre : ürk(ü)p b(a)r(m)ış : *On gün öncesinden korkup kaçmışlar. ŞU G7*

- **ýıl**: yıl

: ԽԽԻԿԻԾ : ԻԿԻԿԾԻԿԻ

koñy **ýıl**ka : ýorıd(ı)m : *Koyun yılında (MS 743) ordu sevki ettim. ŞU K9*

- **yanğı**: ayın ilk günleri

: 𐭪𐭫𐭮𐭫 : 𐭪𐭮𐭮𐭫𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮 : 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮 : 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮

s(e)k(i)z(i)nĉ (a)y : bir **y(a)nĉı**ka : sü yoııyın : tid(i)m : *Sekizinci ayın birinci günü*
“Ordu sevk edeyim” dedim. ŞU D5

1.1.1.2.4.3. Hâl zarfları

Hâl zarfları durum ve tavır ifade eden zarflardır (Eraslan, 2012: 223). İncelenen eserlerde geçen hâl zarflarından bazıları şunlardır:

- **anĉıp**: böylece

𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮 : 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮 : 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮 : 𐭮𐭮

(a)nĉ(i)p : k(e)lti : (e)ki ğızın t(a)p(ı)ĝ birtı : *Böylece gelip iki kızını hizmetime*
verdi. ŞU B4-5

- **baıça**: tamamı, hepsi

...𐭮𐭮𐭮𐭮 : 𐭮𐭮𐭮𐭮 : 𐭮𐭮𐭮𐭮...

... **baıça** : tük(e)p : t(e)ze.... : *...(onların) tamamı yok olup kaçarak...* ŞU G Ek I-1

- **bunĉa**: bunca

...𐭮𐭮𐭮𐭮 : 𐭮𐭮𐭮𐭮

bunĉa : b(i)t(i)g(i)g.... : bunca yazıyı ... ŞU G Ek I-2

- **yıçe**: yine, yeniden

: 𐭪𐭫𐭮𐭮 : 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮 : 𐭪𐭫𐭮𐭮 : 𐭮𐭮𐭮𐭮

yıçe : irt(i)m : burĉuđa : y(e)td(i)m: *Tekrar Burgu'da yetiştim / ulaştım.* ŞU D2-3

1.1.2. Alıntı Adlar (Yabancı Dillerden Geçen Adlar)

En geniş manasıyla dil, insanlar arasında iletişimi sağlayan en temel araçtır. Bu ihtiyaçlar doğrultusunda canlı bir varlık gibi hareket eden dil; diğer dillerle bu ölçüde ilişki içindedir. Bir toplumun başka toplumlarla hiçbir ilişki kurmaksızın yaşaması nasıl olanaksız ise bir dilin yabancı dillerden hiç etkilenmeden yaşaması da öylece olanaksızdır (Aksan, 2018: 135). Yaşadığı kültür çevresi kişinin ihtiyaçlarını karşılamada eksik kalmaya başladığında insan yakın çevresinden başlamak üzere diğer kültürlerle başvurmaya başlar ve bu kültürlerle etkileşime girer (Çoban, 2020: 2). Yukarıda bahsedilen *sosyal ve kültürel* ilişkilerin gelişmesiyle diller arasında kelime alışverişi olur; birtakım ses, kelime ve söz dizimi yapıları o dile girer.

Uygur Dönemi'nde yazıt dikme geleneğinin bir devamı olarak karşımıza çıkan Tes, Tariat ve Şine Us Yazıtları, Manihaizm ve Budizm etkisinde yazılan adaptasyon veya çeviri eserlere göre daha az sayıda yabancı kökenli kelime içermektedir.

İncelenen eserlerde yabancı dillerden geçtiği tespit edilen kavram işaretleri şunlardır:

- **tutuk / tutuq** (Çin. **tu-tu**): askerî vali, unvan (Alyılmaz, 2015: 243; Caferoğlu, 2015: 255).

᳚᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚

çik bod(u)nka **tutuq** (a)t birt(i)m işb(a)r(a)ş t(a)rık(a)t (a)nfa (a)nçol(a)d(i)m : *Çik halkına Tutuk unvan(lı kişi) tayin ettim ve orada İşbara ve Tarkan unvanlarını sundum.*

ŞU G2

- **senğün / senğüt** (Çin.): general / generaller (Caferoğlu, 2015: 200).

᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚... ᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚...

: ᳚᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚... ᳚᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚

᳚᳚᳚᳚

...bit(i)gme bunu ý(a)r(a)t(i)gma [bilge] ku᳚l(u)ğ t(a)rık(a)n **s(e)nğün** bunça bod(u)n(u)ğ (a)tın yolın ý(a)gma (a)lum çisi (e)ki ýk.ku᳚l(u)ğ b(i)lge s(e)nğün urşu/ur(u)şu ku᳚l(u)ğ t(a)rık(a)n s(e)nğün ol (e)ki yur: (bunu) yazan, bunu yapan Bilge Kutlug Tarkan **Sengün**'(dür). Bunca boyları, onların adları ve sanlarını Yagma

boyunun tahsildarı..... Kutlug Bilge **Sengün** (ve) Urşu Kutlug Tarkan **Sengün** '(dür) o iki kayın birader. Ta K5

- **çağ / şad** (İr. **şad**): unvan, yüksek bir unvan adı (Alyılmaz, 1994: 4).

: 𐰽𐰺𐰸𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸

oğlı : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸 : (Onun) oğlu Tarduşlara yabgu ve Tölislere şad oldu. T B6

- **ışbara** (Skr. ísvara): unvan (Ölmez, 2018: 239).

𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸

çik boğ(u)nça : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸 : (a)t birt(i)m : **ışb(a)ı(a)ş** : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸 : (a)nıta : (a)nçol(a)d(ı)m : Çik halkına Tutuk unvan(lı kişi) tayin ettim ve orada İşbara ve Tarkan unvanlarını sundum. ŞU G2

- **tay** (Çin. tai): büyük, unvan (Ölmez, 2018: 247).

𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸

ı(a)y s(e)nğün : **ı(a)y**.. b(e)ş yüz : b(a)şı kül(ü)g onđı : öz ın(a)nçu : b(e)ş yüz : başı : ul(u)ğ öz : ın(a)nçu...: Tay .. Beş Yüz (kişilik birlik) Başı Külüg Ongı Öz İnançu; Beş Yüz (kişilik kuvvet) Başı Ulu Öz İnançu... Ta B6

- **çigşi** (Çin. chi-chi) : unvan (Aydın, 2011: 160).

: 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸...𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸

𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸

t(i)g(i)t(i)m(i)n : bu bit(i)dükde : k(a)n(ı)ma : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸 b(a)şı [k(a)ğ(a)ş] (a)t(a)çug b(e)gz(e)k(e)r **çigşi** : bıla b(a)ğa 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸 : üç yüz : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰸 : Prenselerimle birlikte bu (kitabeyi) yazdığımızda; Han'ım için, Karakollar Başı Kagas Ataçuk ve Begzeker Çigşi Bila Tarkan, üç yüz nöbetçiyle / askerle nöbet tuttu. Ta K2

- **erkin** (Çin. k'i-kin): unvan (Aydın, 2011: 161).

: 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸

𐰽𐰺𐰸𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰸

1.2. TÜREMİŞ ADLAR

İncelenen yazıtlarda türemiş adlar; isimden isim yapım ekleriyle yapılmış adlar ve fiilden isim yapım ekleriyle yapılmış adlar olarak iki grup altında incelenmiştir.

1.2.1. İsimden İsim Yapım Ekleriyle Yapılmış Adlar

İsimden isim yapım ekleriyle yapılmış adların tamamı için bkz. 1.1.1.1.

- kü+lüg: ünlü, namdar

...ᠰ : ᠶᠢᠵᠤᠮᠤᠯᠤᠭ : ᠶᠢᠵᠤᠮᠤᠯᠤᠭ : ᠶᠢᠵᠤᠮᠤᠯᠤᠭ ... ᠶᠢᠵᠤᠮᠤᠯᠤᠭ : ᠶᠢᠵᠤᠮᠤᠯᠤᠭ : ᠶᠢᠵᠤᠮᠤᠯᠤᠭ :

töl(i)s b(e)gl(e)r oğlu bᠢᠨᠭᠪᠠᠰᠢ töl(i)s külüg (e)r(e)n t(a)rᠳuᠰ b(e)gl(e)r oğlu bᠢᠨᠭᠪᠠᠰᠢ t(a)rᠳuᠰ **k[ülüg** eren t(a)rᠳuᠰ: *Tölis Beylerinin oğulları Binbaşı(lar): Tölis'in ünlü erleri; Tarduş Beylerinin oğulları Binbaşı(lar): Tarduş'un ünlü erleri; Tarduş İşbaralar.* Ta B7

- kedi+lig: giyimli, zırhlı

ᠪᠢᠰᠢ ᠶᠢᠵᠤᠮᠤᠯᠤᠭ : ᠶᠢᠵᠤᠮᠤᠯᠤᠭ : ᠶᠢᠵᠤᠮᠤᠯᠤᠭ : ᠶᠢᠵᠤᠮᠤᠯᠤᠭ

biş yüz **k(e)d(i)ml(i)g** : ý(a)d(a)ḡ : bir (e)ki ş(a)ş(i)p : k(e)lti : *Beş yüz kişilik özel giyimli / zırhlı piyadeden bir iki kişi şaşır geldi.* ŞU G9

- at+līg: atlı

ᠪᠣᠵᠣ ᠣᠭᠪᠠᠰᠢᠨ : (a)ḡ(1)za : uç(u)z kᠥölke (a)tᠢᠯᠢḡ(1)ᠨ : töke b(a)rᠢm(1)ᠰ : *Boz-Ok liderine hücum ederek atlısıyla (onu) Uçuz Göl'e döküvermiş.* T K3

boz oḡ b(a)şın : (a)ḡ(1)za : uç(u)z kᠥölke (a)tᠢᠯᠢḡ(1)ᠨ : töke b(a)rᠢm(1)ᠰ: *Boz-Ok liderine hücum ederek atlısıyla (onu) Uçuz Göl'e döküvermiş.* T K3

- tört+ünč: dördüncü

: ᠲᠣᠷᠲᠤ ᠤᠨᠴᠢ : ᠲᠣᠷᠲᠤ ᠤᠨᠴᠢ : ᠲᠣᠷᠲᠤ ᠤᠨᠴᠢ : ᠲᠣᠷᠲᠤ ᠤᠨᠴᠢ

tört(ü)nč (a)ý : tok(u)z ý(a)nḡıka : süng(ü)şd(ü)m : ş(a)nčd(1)m: *Dördüncü ayın dokuzuncu gününde savaştım; mızrakladım.* ŞU D3

- yıl+līk: yıllık

- kün+lūk: günlük

: ᠬᠡᠨᠤᠯᠠᠭ : ᠬᠡᠨᠤᠯᠠᠭ : ᠬᠡᠨᠤᠯᠠᠭ : ᠬᠡᠨᠤᠯᠠᠭ : ᠬᠡᠨᠤᠯᠠᠭ : ᠬᠡᠨᠤᠯᠠᠭ

bınġ **ý(ı)ll(ı)k** : tüm(e)n : **künl(ü)k** : bit(i)g(i)m(i)n : b(e)lgüm(i)n (a)nfta : ý(a)şı
t(a)şka : ý(a)r(a)t(ı)tđ(ı)m: *Bin yıllık, on bin günlük yazımı ve damgamı düz bir taşın
üzerine kazıttım. ŞU D8-9*

𐎧𐎡𐎴𐎠 : 𐎧𐎶𐎠𐎡𐎴𐎠 : 𐎧𐎶𐎠𐎡𐎴𐎠 : 𐎧𐎶𐎠𐎡𐎴𐎠 : 𐎧𐎶𐎠𐎡𐎴𐎠 : 𐎧𐎶𐎠𐎡𐎴𐎠 : 𐎧𐎶𐎠𐎡𐎴𐎠 : 𐎧𐎶𐎠𐎡𐎴𐎠
𐎧𐎶𐎠𐎡𐎴𐎠 : 𐎧𐎶𐎠𐎡𐎴𐎠

bınġ **ýı(ı)ıġ** tüm(e)n **künl(ü)k** b(i)t(i)g(i)m(i)n b(e)lgüm(i)n bunta ý(a)şı t(a)şka
ý(a)r(a)tđ(ı)m tıġquu t(a)şka toġıtd(ı)m: *Bin yıllık, on bin günlük yazıtımı ve damgamı
burada yassı taşa yazdırdım, müstakil bir taşa kazdırdım. Ta B2-3*

- yeti+nġ: yedinci

𐎧𐎶𐎠𐎡𐎴𐎠 : 𐎧𐎶𐎠𐎡𐎴𐎠 : **D3k9** : 𐎧𐎶 : 𐎧𐎶𐎠𐎡𐎴𐎠𐎡𐎴𐎠𐎡𐎴𐎠𐎡𐎴𐎠𐎡𐎴𐎠𐎡𐎴𐎠𐎡𐎴𐎠𐎡𐎴𐎠𐎡𐎴𐎠𐎡𐎴𐎠𐎡𐎴𐎠𐎡𐎴𐎠
𐎧𐎶𐎠𐎡𐎴𐎠𐎡𐎴𐎠𐎡𐎴𐎠𐎡𐎴𐎠𐎡𐎴𐎠𐎡𐎴𐎠𐎡𐎴𐎠𐎡𐎴𐎠𐎡𐎴𐎠𐎡𐎴𐎠𐎡𐎴𐎠𐎡𐎴𐎠𐎡𐎴𐎠𐎡𐎴𐎠𐎡𐎴𐎠𐎡𐎴𐎠𐎡𐎴𐎠𐎡𐎴𐎠

köm(ü)r t(a)ġda... ý(a)r öġ(ü)zde : üç tuġl(ı)ġ türük bođ(u)nka : (a)nfta : **y(e)t(ı)nġ**
(a)ý : tört : y(e)g(i)rmike: *Kömür Daġ'da (ve) Yar Irmaġı'nda üç tuġlu Türk halkına o
zaman yedinci ayın on dördünde.... Ta D7*

- ýazuġ+ıġ: suçlu, günahkar
- at+ıġ: isimli, adlı

: 𐎧𐎶𐎠𐎡𐎴𐎠𐎡𐎴𐎠𐎡𐎴𐎠𐎡𐎴𐎠𐎡𐎴𐎠 ... **𐎧𐎶𐎠𐎡𐎴𐎠**

: **ý(a)zuġl(u)ġ (a)t(ı)ġ** ... t(e)nġri tuġa birti: *Günahkâr adlı ... Tanrı tutuverdi. ŞU
D2*

- eki+nti: ikinci

: 𐎧𐎶𐎠𐎡𐎴𐎠 : 𐎧𐎶𐎠𐎡𐎴𐎠 : 𐎧𐎶𐎠𐎡𐎴𐎠 : **𐎧𐎶𐎠𐎡𐎴𐎠**

(e)kint(i) (a)ý : tört y(i)g(i)rmike : k(e)mde toġıd(ı)m: *İkinci ayın 14. günü
(onları) Kem'de (Kem Irmaġı'nın kıyısında) yendim. ŞU D7-8*

- alum+ġi: alımcı, devlet alacaklarını teslim alan görevli

: **𐎧𐎶𐎠𐎡𐎴𐎠** : 𐎧𐎶𐎠𐎡𐎴𐎠 : 𐎧𐎶𐎠𐎡𐎴𐎠 : 𐎧𐎶𐎠𐎡𐎴𐎠 : 𐎧𐎶𐎠𐎡𐎴𐎠

bunġa bođ(u)n(u)ġ : (a)tın : ýoıın : ý(a)ġma : **(a)lum** : ġisi: *Bunca boyları, onların
adları ve sanlarını Yagma boyunun tahsildarı. Ta K5*

- ötü+ken: Ötüken (bölge, dağ adı)

𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 :

ḳ(a)ğ(a)n : (a)t(a)n(i)p : ḳ(a)tun (a)t(a)n(i)p : **ötük(e)n** : orşuşınta (a)ş öng(ü)z : ḳ(a)ş ḳ(a)n ıduğ : ḳ(a)şı k(i)d(i)nin : örgin : bunta : (e)ti(t)d(i)m: *Kağan atanıp, hatun atanıp Ötüken ortasında, As Öngüz Başı'nın, Kan Iduk Başı'nın batısında, hükümdarlık otağını burada kurdurdum.* Ta G6

- ḳa+ça: tamamı, hepsi

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤

... ḳa+ça : tük(e)p : t(e)ze: *(onların) tamamı yok olup kaçarak...* ŞU G-Ek I-1

- toğşığda+kı: doğusundaki

...𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤...𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤

b(i)lges(i)n üç(ü)n öngre kün **toğşığd(a)kı** ḳod(u)n ḳul(a)qığ iya ḳ(a)ş(i)p ol(u)r: *(kağanım) bilge olduğu için doğudaki / gün doğusundaki halkları ...ya baskı altına alıp (bağımlı kılarak) hüküm sürmüştü.* T D5-6

- sin+leg: mezarlık

𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤

(a)nıta k(i)sre : küsgü yılğa : **s(i)nl(e)gde** küç ḳ(a)ra ḳod(u)n t(e)m(i)ş : sin s(i)zde: *Ondan sonra Sıçan yılında (MS 748) (ecdat) mezarlığında güç(lü) halk (şöyle) demiş: (Atalarımızın) mezarları sizde.* Ta G5

- ḳ(a)+ng: baba

𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤...𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤...𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤...𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 :

üç ... l(a)ğz(i)n yılğa : toğ(u)z t(a)t(a)r : ...toğ(u)z buyruğ [b]ıng s(e)ngüt : ḳ(a)ra ḳod(u)n : tuḳ(u)y(i)n **ḳ(a)ng(i)m** ḳ(a)ḳa : öt(ü)nti: *Üç (Karluklar) Domuz yılında (MS 747) Dokuz Tatarlar....dokuz buyruk, bin general ve halk(a karşı) ayağa kalkarak babam Kağan'a (şöyle) dilekte bulundular:* Ta G4

1.2.2. Fiilden İsim Yapım Ekleriyle Yapılmış Adlar

Fiilden isim yapım ekleriyle yapılmış adların tamamı için bkz. 1.1.1.2.

- yan-a: yine, tekrar, yeniden

...ᠰᠤᠳᠤ : ᠠᠶᠢᠨᠠ : ᠶᠡᠨᠡ : ᠶᠡᠨᠡᠨᠢᠨᠠ : ᠶᠡᠨᠡᠨᠢᠨᠠ

(a)ṭ(1)m(1)ṇ üze köök t(e)nḡri (a)ṣṣa ý(a)ḡ(1)z y(e)r **y(a)ṇa**: *Adımı yukarıda gökyüzü aşağıda yağız yer/yeryüzü yeniden...* Ta D4

- ar-a: arası, arasında

ᠠᠷᠠ : ᠠᠷᠠᠰᠤ : ᠠᠷᠠᠰᠤᠨᠠ

ötük(e)n eli ögres ili : (e)kin **(a)ra** oḷ(u)ṛm(1)ṣ: *Ötüken ve Ögres yurdu arasında hüküm sürmüş.* ŞU K2

- tap-a: +A doğru

: ᠲᠠᠫᠤ : ᠲᠠᠫᠤᠠ : ᠲᠠᠫᠤᠨᠠ : ᠲᠠᠫᠤᠨᠠ

kırk(1)z : **t(a)pa** : (e)r ıḍm(1)ṣ : siz t(a)ṣıḡ(1)nḡ : çık(i)ḡ t(a)ṣḡ(a)ṛ(1)nḡ : tim(i)ṣ: *Kırgızlara adam gönderip “Siz yola çıkıp Çikleri çıkarın, ben de çıkayım” demiş.* ŞU D10

- bil-ge: bilge

ᠪᠢᠯᠡ : ᠪᠢᠯᠡᠭᠡ : ᠪᠢᠯᠡᠭᠡᠨᠠ : ᠪᠢᠯᠡᠭᠡᠨᠠ : ᠪᠢᠯᠡᠭᠡᠨᠠ : ᠪᠢᠯᠡᠭᠡᠨᠠ : ᠪᠢᠯᠡᠭᠡᠨᠠ : ᠪᠢᠯᠡᠭᠡᠨᠠ

b(a)y(1)rquu : t(a)rḍuṣ : **b(i)lge** : t(a)rḡ(a)n kutḷ(1)ḡ : ý(a)ḡma t(a)bḡ(a)ç : soḡd(a)k : b(a)ṣı : **b(i)lige** : s(e)nḡün : uz öḡḡ : (e)rk(i)n: *Bayırku Tarduŝ Bilge Tarkan Kutlug ve Yagma-Tabgaç-Sogdak (iŝleri) Baŝı Bilge Sengün Uz Öḡ Erkin.* Ta K6

- yel-me: öncü birlik, keşif birliḡi

: ᠶᠡᠯᠡᠮᠡ : ᠶᠡᠯᠡᠮᠡ : ᠶᠡᠯᠡᠮᠡ : ᠶᠡᠯᠡᠮᠡ : ᠶᠡᠯᠡᠮᠡ : ᠶᠡᠯᠡᠮᠡ

y(e)lm(e)sin : is : y(e)riḡ(e)rü : ıḍm(1)ṣ : **y(e)lm(e)sin** : m(e)n(i)nḡ (e)r (a)nṭa : b(a)ṣm(1)ṣ: tḷ tṭm(1)ṣ: *Keşif birliḡini müttefiklerin yurduna göndermiş. Keşif erlerine benim erlerim orada baskın düzenlemiş; esirleri tutmuş.* ŞU D12

- **qııl-ınc:** kılma, yapma

...JFDN'EIN' ...: ŞJFDŞŞYD : JYH

k(a)ra : bod(u)ñ **qııl(ı)nc** : küsgü yı...: *Halkın hareketler i... Sıçan yıl(ında)* (MS 748). ŞU K12

- **tap-ığ:** hizmet

FKYFAŞ¹⁶: NFKHFDN' : FKYF : 13

(a)nc(i)p : k(e)lti : (e)ki qıızın **t(a)p(i)ğ** birti: *Böylece gelip iki kızını hizmetime verdi.* ŞU B4-5

- **bil-ig:** bilgi

YFYI : JFYA : FYD : NŞFYF : AFŞAFŞYD : FYŞYHJHYA : JFYA : FYŞYA : YDHDJ :

YFY : FYFY :

b(a)y(i)rquu : t(a)rduş : b(i)lge : t(a)rķ(a)ñ kutl(u)ğ : ý(a)ğma t(a)bg(a)ç : soğd(a)ķ : b(a)şı : **b(i)lige** : s(e)ngün : uz öng : (e)rk(i)n: *Bayırku Tarduş Bilge Tarkan Kutlug ve Yagma-Tabgaç-Sogdak (işleri) Başı Bilge Sengün Uz Öng Erkin.* Ta K6

- **teg-i:** kadar

ŞXhFE'AFFEh : JFYD1FY : FYFY : FYFA : JYH : D>JFD : FYN' : JFYI

s(e)l(e)ñge : kid(i)n : ýıluñ : ķol : b(e)rd(i)n : şıng(a)r : şıp b(a)şınğa : **t(e)gi** ç(e)r(i)g itd(i)m: *Selenge 'nin batısından Yulun Kol'un (Irmak) güney yanındaki Şıp Başı bölgesine kadar asker yerleştirdim.* ŞU D3

- **ķod-ı:** aşığı

- **ýaz-ı:** ova

: FYŞD: FŞYH : JFYI : FN' : ŞMFKFYD

ý(a)zı ķıft(ı)m : ök(ü)şi : s(e)l(e)ñge : **ķodu** : b(a)rđı: *(Orayı) dümdüz / yerle bir ettim. Coğu Selenge boyundan aşığı doğru gitti.* ŞU D4

- **ķıy-ın:** ceza

: ŞŞD: DFN : ŞŞŞY : FJFYFDJFDJFYHJFYA :

(e)bin b(a)rķıñ ýılqışıñı : uřm(a)đ(ı)m: **ķıy(ı)ñ** : (a)yđ(ı)m: *(Onların) yurtlarına, at sürülerine dokunmadım. Cezalarını emrettim.* ŞU D2

- sünġ-üş: savaş

: ᳵᳵᳵᳵᳵ : 1ᳵᳵᳵ : ᳵᳵᳵᳵᳵᳵ : ᳵᳵᳵᳵᳵᳵ : ᳵᳵᳵ : ᳵᳵᳵ : ᳵᳵᳵᳵ : ᳵᳵᳵ

s(e)l(e)ñge : k(e)çe : uđu : yorıd(ı)m : sünġ(üş)de : tuğ(u)p : on (e)r(i) ıt(đ)(ı)m:

Ben Selenge'yi geçerek takip ettim. Savaşta on eri tutarak gönderdim. ŞU D4

- kö-1: göl

: ᳵᳵᳵᳵᳵ : ᳵᳵᳵᳵᳵᳵᳵᳵᳵᳵᳵ : ᳵᳵᳵᳵ : ᳵᳵᳵᳵᳵᳵᳵᳵᳵ

...boz oq b(a)şın : (a)k(ı)za : uç(u)z köölke (a)t!(ı)ğ(ı)ñ : töke b(a)şm(ı)ş: ... *Boz-Ok*

liderine hücum ederek atlısıyla (onu) Uçuz Göl'e döküvermiş. T K3

- ku-1: kul, köle

: ᳵᳵᳵᳵᳵ : ᳵᳵᳵᳵᳵᳵ : ᳵᳵᳵᳵᳵ : ᳵᳵᳵᳵᳵᳵ : ᳵᳵᳵᳵᳵᳵᳵ : ᳵᳵᳵᳵᳵᳵᳵᳵᳵ : ᳵᳵᳵᳵᳵᳵᳵᳵ

(e)ki ý(a)ñgıka : kün toğ(u)ru : sünġ(üş)sd(üş)m : kul(ı)m : künġ(i)m : bod(u)ñ(u)ğ :

t(e)ñgri: İkinci gün tan vaktinde savaştım. Kölelerim, cariyelerim ve milletimi Tanrı ...:

ŞU D1

- ked-im: giyim, kuşam

: ᳵᳵᳵᳵᳵ : ᳵᳵᳵᳵᳵᳵᳵᳵᳵ : ᳵᳵᳵᳵᳵ : ᳵᳵᳵᳵᳵᳵᳵᳵᳵᳵᳵ

biş yüz k(e)d(i)ml(i)g : ý(a)d(a)ğ : bir (e)ki ş(a)ş(ı)p : k(e)lti : *Beş yüz kişilik özel*

giyimli / zırhlı piyadeden bir iki kişi şaşıp geldi. ŞU G9

- öt-(üş)r-üş: ötürü, dolayı

: ᳵᳵᳵᳵ : ᳵᳵᳵᳵᳵᳵ : ᳵᳵᳵᳵᳵ : ᳵᳵ : ᳵᳵᳵᳵᳵᳵᳵᳵᳵᳵᳵ : ᳵᳵᳵᳵᳵᳵ : ᳵᳵᳵᳵᳵᳵᳵ : ᳵᳵᳵᳵᳵᳵ

(a)nıta : ötrüş : türg(i)ş : k(a)şluğ(u)ğ t(a)b(a)şın : (a)l(ı)p : (e)bin : ý(u)lıp :

b(a)şm(ı)ş: Bundan dolayı Türğişler Karlukların mallarını alıp evlerini yağmalayıp gitmişler. ŞU G5

- bid-güçi: keşifçi, öncü

: ᳵᳵᳵᳵᳵᳵᳵ : ᳵᳵᳵᳵᳵᳵᳵ : ᳵᳵᳵᳵᳵᳵᳵᳵᳵᳵᳵ

bidgüçi (e)r : (a)nıta : ıt...lti: Oradan keşifçi / öncü er gönderdim. ŞU G3

- ba-z: tabi, bağımlı

: ᳵᳵᳵᳵᳵ : ᳵᳵᳵᳵᳵᳵ : ᳵᳵᳵᳵᳵ : ᳵᳵᳵᳵᳵᳵᳵ : ᳵᳵᳵᳵᳵᳵᳵᳵ : ᳵᳵᳵᳵᳵᳵᳵᳵ

t(a)bğ(a)çka : b(a)zl(a)nm(ı)ş : uygur : k(a)ğ(a)n : ..oq : ol(u)r(m)ı)ş: Çin'e bağımlı olmuş Uygur Kağan(lar)ı-ok(ta) oturmuş. T K5

- toğ-şığ: doğu

...𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸...𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰽𐰺𐰸𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰽𐰺𐰸𐰽𐰺𐰸𐰽𐰺𐰸

b(i)lges(i)n üç(ü)n öngre kün toğşığd(a)kı bod(u)n kul(a)qıg ıya b(a)ş(ı)p ol(u)r: (kağanım) bilge olduğu için doğudaki / gün doğusundaki halkları ...ya baskı altına alıp (bağımlı kılarak) hüküm sürmüştü. T D5-6

- kö-mür⁵: kömür

...𐰽𐰺𐰸𐰽𐰺𐰸𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰽𐰺𐰸𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰽𐰺𐰸𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰽𐰺𐰸𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰽𐰺𐰸𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰽𐰺𐰸𐰽𐰺𐰸

k(a)ra : kum (a)şm(ı)ş : kög(e)rde : köm(ü)r t(a)ğda : y(a)r ög(ü)zde : üç tuğl(ı)ğ : türük bod(u)n...: Yetiştim. Kara Kum'u aşmış, Köger'de, Kömür Dağı'nda, Yar Irmağı'nda üç tuğlu Türk boyu ... ŞU K8

1.3. BİRLEŞİK ADLAR

Birleşik isim iki veya daha çok kelimenin aralarına bir ek veya bağlaç giremeyecek kadar birleşip kaynaşmasından oluşan yeni yapılara denir (Ediskun, 1988: 129). Birleşik ismi oluşturan kelimeler belli bir anlama karşılık gelirler veya tek bir şahsı karşılarlar (Eraslan, 2012: 122). Bu yapılar kalıcı isim grubu oluşturur. Uygur Kağanlığı Yazıtları'ndan Tes, Tariat ve Şine Us'ta geçen birleşik adlar, ad tamlaması yapısındaki adlar ve sıfat tamlaması yapısındaki adlar olarak iki grupta incelenmiştir.

1.3.1. Ad Tamlaması Yapısındaki Adlar

Türkçede birden fazla anlam ögesiyle kurulmuş genel anlamlı ögeler içinde değerlendirilen ad tamlaması yapısındaki adlardan belirtisiz isim tamlamaları birçok dilde olduğu gibi birleşik isim yapma yollarının başında gelmektedir (Alyılmaz, 1994: 19). Belirtisiz isim tamlamaları iki ismin ilgi eki / tamlayan eki kullanılmadan bir araya getirilmesiyle oluşturulan birleşik isim grubudur. Alışılmış ifadesiyle belirtisiz isim tamlamaları niteleme grubu oluşturur ve bu yapılardaki birinci öge yani tamlayan

⁵ Kömür kelimesi hakkında farklı görüşler için bkz. Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.

niteleme sıfatı görevi görür (Gemalmaz, 2010: 251). İncelenen eserlerde geçen ad tamlaması yapısındaki adlardan bazıları şunlardır:

- kün+Ø toğşığ+Ø : gün doğusu

...𐰇𐰪𐰸 : 𐰆𐰽𐰸 : 𐰆𐰽𐰸 : 𐰇𐰪𐰸...𐰆𐰽𐰸 : 𐰆𐰽𐰸𐰇𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸

b(i)lges(i)n üç(ü)n öngre **kün toğşığ**d(a)kı bod(u)n kul(a)qıg İya b(a)ş(ı)p ol(u)r: (kağanım) bilge olduğu için doğudaki / gün doğusundaki halkları ...ya baskı altına alıp (bağımlı kılarak) hüküm sürmüştür. T D5-6

- tağığ+Ø yıl+Ø : tavuk yılı

...𐰆𐰽𐰸𐰇𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸 : 𐰆𐰽𐰸𐰇𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸 : 𐰆𐰽𐰸𐰇𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸 : 𐰆𐰽𐰸𐰇𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸 : 𐰆𐰽𐰸𐰇𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸

t(a)kığı yıl... yörıd(ı)m yıl(l)a d(ı)m b(e)ş(i)nç (a)y üç y(e)g(i)rmike k(a)l(ı)şda süng(ü)şd(ü)m (a)nıta ş(a)nçd(ı)m: **Tavuk yıl(ında)** (MS 745) sefere çıktım. Bir yıl geçirdim. Beşinci ayın on üçünde Kalış'da savaştım ve orada (hepsini) mızrakladım... Ta G2-3

- kün+Ø toğşığ+Ø : gün doğusu

...𐰇𐰪𐰸 : 𐰆𐰽𐰸 : 𐰆𐰽𐰸 : 𐰇𐰪𐰸...𐰆𐰽𐰸 : 𐰆𐰽𐰸𐰇𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸

b(i)lges(i)n üç(ü)n öngre **kün toğşığ**d(a)kı bod(u)n kul(a)qıg İya b(a)ş(ı)p ol(u)r: (kağanım) bilge olduğu için doğudaki / gün doğusundaki halkları ...ya baskı altına alıp (bağımlı kılarak) hüküm sürmüştür. T D5-6

- uyğur+Ø kağan+Ø : Uygurların kağanı

𐰆𐰽𐰸𐰇𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸 : 𐰆𐰽𐰸𐰇𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸 : 𐰆𐰽𐰸𐰇𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸 : 𐰆𐰽𐰸𐰇𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸

...[te]ngri kıl(ı)nıtuqda **uyğ(u)r k(a)ğ(a)n** ol(u)r m(ı)ş bök ul(u)ğ k(a)ğ(a)n: Gökyüzü yaratıldığında Uygurların kağanı tahta oturmuş. (O) yüce ve ulu kağan[imış]. T K1

- kağan+Ø at+1 : kağanın unvanı
- kaṭun+Ø at+1 : hatunun unvanı

: 𐰆𐰽𐰸𐰇𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸 : 𐰆𐰽𐰸𐰇𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸 : 𐰆𐰽𐰸𐰇𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸 : 𐰆𐰽𐰸𐰇𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸

𐰆𐰽𐰸 ... 𐰆𐰽𐰸𐰇𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸 : 𐰆𐰽𐰸𐰇𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸 : 𐰆𐰽𐰸𐰇𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸𐰆𐰽𐰸

t(e)ñgride bolm(ı)ş (e)l (e)tm(i)ş b(i)lge k(a)ğ(a)ñ (e)l b(i)lge k(a)tuñ **k(a)ğ(a)ñ (a)t(ı)ğ k(a)tuñ (a)t(ı)ğ** (a)t(a)ñ(ı)p ötüğ(e)n k(i)d(i)n uçıñta t(e)z b(a)şınfta örg(i)n k(a)ñta ý(a)r(a)t(ı)td(ı)m: *Tanrı'dan olmuş/ Tanrı'ının lütfuyla Kağan olmuş/ devlet kurmuş Bilge Kağan, El Bilge Hatun, kağan unvanını ve hatun unvanını alarak Ötüken'in battısı tarafında, Tes (ırmağı) Başı'nda, hükümdarlık otağını orada yaptırdım.* Ta B1

- **tuğak+Ø baş+ı**: karakolların başı

: ПІЄІЛТҒҒҜЄЄ↓ЛЄ...**ТҒДНҒҒҜ**: ТҒДН : ТХВХІГҒҒД : Ҝәәкк : ТДЖД ...ТДКҒҒҜ
ТЖҒҒҜ : НҒҒҜ : ҜНҒЛҒ : ДНҒҒҒҒТДТД

s(e)ñgüt bıng[a uyg(u)r] bod(u)nı t(i)g(i)t(i)m(i)n bu bit(i)dükde k(a)ñ(ı)ma **tuğ(a)k b(a)şı** [k(a)ğ(a)ş] (a)t(a)çuğ b(e)gz(e)k(e)r çigşi bıla b(a)ğa t(a)r(k)añ üç yüz tuğ(a)k tuğdı: *Buyruklar (kumandanlar) ...generaller ve binbaşılar (da) Uygur(lardan)dır. Prenslerimle birlikte bu (kitabeyi) yazdığımızda, Han'ım için, Karakollar Başı Kagas Ataçuk ve Begzeker Çigşi Bila Baga Tarkan, üç yüz nöbetçiyle / askerle nöbet tuttu.* Ta K2

- **kañ+Ø sü+si**: kağanın ordusu

: ЖМЄН : ... **ПІМДН** : ТХНҒТГҒЛҒ : ТӨТҒД : ТҒҒҒЖЖҒҒҒД : ТДД : ТҒЄЛТ

içg(e)r(i)p ý(a)ña yorıd(ı)m keyre b(a)şınfta üç birküde **k(a)ñ süsi** ... k(a)t(ı)ft(ı)m: *Kendime bağlayıp yine yürüdüm. Keyre Başı'nda Üç Birkü'de han ordusu(na) ... katıldım.* ŞU K7

1.3.2. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Adlar

Bu tür tamlamalar, varlıkların durumlarını, biçimlerini, renklerini kısaca nasıl olduklarını bildiren niteleme sıfatlarının bir isimle kullanılmasından oluşur (Alyılmaz, 1994: 20). İncelenen eserlerde geçen sıfat tamlaması yapısındaki adlardan bazıları şunlardır:

- **bök uluğ kağan**: yüce ve ulu kağan

: ДҒНҒДБЖ : ДҒҒҒ : ДҒҒ : ҜҒДҒ : ТЖТӨЛҒН : ТҒҒ...

[te]nğri kıl(ı)ntıuğda uýğ(u)r k(a)ğ(a)n ol(u)r(m)iş **bök ul(u)ğ k(a)ğ(a)n**: *Gökyüzü yaratıldığında Uygur kağanı tahta oturmuş. (O) yüce ve ulu kağan [imiş].* T K1

- **ödkünç kağan** : sahte kağan

: 𐰽𐰺𐰠𐰸𐰴 : 𐰺𐰠𐰸 : 𐰽𐰠𐰸 : 𐰽𐰠𐰸𐰴... 𐰽𐰴

k(a)ğ(a)n ... (e)ki (e)rm(i)ş (a)nıta ad(ı)n **ödk(ü)nç k(a)ğ(a)n** (e)rm(i)ş: *Kağan ... ikiymiş. Ayrıca (bunlardan biri) sahte kağanmış.* T D2

- **köök tenğri** : mavi gök, mavi gökyüzü, gökyüzü
- **yağız yer** : yağız yer, yeryüzü

...𐰠𐰸𐰸 : 𐰠𐰸𐰸𐰴 : 𐰠𐰸𐰸 : 𐰠𐰸𐰸𐰴𐰴 : 𐰠𐰸𐰸𐰴𐰴

(a)t(ı)m(ı)n üze **köök t(e)nğri** (a)şra **y(a)ğ(ı)z y(e)r** y(a)na...: *Adımı yukarıda gökyüzü aşağıda yağız yer/yeryüzü yeniden...* Ta D4

- **kaşa boğun** : fakir halk, avam halkın alt tabakası

𐰠𐰸𐰸𐰴𐰴𐰴𐰴𐰴𐰴 : 𐰠𐰸𐰸𐰴𐰴 : 𐰠𐰸𐰸𐰴𐰴...𐰠𐰸𐰸𐰴𐰴𐰴𐰴...𐰠𐰸𐰸𐰴𐰴𐰴 : 𐰠𐰸𐰸𐰴𐰴 : 𐰠𐰸𐰸𐰴...𐰠𐰸𐰴 : 𐰠𐰸𐰸𐰴𐰴 : 𐰠𐰸𐰸𐰴𐰴

üç ... l(a)ğz(ı)n yılqa toq(u)z t(a)t(a)r ...toq(u)z buyruq [b]ıng s(e)nğüt **k(a)ra boğ(u)n** tır(u)y(ı)n k(a)nğ(ı)m k(a)nka öt(ü)nti (e)çü (a)pa (a)tı b(a)r t(e)di: *Üç (Karluklar) Domuz yılında (MS 747) Dokuz Tatarlar ...dokuz buyruk, bin general ve halk(a karşı) ayağa kalkarak babam Kağan'a (şöyle) dilekte bulundular: "Atalarımızın adı var." dediler.* Ta G4

- **küç kaşa boğun** : güçlü (fakir) halk

: 𐰠𐰸𐰸𐰴𐰴𐰴 : 𐰠𐰸𐰸𐰴𐰴𐰴𐰴𐰴𐰴𐰴𐰴𐰴𐰴𐰴𐰴𐰴𐰴𐰴𐰴𐰴𐰴𐰴𐰴𐰴𐰴 : 𐰠𐰸𐰸𐰴𐰴𐰴𐰴𐰴𐰴 : 𐰠𐰸𐰸𐰴𐰴𐰴

(a)nıta k(i)sre küsgü yılqa s(i)nl(e)gde **küç k(a)ra boğ(u)n** t(e)m(i)ş sin s(i)zde: *Ondan sonra Sıçan yılında (MS 748) (ecdat) mezarlığında güç(lü) halk (şöyle) demiş: (Atalarımızın) mezarları sizde.* Ta G5

- **yaşı taş** : yassı taş
- **tuşqu taş**: tek parça taş, müstakil taş

𐱃𐱃𐱃𐱃 : 𐱃𐱃𐱃𐱃𐱃 : 𐱃𐱃𐱃𐱃𐱃𐱃𐱃 : 𐱃𐱃𐱃𐱃 : 𐱃𐱃𐱃𐱃𐱃𐱃 : 𐱃𐱃𐱃𐱃𐱃𐱃𐱃𐱃 : 𐱃𐱃𐱃𐱃𐱃𐱃𐱃𐱃
 𐱃𐱃𐱃𐱃𐱃 : 𐱃𐱃𐱃𐱃

bing yıl(l)ıq tüm(e)n künl(ü)k b(i)t(i)g(i)m(i)n b(e)lgüm(i)n bunta **y(a)şı t(a)şka** **y(a)r(a)td(ı)m tuşqu t(a)şka** toğıtd(ı)m: *Bin yıllık, on bin günlük yazıtımı ve damgamı burada yassı taşa yazdırdım, müstakil bir taşa kazdırdım.* Ta B2-3

- **külüg eren**: ünlü erler

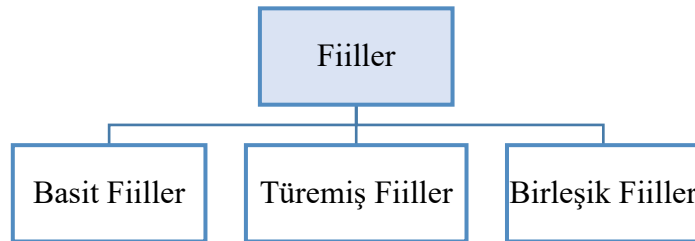
:... 𐱃 : 𐱃𐱃𐱃𐱃𐱃 : ..𐱃𐱃𐱃𐱃𐱃𐱃 : 𐱃𐱃𐱃𐱃𐱃𐱃𐱃𐱃𐱃 : 𐱃𐱃𐱃...𐱃𐱃𐱃𐱃𐱃 : 𐱃𐱃𐱃𐱃 : 𐱃𐱃𐱃𐱃𐱃𐱃𐱃

töl(i)s b(e)gl(e)r oğlu bing b(a)şı... töl(i)s **külüg (e)r(e)n** t(a)rduş b(e)gl(e)r oğlu **bing b[ası] t(a)rduş k[ülüg eren** tardeş: *Tölis Beylerinin oğulları Binbaşı(lar): Tölis'in ünlü erleri; Tarduş Beylerinin oğulları Binbaşı(lar): Tarduş'un ünlü erleri; Tarduş İşbaralar.* Ta B7

2. FİİLLER / EYLEMLER

Türk dilinin en önemli kelime türünü oluşturan fiiller, Türk dilinin yapısını ve farklılığını yansıtan temel unsurdur (Eraslan, 2012: 310). Fiillerin en temel özelliği başka dillerden alınan isim yapıları gibi ödünç alınmaz. Türkçede isimler, canlı veya cansız varlıkları niteleyen veya belirten kelimelerdir. Fiiller ise varlıkların hareket, oluş ve kılış durumlarını anlatan kelimelerdir (Ediskun, 1988: 170).

Uygur Kağanlığı Yazıtları'nda fiiller üç başlık altında incelendi:

2.1. BASİT FİİLLER

Herhangi bir türetme eki almamış fiillere basit fiil denir. İncelenen eserlerde tespit edilen basit fiillerden bazıları şunlardır:

- **te-**: de-
- **al-**: al-

: ᲛᲠᲕᲗᲚᲛᲚᲟ : ᲛᲠᲕ : 4ᲙᲓᲠᲚᲙᲙᲓᲓ : ᲚᲑᲚᲙᲛᲛᲚ : ᲚᲕᲕᲙᲚᲛᲛᲚᲙ

ozm(ı)ş t(e)g(i)n : ud(u)ᲚᲒ(a)nıta : yorıyur : **t(e)**di : (a)nı **al**ğılı **t(e)**di: “Ozmış Tigin Udargan’dan (bize doğru) yürüyor” dedi. “(Git ve) onu (tutsak) al!” dedi. Ta D6

- **ba-**: bağla-

: ᲛᲠᲚᲙᲚᲛᲚᲙ

... **bam**(ı)ştı: ...*bağlamıştı*. ŞU G Ek I-1

- **öl-**: öl-
- **yet-**: yok ol-

ᲛᲚᲛᲛᲚᲙ : ᲚᲚᲚ : ᲚᲚᲚᲚ : ᲛᲚᲚᲚᲚᲛᲚ : ᲚᲚᲚᲚᲚᲚᲚ : ᲚᲚᲚᲚᲚᲚ : ᲛᲚᲚᲚᲚ : ᲚᲚᲚᲚᲚᲚᲚ

: ᲚᲚᲚᲚ : ᲚᲚᲚᲚ :

t(a)y bilge : tuᲚuᲚ : y(a)bı(a)kın : üç(ü)n : bir (e)ki (a)tı(ı)Გ : y(a)bı(a)kın : üç(ü)n : k(a)Ლa : ᲛᲑᲓᲛᲚᲙ : **ölt**(ü)ᲚᲒ : **y(e)td**(i)ᲚᲒ : *Tay Bilge Tutuk’un ve bir iki ün sahibi kişinin kötü uygulamaları yüzünden (ey) halkım! öldün, mahvoldun.* ŞU D5

- **kel-**: gel-

ᲛᲚᲚᲚ : ᲚᲚᲚᲚᲚᲚᲚᲚ : ᲚᲚᲚᲚ : ᲚᲚᲚᲚᲚᲚᲚᲚᲚᲚ

biş yüz k(e)d(i)ml(i)Გ : y(a)d(a)Გ : bir (e)ki ş(a)ş(ı)Ლ : **k(e)lti** : *beş yüz kişilik özel giyimli / zırhlı piyadeden bir iki kişi şaşırıp geldi.* ŞU G9

- **bir-**: ver-
- **ay-**: söyle- de-

: ᲛᲚᲚᲚᲚ : ᲚᲚᲚ : ᲛᲚᲚᲚᲚ : ᲚᲚᲚ : ᲚᲚ

y(e)r : (a)yü : **birti** : (a)nıta : ş(a)nᲚᲒ(ı)Ლ : *Yer emretti. Orada mızrakladım.* ŞU D2

2.2. TÜREMİŞ FİLLER

İsim ya da fiil kök ve gövdelerine türetme ekleri getirilerek yapılan yeni anlamdaki fiillere denir. Uygur Kağanlığı Yazıtları'nda türemiş fiiller isimden isim yapım ekleriyle yapılmış fiiller ve fiilden fiil yapım ekleriyle yapılmış fiiller olarak iki grupta incelenmiştir.

2.2.1. İsimden Fiil Yapım Ekleriyle Yapılmış Fiiller

İsimden fiil yapım ekleriyle yapılmış fiillerin tamamı için bkz. 1.1.2.1.

- **taş+ıǵ-**: taşı-, dışarı çıkar; sefere çık-

: 𐰽𐰺𐰸𐰸 : 𐰽𐰸 : 𐰽𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰸𐰸

tuǵ : **𐰽(a)𐰸ıǵ(a)𐰽** : erkli y(e)lme : (e)ri : k(e)lti: *(Tam ordumun) sancağı çıkarılırken keşif birliğinin eri geldi. ŞU D5-6*

- **aṭ+a-⁶**: tayin et-, ata-

𐰽𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰸𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰸 : 𐰽𐰸𐰸 : 𐰽𐰸𐰸𐰸

...y(a)bǵu : **(a)𐰽(a)𐰽ı** : (a)nṭa : kisre : k(a)nǵ(1)m k(a)ǵ(a)ṅ : uçdı: *Yabgu atadı. Ondan sonra babam Kağan öldü. ŞU K12*

- **yarlık+a-**: lütfet-, ihsan et-

: 𐰽𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸 𐰽𐰸𐰸 : 𐰽𐰸𐰸𐰸 : Bk𐰽𐰸 : 𐰽𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰸𐰸

üze : kök t(e)nǵri **𐰽(a)𐰽ı(1)k(a)duq** üç(ü)n : (a)şra y(a)ǵ(1)z y(e)r : ig(i)t(t)ük : üç(ü)n : (e)l(i)m(i)n törüm(i)n : (e)t(i)nt(i)m: *Üstteki Gök Tanrı / Ebedî Tanrı lütfettiği için, aşağıdaki yağız yer besleyip doyurduğu için, devletimi ve düzenimi kurdum. Ta B*

- **yol+uq-**: karşılaş-

𐰽𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸 : D𐰽𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸

bir y(i)g(i)rm(i)nċ (a)y : s(e)k(i)z y(i)g(i)rmike : ... **yoluq**d(u)m: *On birinci ayın on sekizinde ... karşılaştım. ŞU G1*

- **iç+ik-**: tabi ol-

⁶ Kelime ve ekin tarihî gelişimi için farklı görüşler vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gülensoy, 2011: 86-87.

: 𐭮𐭮𐭮𐭮 : 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮 : 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮 : 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮 : 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮 : 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮 : 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮 : 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮 : 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮

ý(a)na : **ığ(i)k** : ölm(e)çi : y(e)tm(e)çi : s(e)n tid(i)m : yiçe : iş(i)g : küç(i)g :
birg(i)l : tid(i)m: *Bana yeniden tabi olun! (O zaman) ölüp yok olmazsınız dedim.
Önceden olduğu gibi bana hizmet edin dedim.* ŞU D5

- **baz+la-**: bağımlı ol-

: 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮 : 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮 : 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮 : 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮 : 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮 : 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮

t(a)bğ(a)çka : **b(a)zl(a)nm(ı)ş** : uyğur : k(a)ğ(a)n : ..oq : ol(u)r(m)(ı)ş: *Çin'e bağımlı
olmuş Uygur Kağan(lar)ı-ok(ta) oturmuş.* T K5

- **kış+la-**: kışı geçir-

: 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮 : 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮 : 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮 : 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮 : 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮

(a)nıta : ý(a)na : tüşd(ü)m : ötüğ(e)n irin : **kışl(a)d(ı)m**: *Oradan yine döndüm.
Ötüken'in güney (yakasında) kışladım (kışı geçirdim).* ŞU D7

- **yay+la-**: yazı geçir-

- **yaka+la-**: sınır tayin et-, sınır belirle-

: 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮 : 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮 : 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮 : 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮 : 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮 : 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮

ý(a)y (a)nıta : **ý(a)ył(a)d(ı)m** : ý(a)ka : (a)nıta : **ý(a)k(a)l(a)d(ı)m** : b(e)lgüm(i)n :
bit(i)g(i)m(i)n : (a)nıta : ý(a)r(a)t(ı)tđ(ı)m: *Yazın orada yayladım (yazı geçirdim). Sınırı
orada tayin ettim. Damgamı ve yazıtımı orada yazdırdım.* ŞU D8

- **yıl+la-**: yıl geçir-

: 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮 : 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮 : 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮

t(a)kıgu yıl... yöřđ(ı)m **yıll(a)d(ı)m**: *Tavuk yıl(ında) (MS 745) sefere çıktım. Bir
yıl geçirdim.* Ta G2

- **iç+ger-**: tabi ol-, kendisine tabi kıl-, bağla-

: 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮 : 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮 : 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮 : 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮 : 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮

...(a)nfta : ʈoog(1)ʈ(tu)ʈ(1)m : k(a)n ...k(a)nfta : ʈoq boftu : ʈürik : ʈoð(u)n(u)g (a)nfta
: (i)çg(e)ʈ(1)m: *Orada dövdürttüm. Han(larını) orada (tutsak aldım.) (Ordusu) orada
yok oldu. Türk halkını orada (kendime) bağladım.* Ta D8

- **ʈaş+g(a)ʈ-**: dışarı çıkar-

: ʈʈʈʈ : ʈʈʈʈʈʈʈʈ : ʈʈʈʈʈʈʈʈ : ʈʈʈʈʈʈ : ʈʈʈʈ : ʈʈʈʈʈʈʈ

kırk(1)z : ʈ(a)pa : (e)r ıdm(1)ş : siz ʈ(a)şığ(1)nğ : çik(i)g ʈ(a)şg(a)ʈ(1)nğ : tim(i)ş:
Kırgızlara adam gönderip “Siz yola çıkıp Çikleri çıkarın, ben de çikayım” demiş. ŞU
D10

- **ý(a)gı+d-**: düşmanlaş-

: ʈʈʈʈʈʈʈ : ʈʈʈʈʈʈʈʈʈ : ʈʈʈʈʈʈʈʈ : ʈʈʈʈʈ : ʈʈʈʈʈʈʈ : ʈʈʈʈʈʈʈ

ý(a)ramatın : ý(a)gıdu : k(e)lm(i)ş : ür(ü)nğ : b(e)g(i)g k(a)ra buluğ(u)g : (a)nı
oğ(u)ʈm(1)ş: *Uygunsuz bir şekilde düşmanlaşarak gelmiş. Ürüng Bey’i, Kara Bulukug’u
Anı’da oturtmuş.* ŞU D10

- **ýar+u-**: aydınlan-

: ʈʈʈʈʈʈʈ : ʈʈʈʈʈ : ʈʈʈʈʈʈʈʈʈʈʈʈ

kıçe ý(a)ʈ(u)k b(a)ʈ(a)ʈ : (e)rkli : süng(ü)şd(ü)m : (a)nfta : ş(a)nçd(1)m: *Akşam
hava kararırken savaştım ve (onları) orada yendim.* ŞU D1

- **ýor+ı-** (yo-r+ı-): yürü- (Alyılmaz, 2020: 9).

: ʈʈʈʈʈʈʈʈ : ʈʈʈ : ʈʈʈʈʈʈʈʈ : ʈʈʈʈʈʈʈ : ʈʈʈʈʈʈʈʈ : ʈʈʈʈʈʈʈʈʈʈʈ

bınga ýorıd(1)m : ozm(1)ş t(e)g(i)n : ud(u)rg(a)nfta : ýorıyur t(e)di: *Bin kişilik
askeri birlik ile yürüdüm. “Ozmış Tigin Udargan’dan (bize doğru) yürüyor” dedi.* Ta
D6

2.2.2. Fiilden Fiil Yapım Ekleriyle Yapılmış Fiiller

Fiilden fiil yapım ekleriyle yapılmış fiillerin tamamı için bkz. 1.1.2.2.

- **ı-d-**: gönder-

: ʈʈʈʈ : ʈʈʈʈʈʈʈʈʈ : ʈʈʈʈʈʈʈʈ : ʈʈʈʈʈʈ : ʈʈʈʈ : ʈʈʈʈʈʈʈ

kırk(ı)z t(a)pa (e)r ıd(m)ş siz t(a)şığ(ı)ng çik(i)g t(a)şğ(a)r(ı)ng tim(i)ş: *Kırgızlara adam gönderip “Siz yola çıkıp Çikleri çıkarın, ben de çıkayım” demiş.* ŞU D10

- **ko-t- (ko-d-)**: koy-, bırak-

: 𐰇𐰏𐰤 : 𐰇𐰏𐰤𐰠𐰶 : 𐰏𐰶𐰶 : 𐰇𐰏𐰤𐰠𐰶 : 𐰶𐰶 : 𐰏𐰶 : 𐰏𐰶𐰶𐰶 : 𐰏𐰶𐰶𐰶𐰶 : 𐰶𐰶𐰶𐰶 : 𐰶𐰶 : 𐰇𐰏 : 𐰇𐰏𐰶 : 𐰇𐰏𐰶𐰶

(a)nı : ...ğ(u)ru y(a)ğ(ı)r (a)d(a)k(ı)n s(e)k(i)z(i)ng (a)y b(e)n udu yorıd(ı)m (e)b(i)m(i)n (e)rs(e)gunte yula költe **ko(d)u**m (a)nta irt(i)m: *Onu ağır ayakla / istemeye istemeye sekizinci ay peşlerinden yürüdüm. Ersegündeki Yula Gölü'nün yanında otağımı kurdum. Orada yetiştim.* ŞU G4

- **tu-ğur-**: kaldır-; bırak-

: 𐰇𐰏𐰶𐰶𐰶𐰶𐰶 : 𐰇𐰏𐰶 : 𐰏𐰶𐰶 : 𐰇𐰏𐰶𐰶 : 𐰏𐰶𐰶𐰶𐰶𐰶𐰶𐰶𐰶𐰶

(e)bin b(a)rkın yılqışını urm(a)d(ı)m kıy(ı)n (a)yđ(ı)m **tuğuru** ko(d)u(m): *(Onların) yurtlarına, at sürülerine dokunmadım. Cezalarını emrettim. (Sonra) (onları) oldukları gibi bıraktım.* ŞU D2

- **kabı-ş**: kavuş-

: 𐰏𐰶𐰶𐰶𐰶𐰶𐰶 : 𐰏𐰶𐰶𐰶𐰶𐰶𐰶𐰶𐰶

kör boğk(a)lıda **k(a)b(ı)ş(a)l(ı)**m tim(i)ş: *“Bakın / çabuk olun Bodkalı’da birleşelim.”* demiş. ŞU D10-11

- **süng-(ü)ş**:- savaş-

: 𐰏𐰶𐰶𐰶 : 𐰏𐰶𐰶𐰶𐰶 : 𐰏𐰶𐰶𐰶 : 𐰏𐰶𐰶𐰶 : 𐰏𐰶𐰶𐰶𐰶 : 𐰏𐰶𐰶𐰶𐰶𐰶𐰶𐰶 : 𐰏𐰶𐰶𐰶𐰶𐰶

(e)ki y(a)ngıka : kün toğ(u)ru : **süng(ü)ş**d(ü)m : ku(ı)m : küng(i)m : boğ(u)ğ(u)ğ : t(e)ngri: *İkinci gün tan vaktinde savaşım. Kölelerim, cariyelerim ve milletimi Tanrı ...:* ŞU D1

- **yama-ş**:- katıl-

: 𐰏𐰶𐰶𐰶𐰶 : 𐰏𐰶𐰶𐰶𐰶𐰶 : 𐰏𐰶𐰶𐰶𐰶𐰶𐰶 : 𐰏𐰶𐰶𐰶𐰶𐰶𐰶 : 𐰏𐰶𐰶𐰶𐰶 : 𐰏𐰶...

...ğ(ı)n **ý(a)m(a)şdı** bınğa yorıd(ı)m ozm(ı)ş t(e)g(i)n uđ(u)řg(a)nıta yorıyur: ...
 (bize) katıldı. Bin kişilik askeri birlik ile yürüdüm. “Ozmış Tigin Udargan’dan (bize doğru) yürüyor. Ta D6

- **tir-il-**: toplan-

: 1Y↑rkJ›YJ: ↓J.H

k(a)[r]luğ b(a)şm(ı)l ... **tir(i)l(i)p** ...: *Ka[r]luklar ve Basmillar ... toplanıp: ŞU G12*

- **tuŋ-ul-**: tutul-, ele geçiril-; yönetil-

: t›J›A› : ››H›››› : r›H›››...

...(a)ğ(ı)nı(u)ştı uyg(u)ř k(a)n(ı)m **tuŋ(u)lm(ı)ş**: *Kağanım öldü, oğlu yabgum kağan oldu. T B4*

- **kı-l-m-**: yaratıl-

: ›››››››› : t›H› : ››› : H››› : r››››› : r›››...

...[te]nğri **kı(l)ı**nıtuğda uyg(u)ř k(a)ğ(a)n ol(u)şm(ı)ş böğ ul(u)ğ k(a)ğ(a)n: *Gök yüzü yaratıldığında Uygur kağanı tahta oturmuş. (O) yüce ve ulu kağan [imiş]. T K1*

- **kel-ir-**: getir-

: ›››››› : ››››› : ››››› : ›››››››››› : ›››››››››› : D›››››› : ››››››

tört(ü)nç (a)ý toğ(u)z ý(a)nğık(a) süng(ü)şd(ü)m ş(a)nçd(ı)m ýılkısis(ı)n b(a)r(ı)mın kızın k(ı)od(ı)zın **k(e)l(i)rt(i)m**: *Dördüncü ayın dokuzuncu gününde savaştım; mızrakladım. At sürülerini, mallarını, kadınlarını kızlarını getirdim. ŞU D3*

- **ağın-tur-**: yükselt-

: t›J›››› : ››››››› : r›H›››...

....(a)ğ(ı)nı(u)ştı uyg(u)ř k(a)n(ı)m **tuŋ(u)lm(ı)ş**: *Uygur kağanım tutulmuş. T B4*

- **toqıt-tur-**: sivri uçlu herhangi bir nesneye vur-; vurdurt- dövdürt-

: ›››››› : r››››››› : B››› : r››››››› : r›››...›› : ››››››› : r›››...

(a)nıta **toog(ı)t(tu)rt(ı)m** k(a)n ... (a)nıta yoq boıı türik boğ(u)n(u)ğ (a)nıta (i)çg(e)rt(ı)m: *Orada dövdürttüm. Han(larını) orada (tutsak aldım.) (Ordusu) orada yok oldu. Türk halkını orada (kendime) bağladım.* Ta D8

- **arğa-t-**: boz, bozguna uğrat-

ᠠᠷᠭᠠᠲᠤ : ᠰᠤ : ᠠᠷᠭᠠᠲᠤ : ᠰᠤᠬᠡᠢ : ᠪᠣᠵᠤ : ᠰᠤᠵᠤᠳᠤᠳᠤ : ᠰᠤᠵᠤᠳᠤᠳᠤᠳᠤ

s(e)k(i)z ođ(u)z ý(a)ş(ı)ma yıl(a)n yılka türik (e)l(i)n (a)nıta bulğ(a)d(ı)m (a)nıta **(a)rt(a)td(ı)m**: *Yirmi sekiz yaşında, Yılan yılında (MS 741), Türk yurdunu o zaman karıştırdım (ve) o zaman bozguna uğrattım.* Ta D5

- **ýap-ıt-**: yaptır-, yaptırt-

: ᠶᠠᠫᠤᠢᠲᠤ : ᠶᠠᠫᠤᠢᠲᠤ : ᠶᠠᠫᠤᠢᠲᠤ : ᠶᠠᠫᠤᠢᠲᠤ : ᠶᠠᠫᠤᠢᠲᠤ

şoğđ(a)k t(a)bğ(a)çka s(e)l(e)ng(e)de b(a)y b(a)lığ **ý(a)p(ı)tı** b(e)rt(ı)m: *Selenge'de Soğdlulara ve Çinliere Bay Balık'ı inşa ettirdim.* ŞU B5

2.3. BİRLEŞİK FİİLLER

Birleşik fiiller, iki veya daha çok kelimenin birleşmesinden oluşan yeni anlamdaki fiillere denmektedir (Ediskun, 1988: 228). Türkçe, yapısı itibariyle çok zengin eklere sahip olduğu hâlde, yeni kavramları ifade etme ihtiacı duyduğunda genellikle birleşik şekillere başvurmaktadır (Hacıeminoğlu, 1991: 256). Birleşik fiiller bu yapılar içinde en çok kullanılanlardan biridir. İncelenen eserlerde birleşik fiiller; isim + yardımcı fiilden kurulu birleşik fiiller, fiil - zarf fiil eki - fiil şeklinde kurulmuş birleşik fiiller (betimlemeli / tasvirî fiiller) ve fiil deyimleri olarak üç grupta incelenmiştir.

2.3.1. İsim + Yardımcı Fiilden Kurulu Birleşik Fiiller

Bu yapıda bulunan yardımcı fiiller tek başına kullanılmaz (Hacıeminoğlu, 1991: 256). Bir isimle bir fiil birleştiğinde fiil, gerçek anlamını koruyorsa bu birleşik fiil değildir. Uygur Kağanlığı Yazıtları'ndan Tes, Tariat ve Şine Us'ta karşımıza çıkan isim + yardımcı fiilden kurulu birleşik fiillerde *bol-*, *er-*, *et-* ve *kıl-* yardımcı fiilleri kullanılmıştır. İncelenen eserlerde geçen isim + yardımcı fiilden kurulu birleşik fiiller şunlardır:

-1. bol-

- **kağan bol-** / **kağan bol-** : kağan ol- / han ol-

: 𐰀𐰪𐰆𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏 : 𐰀𐰪𐰆𐰏𐰏 : 𐰀𐰪𐰆𐰏𐰏 : 𐰀𐰪𐰆𐰏𐰏 : 𐰀𐰪𐰆𐰏𐰏 : 𐰀𐰪𐰆𐰏𐰏

kağan(i)m : ya)şı t(e)gip : uçdı : oğlı : ya)bgum : **ka)ğ(a)ñ bolıtı** : *Kağanım öldü, oğlu yabgum kağan oldu.* T B5

: 𐰀𐰪𐰆𐰏𐰏𐰏 : 𐰀𐰪𐰆𐰏𐰏 : 𐰀𐰪𐰆𐰏𐰏

ozm(i)ş : tig(i)n : **ka)ñ bolım(i)ş** : *Ozmuş Tigin han olmuş.* ŞU K9

-2. er-

- **kaşa şub er-** : Kara Su

: 𐰀𐰪𐰆𐰏𐰏𐰏 : 𐰀𐰪𐰆𐰏𐰏 : 𐰀𐰪𐰆𐰏𐰏 : 𐰀𐰪𐰆𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏 : 𐰀𐰪𐰆𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏 : 𐰀𐰪𐰆𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏

(a)nta k(i)sre : küsgü yılqa : s(i)nl(e)gde küç ka)ra bod(u)ñ t(e)m(i)ş : sin s(i)zde : **küç ka)ra** : **şub (e)rm(i)ş** : *Ondan sonra Sıçan yılında (MS 748) (ecdat) mezarlığında güç(lü) halk (şöyle) demiş: (Atalarımızın) mezarları sizde. (Muhtaç olduğunuz) güç "Kara Su" dur.* Ta G5

-3. et-

- **el et-** : devlet kur-

: 𐰀𐰪𐰆𐰏𐰏 : 𐰀𐰪𐰆𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏 : 𐰀𐰪𐰆𐰏𐰏 : 𐰀𐰪𐰆𐰏𐰏𐰏 : 𐰀𐰪𐰆𐰏𐰏𐰏

t(e)ñgride : bolım(i)ş : **(e)l (e)tm(i)ş** : b(i)lge ka)ğ(a)ñ : (a)t(a)dı. *Tanrı'nın lütfuyla kağan olmuş, devlet kurmuş Bilge Kağan atadı.* Ta G6

-4. kıl-

- **teñgri kıl-** : gökyüzü yarat-

: 𐰀𐰪𐰆𐰏𐰏 : 𐰀𐰪𐰆𐰏𐰏 : 𐰀𐰪𐰆𐰏𐰏 : 𐰀𐰪𐰆𐰏𐰏𐰏𐰏 : 𐰀𐰪𐰆𐰏𐰏...

[te]ñgri : **kıl(i)ñtuğda** : uyg(u)r : ka)ğ(a)ñ : ol(u)rm(i)ş : *Gökyüzü yaratıldığında Uygur kağanı tahta oturmuş.* T K1

2.3.2. Fiil - Zarf Fiil Eki - Fiil Şeklinde Kurulmuş Birleşik Fiiller (Betimlemeli / Tasvirî Fiiller)

Zarf-fiil eki almış ana fiile getirilen ve kendi anlamlarından uzaklaşarak geldiği fiilin belirttiği hareketi tanımlayan fiillere tasvirî fiil / betimlemeli fiil denir. Uygur Kağanlığı Yazıtları'ndan Tes, Tariat ve Şine Us'ta geçen yapılar şunlardır:

-1. ɓaɓ-

Ana fiilin belirttiği hareketin yavaş yavaş veya derece derece gerçekleştiğini ifade eden birleşik fiiller yapmaktadır (Şirin, 2016: 544; Tokyürek, 2005: 423).

- **tök-e ɓaɓ-**: dök-, döküver-

: ɓɓɓ : ɓɓɓ : ɓɓɓ : ɓɓɓ

uç[uz kööl]ke : (a)ɓ(1)ğ(1)ɓ : **tök**e : **ɓ(a)**ɓm(1)ş: (onu/onları) Uçuz Göl'e atlısıyla dökmiş, yok etmiş. Ta D2

: ɓɓɓɓɓ : ɓɓɓɓɓ : ɓɓɓ : ɓɓɓ

boz oq ɓ(a)şın : (a)k(1)za : uç(u)z köölke (a)ɓ(1)ğ(1)ɓ : **tök**e **ɓ(a)**ɓm(1)ş: Boz-Ok liderine hücum ederek atlısıyla (onu) Uçuz Göl'e döküvermiş. T K3

-2. bir- / ber-

Tezlik bildiren birleşik fiil yapmaktadır.

- **aý-u bir-**: emret-

: ɓɓɓ : ɓɓɓ : ɓɓɓ : ɓɓɓ

kuł(1)m : küng(i)m : ɓoɓ(u)ɓ(u)ğ : t(e)ngri y(e)r : **(a)ýu** : **birti**: Kölelerim, cariyelerim ve milletimi Tanrı Yer emretti. ŞU D1-2

: ɓɓɓ : ɓɓɓ : ɓɓɓ : ɓɓɓ

küng(i)m : kuł(1)m : ɓoɓ(u)ɓ(u)ğ : t(e)ngri y(e)r : (a)nıta : **(a)ýu..rti** : Gök ve Yer (Gök ve yerin ruhu) halkın benim kullarım ve hizmetçilerim olduğunu söyleyi[ve]rdi. ŞU G9

- **tuɓ-a bir-**: tutuver-

: ɓɓɓ : ɓɓɓ : ɓɓɓ : ɓɓɓ

ý(a)zuql(u)ğ (a)tl(1)ğ ... t(e)ngri **tuța birti**: *Günahkâr adlı Tanrı tutuverdi*. ŞU D2

- **yaþıt-ı ber-**: inşa ettir-, yaptıriver-

: 𐭪𐭫𐭬𐭭𐭮𐭯 : 𐭪𐭫𐭬𐭭𐭮𐭯 : 𐭪𐭫𐭬𐭭𐭮𐭯 : 𐭪𐭫𐭬𐭭𐭮𐭯 : 𐭪𐭫𐭬𐭭𐭮𐭯

şoğd(a)k : t(a)bğ(a)çka : s(e)l(e)ng(e)de : b(a)y b(a)lığ : **ý(a)p(1)tu b(e)rt(i)m** :

Selenge'de Soğdlulara ve Çinliere Bay Balık'ı inşa ettirdim. ŞU B5

2.3.3. Fiil Deyimleri

2.3.3.1. Zarf + Fiilden Kurulu Fiil Deyimler

Bu tür tamlamalar olumlu ve olumsuz, geçişli veya geçişsiz, fiil kök, köken veya gövdelerinin, nasıllık-nicelik, azlık-çokluk, zaman vs. zarflarıyla birlikte kurdukları genel anlamlı tamlamalardır (Alyılmaz, 1994: 21).

- **yaşı tegip uç-** : öl-

: 𐭪𐭫𐭬𐭭𐭮𐭯 : 𐭪𐭫𐭬𐭭𐭮𐭯 : 𐭪𐭫𐭬𐭭𐭮𐭯 : 𐭪𐭫𐭬𐭭𐭮𐭯 : 𐭪𐭫𐭬𐭭𐭮𐭯 : 𐭪𐭫𐭬𐭭𐭮𐭯

k(a)n(1)m **ý(a)şı t(e)gip uçdı** oğlı ý(a)bğum k(a)ğ(a)n boftı: *Kağanım öldü, oğlu yabgum kağan oldu*. T B5

- **akıza töke bar-** : hücum ederek döküver-
- **atlığın töke bar-** : atlısıyla döküver-

: 𐭪𐭫𐭬𐭭𐭮𐭯 : 𐭪𐭫𐭬𐭭𐭮𐭯𐭮𐭯𐭮𐭯𐭮𐭯𐭮𐭯 : 𐭪𐭫𐭬𐭭𐭮𐭯 : 𐭪𐭫𐭬𐭭𐭮𐭯𐭮𐭯𐭮𐭯𐭮𐭯𐭮𐭯

boz oğ b(a)şın **(a)k(1)za uç(u)z** köölke **(a)tl(1)ğ(1)n töke b(a)rm(1)ş**: *Boz-Ok liderine hücum ederek atlısıyla (onu) Uçuz Göl'e döküvermiş*. T K3

- **anta bar-** : o zaman var-

: 𐭪𐭫𐭬𐭭𐭮𐭯𐭮𐭯𐭮𐭯𐭮𐭯𐭮𐭯 : 𐭪𐭫𐭬𐭭𐭮𐭯 : 𐭪𐭫𐭬𐭭𐭮𐭯 : 𐭪𐭫𐭬𐭭𐭮𐭯 : 𐭪𐭫𐭬𐭭𐭮𐭯𐭮𐭯𐭮𐭯𐭮𐭯𐭮𐭯...

(e)bdi b(e)rs(i)l k(a)d(1)r k(a)ş(a)r **(a)nta b(a)rm(1)ş**: *Ebdi Bersil (ve) Kadir Kasar o zaman varmış*. T K4

- **ıya basıp olur-** : baskı altına alarak hüküm sür-

: 𐭪𐭫𐭬𐭭𐭮𐭯 : 𐭪𐭫𐭬𐭭𐭮𐭯 : 𐭪𐭫𐭬𐭭𐭮𐭯 : 𐭪𐭫𐭬𐭭𐭮𐭯... : 𐭪𐭫𐭬𐭭𐭮𐭯 : 𐭪𐭫𐭬𐭭𐭮𐭯𐭮𐭯𐭮𐭯𐭮𐭯𐭮𐭯 : 𐭪𐭫𐭬𐭭𐭮𐭯𐭮𐭯𐭮𐭯𐭮𐭯𐭮𐭯

b(i)lges(i)n üç(ü)n öngre kün toğşığd(a)kı bod(u)n ...ul(a)qıg ıya b(a)ş(ı)p ol(u)r:
...(kağanım) bilge olduğu için doğudaki / gün doğusundaki halkları baskı altına alıp
(bağimli kılarak) hüküm sürmüştü. T D5-6

- **ilgerü kon-** : doğuya kon-

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰚𐰚𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰚 : 𐰚𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰚𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰚𐰚𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰚

(i)lg(e)rü qoonıtı b(e)lgüsin bit(i)gin bu urtı bu ý(a)ı(a)tdı: doğuya konu ve
damgasını, bengü taşını bu(rada) yazdırdı, bu(rada) yarattı. T G3

- **akıza bar-** : hücum ederek var-
- **uçuz kölke töke bar-** : Uçuz Göl'e dök-
- **atlığın töke bar-** : atlısıyla dök-

: 𐰽𐰺𐰍𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰚𐰚𐰚

(a)k(ı)z(a) b(a)ım(ı)ş uç[uz kööl]ke (a)ı(ı)ğ(ı)ñ töke b(a)ım(ı)ş: Hücum ederek
varmış. (Onu/onları) Uçuz Göl'e atlısıyla dökmüş, yok etmiş. Ta D2

- **anta bulga-** : o zaman karıştır-
- **anta artat-** : o zaman bozguna uğrat-

𐰽𐰺𐰍𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚

s(e)k(i)z ot(u)z ý(a)ş(ı)ma yıl(a)ñ yılka türük (e)l(i)n (a)nta bulğ(a)d(ı)m (a)nta
(a)ı(a)td(ı)m: Yirmi sekiz yaşımda, Yılan yılında (MS 741), Türk yurdunu o zaman
karıştırdım (ve) o zaman bozguna uğrattım. Ta D5

- **yablak sakınıp teze bar-** : kötü düşünüp kaçıp git-

: 𐰽𐰺𐰍𐰚𐰚𐰚𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰚𐰚𐰚𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰚𐰚𐰚𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰚

b(e)n (a)nta k(i)sre it yılqa üç k(a)ıluğ ý(a)bl(a)k ş(a)k(ı)ñ(ı)p t(e)ze b(a)ıdı: Ben
ondan sonra İt yılında (MS 746) Üç Karluklar düşmanca düşünceler besleyip kaçıp
gitti. Ta G3

- **yagu tip ayu kel-** : düşman diyip söyleyerek gel-

: 𐰽𐰺𐰍𐰚𐰚𐰚𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰚𐰚𐰚𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰚𐰚𐰚𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰚𐰚𐰚𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰚𐰚𐰚𐰚

: 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸 : 1𐰽𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸...𐰽𐰸 : 𐰽𐰸

ý(a)ġu ...ir t(i)p (a)ýu k(e)lti biş y(i)g(i)rmike ...t(a)ýġ(a)ñ kólte tir(i)lt(i)m bidġüçi (e)r (a)nıta it...lti k(a)ra ýot(u)lk(a)ñ k(e)ç(i)p k(e)lirti: *Düşman diyip söylereyek geldi. On beşinci gün ... Taygan Gölü yanında toplandık... Kara Yotalkan'ı geçip (onları) getirdiler.* ŞU G3

- **toguru sanç-** : doğrayarak mızrakla-

: 𐰽𐰸𐰸 : 1𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸 : 1𐰽𐰸𐰸 : 𐰽𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰸 : 𐰽𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸...𐰽𐰸𐰸𐰸
1𐰽𐰸𐰸 : 1𐰽𐰸𐰸𐰸

içüy ... **toġuru ş(a)nçd(ı)m** (a)nıta ötrü türg(i)ş k(a)rıluġ(u)ġ t(a)b(a)rın (a)l(i)p (e)bin ý(u)lup b(a)rın(ı)ş: *İçüy ... mızrakladım. Bundan dolayı Türgişler Karlukların mallarını alıp evlerini yağmalayıp gitmişler.* ŞU G5

- **tirü kubratı al-** : derleyip bir araya getir-

𐰽𐰸𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸
toġ(u)z oġ(u)z boğ(u)ñ(u)m(ı)ñ **tirü kubr(a)tı** (a)lt(ı)m: *Yine döndü. Dokuz Oġuz halkımı derleyip bir araya getirdim.* ŞU K5

2.3.3.2. Belirtisiz Nesne + Fiilden Kurulu Fiil Deyimleri

Olumlu veya olumsuz geçişli fiil kökü veya fiil gövdelerinin belirtisiz nesnelere ile kurdukları fiil deyimleri (Alyılmaz, 1994: 24) Uygur Dönemi'nde yazılmış yazıtlarda değişik biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu eserlerde fiil kök veya gövdelerinin belirtisiz nesneyle kullanımıyla kurdukları fiil deyimleri yapıları bakımından iki grupta incelenmiştir.

2.3.3.2.1. Olumlu veya olumsuz geçişli bir fiille belirtisiz nesneden kurulu fiil deyimleri

- el+Ø et- : devlet kur-
- el+Ø tuş- : halkı yönet-

𐰽𐰸𐰸𐰸 : 𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸 : 𐰽𐰸𐰸𐰸 ...𐰽𐰸𐰸 : 𐰽 : 𐰽𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰸𐰸𐰸...

t(e)ñgr(i)de : bõlm(1)ş : (e)l : (e)tm(i)ş ... k(a)ğ(a)ñ(1)m : ol(u)rıtı : (e)l : tuğdı:
Tanrı'nın tayin ettiği / Tanrı'nın lütüyla kağan olan, devlet kurmuş ... kağanım tahta oturdu. Halkı yönetti. T D4

- Çıt+Ø tik- : it dik-
- örgin+Ø yarağ- : taht kur-

: 133DD : 133AD : 133AD : 133AD : 133AD : 133AD : 133AD : 133AD

k(a)ş(a)r quur(1)ğ : qoonı : Çıt : tikdi : örg(i)n : ý(a)r(a)đdı : ý(a)ýl(a)dı...: *Kasar'ın batisında yerleşti, it dikti, taht kurdu ve yazı (orada) geçirdi. T G2*

- yabğ(u)+Ø ağa- : yabgu ata-

: 133AD : 133AD : 133AD : 133AD : 133AD : 133AD : 133AD : 133AD
.. 133AD : 133AD : 133AD : 133AD

... (a)ñta : ý(a)bğ(u) : (a)đ(a)dı : (a)ñta k(i)sre : küsgü yılq(a) : s(i)nl(e)gde küç k(a)ra
bõd(u)ñ t(e)m(i)ş : sin s(i)zde : küç k(a)ra : şub (e)rm(i)ş: ...*Orada yabgu atadı. Ondan sonra Sıçan yılında (MS 748) (ecdat) mezarlığında güç(lü) halk (şöyle) demiş: (Atalarımızın) mezarları sizde. (Muhtaç olduğunuz) güç "Kara Su" dur. Ta G5*

- el+Ø et- : devlet kur-
- örgin+Ø etit- : taht kurdur-

: 133AD : 133AD : 133AD : 133AD : 133AD : 133AD : 133AD : 133AD
: 133AD : 133AD : 133AD : 133AD : 133AD : 133AD : 133AD : 133AD
133AD : 133AD

t(e)ñgride : bõlm(1)ş : (e)l (e)tm(i)ş : b(i)lge k(a)ğ(a)ñ : (a)đ(a)dı : (e)l b(i)lge
k(a)tuñ : (a)đ(a)dı : k(a)ğ(a)ñ : (a)đ(a)ñ(1)p : k(a)tuñ (a)đ(a)ñ(1)p : ötü(k)e)n : ortuşın(a)ş
öñg(ü)z : b(a)ş k(a)ñ ıduğ : b(a)şı k(i)d(i)nin : örgin : bunt(a) : (e)ti(t)d(i)m: *Tanrı'nın lütüyla kağan olmuş, devlet kurmuş Bilge Kağan atadı, (eşimi de) İl Bilge Hatun atadı. Kağan atanıp, hatun atanıp Ötüken ortasında, As Öngüz Başı'nın, Kan Iduk Başı'nın batisında, hükümdarlık otağını burada kururdum. Ta G6*

2.3.3.2.2. *Bünyesinde nesne bulunduran bir fiille bünyesindeki nesnenin belirtisiz kullanımından oluşan fiil deyimleri*

Türkçede vurgulanmak istenen ögenin uygulama yollarından biri de dil ögesinin yüklem yapılması veya yükleme yaklaştırılmasıdır. Bazen ögenin kuvvetlendirilmek istenmesiyle birlikte fiilin bünyesinde bulunan nesne cümlede yüzey yapıya çıkabilir. Nesne + bünyesinde nesne barındıran fiilden oluşan yapılar Türkçenin tarihî süreci içinde ilk dönemlerde sık kullanımları sebebiyle âdeta kalıplaşarak fiil deyimleri oluşturmuşlardır (Alyılmaz, 2017: 20). Bünyesinde nesne barındıran bir fiilin nesnesiyle birlikte yüzey yapıda kullanılması incelenen eserlerde şu şekilde karşımıza çıkar:

- **aṭıḡ+Ø aṭaṇ-**: ad al-, adlandırıl-, adını al- (Alyılmaz, 2017: 47).

: ʏṭṭṭṭṭṭṭṭ : ʏṭṭṭṭṭṭṭṭ : ʏṭṭṭṭṭṭṭṭ : ʏṭṭṭṭṭṭṭṭ : ʏṭṭṭṭṭṭṭṭ : ʏṭṭṭṭṭṭṭṭ : ʏṭṭṭṭṭṭṭṭ
ʏṭṭ ... ʏṭṭṭṭṭṭṭṭ : ʏṭṭṭṭṭṭṭṭṭṭ : ʏṭṭṭṭṭṭṭṭṭ : ʏṭṭṭṭṭṭṭṭṭṭ

t(e)nḡride b(i)l(m)ṣ (e)l (e)tm(i)ṣ b(i)lge k(a)ḡ(a)ṇ (e)l b(i)lge k(a)ṭuṇ k(a)ḡ(a)ṇ
(a)ṭ(i)ḡ k(a)ṭuṇ (a)ṭ(i)ḡ (a)ṭ(a)ṇ(i)p ötüḡ(e)n k(i)d(i)n uçıṭta t(e)z b(a)ṣıṭta örg(i)n
k(a)ṇta ḡ(a)r(a)ṭ(i)ṭ(i)m: *Tanrı'dan olmuş/ Tanrı'nın lütfuyla Kağan olmuş/ devlet kurmuş Bilge Kağan, El Bilge Hatun, kağan unvanını ve hatun unvanını alarak Ötüken'in batısı tarafında, Tes (ırmağı) Başında, hükümdarlık otağını orada yaptırdım.* Ta B1

- **ḡaḡa+Ø ḡaḡala-**: sınır çiz-, sınırını belirle- (Alyılmaz, 2017: 47).

: ʏṭṭṭṭṭṭṭṭ : ʏṭṭṭṭṭṭṭṭṭṭ : ʏṭṭṭṭṭṭṭṭṭṭ : ʏṭṭṭṭṭṭṭṭṭṭ : ʏṭṭṭṭṭṭṭṭṭṭṭ : ʏṭṭṭṭṭṭṭṭṭṭṭ : ʏṭṭṭṭṭṭṭṭṭṭṭ
ʏṭṭṭṭṭṭṭṭṭṭṭ

tiz b(a)ṣı : çit(i)m(i)n ḡ(a)ḡl(a)d(i)m : ḡ(a)ḡa : (a)ṇta : ḡ(a)ḡ(a)ḡl(a)d(i)m : çik
b(i)ḡ(u)ḡa : ṭuṭuḡ : (a)ṭ birt(i)m: *Tes Başında'daki çitle çevrili konağında yayladım. Sınırı orada sabitledim. Çik halkına Tutuk unvan(lı kişi) tayin ettim.* ŞU G2

: ʏṭṭṭṭṭṭṭṭṭṭṭ : ʏṭṭṭṭṭṭṭṭṭṭṭ : ʏṭṭṭṭṭṭṭṭṭṭṭ : ʏṭṭṭṭṭṭṭṭṭṭṭ : ʏṭṭṭṭṭṭṭṭṭṭṭ : ʏṭṭṭṭṭṭṭṭṭṭṭ

ḡ(a)ḡ (a)ṇta : ḡ(a)ḡl(a)d(i)m : ḡ(a)ḡa : (a)ṇta : ḡ(a)ḡ(a)ḡl(a)d(i)m : b(e)lḡüm(i)n :
bit(i)ḡ(i)m(i)n : (a)ṇta : ḡ(a)ḡ(a)ḡl(a)d(i)m: *Tahtımı Tes Baş Bölgesi ve Kasar'ın batısında kurdurdum. Çit(im)i (orada) yaptırdım. Yazın orada yayladım (yazı geçirdim). Sınırı orada tayin ettim. Damgamı ve yazıtımı orada yazdırdım.* ŞU D8

II. BÖLÜM

UYGUR KAĞANLIĞI YAZITLARININ GÖREVLİ DİL ÖGELERİ BAKIMINDAN İNCELENMESİ

1. EKLER (EK, EK+EK, EK+EDAT)

Tek başlarına anlamları olmayan, sözcüklerden sözcük türetmeye ya da sözcüklere durum, ilgi, kip, zaman ve kişi ile ilgili anlamlar katmaya yarayan görevli dil öğelerine ek denir (Ediskun, 1988: 100; Demir, 2004: 108). Eklerin özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

- a. Dünya dillerinde üç türlü ek vardır: ön ek, iç ek, son ek. Türkçede sondan eklemeli bir dildir.
- b. Ekler dilde çok işlek öğelerdir.
- c. Ekler, anlamları olmadığı için, kelimeler dışında tek başlarına kullanılamazlar.
- d. Ekler, sesçe köklere uyucudurlar. Bu nedenle fonem bakımından her ekin kök gibi bir tek biçimi değil birden çok biçimi vardır.
- e. Dilimizde kimi kelimelerin ekleşmiş biçimlerini görmekteyiz (Ediskun, 1988: 101; Demir, 2004: 108-109).

Bu çalışmada ekler,

- 1. Yapım ekleri
- 2. Fiilimsiler / Eylemsiler
- 3. Çekim Ekleri

olmak üzere üç ana başlıkta incelenmiştir.

1.1. YAPIM EKLERİ

Türkçede görevli dil unsurlarının temsil eden biçimbirimlerin bir kısmı diğer kök veya görev halindeki eklerle birleşerek yeni gövde halindeki unsurları yaratabilirler. Bundan dolayı bu ekler yapım ekleri / türetme ekleri adı verilir. İncelenen eserlerdeki yapım eklerini dört grupta incelemek mümkündür:

- 1. Fiilden Fiil Yapım Ekleri
- 2. İsimden Fiil Yapım Ekleri
- 3. Fiilden İsim Yapım Ekleri
- 4. İsimden İsim Yapım Ekleri (Alyılmaz, 1994: 5).

1.1.1. İsim Yapım Ekleri

1.1.1.1. İsimden İsim Yapım Ekleri

İsimden isim yapım ekleri isim, sıfat veya zarf hâlinde gövdeler türetirler.

-1. /+°nç/

Asıl sayıların üzerine gelerek sıra sayı sıfatı yapmaktadır (Alyılmaz, 1994: 15).

- төрт+**үнç**: dördünc

: ⤵⤵⤵⤵ : ⤵XIVMI : 1111111111 : DЗкГНк

tört(**ü**)nç (a)y : toğ(u)z y(a)ngıka : sünğ(ü)şd(ü)m : ş(a)nçd(ı)m: *Dördüncü ayın*

dokuzuncu gününde savaştım; mızrakladım. ŞU D3

- yeti+**nç**: yedinci

: кГГк : DЗк9 : 1⑦ : 11111111111111111111 : 1XIVMI..111111111111 ...

1111111111

...köm(ü)r t(a)ğda... y(a)r ög(ü)zde : üç tuğl(ı)ğ türük bod(u)nça : (a)nça :

y(e)t(i)nç (a)y : tört : y(e)g(i)rmike: *Kömür Dağ'da (ve) Yar Irmağı'nda üç tuğlu Türk halkına o zaman yedinci ayın on dördünde....* Ta D7

-2. /+HIG/

Geldiği adı bulunma, var olma yönünden etkileyen işlek bir ektir.

- kedim+lig: giyimli, zırhlı

ᠰᠢᠶᠤᠨ : ᠠᠶᠤᠨᠠᠭᠠᠨᠠᠨᠠᠨᠠᠨᠠᠨᠠᠨ : ᠶᠵᠢᠳ : ᠰᠢᠶᠤᠨᠠᠭᠠᠨᠠᠨᠠᠨᠠᠨᠠᠨ

biş yüz k(e)d(i)ml(i)g : ý(a)d(a)ğ : bir (e)ki ş(a)ş(i)p : k(e)lti : *Beş yüz kişilik özel giyimli / zırhlı piyadeden bir iki kişi şaşır geldi. ŞU G9*

- at+lıg: atlı

ᠠᠲᠠᠯᠢᠭ : ᠠᠲᠠᠯᠢᠭ : ᠠᠲᠠᠯᠢᠭ : ᠠᠲᠠᠯᠢᠭ : ᠠᠲᠠᠯᠢᠭ

boz oq b(a)şın : (a)k(i)za : uç(u)z köölke (a)tł(i)ğ(i)n : töke b(a)r(m)ş : *Boz-Ok liderine hücum ederek atlısıyla (onu) Uçuz Göl'e döküvermiş. T K3*

- kü+lüg: ünlü, namdar

: ... ᠶ : ᠶᠤᠵᠤᠨᠠᠭᠠᠨᠠᠨᠠᠨᠠᠨᠠᠨ : ᠠᠶᠤᠨᠠᠭᠠᠨᠠᠨᠠᠨᠠᠨᠠᠨ : ᠠᠶᠤᠨᠠᠭᠠᠨᠠᠨᠠᠨᠠᠨᠠᠨ : ᠠᠶᠤᠨᠠᠭᠠᠨᠠᠨᠠᠨᠠᠨᠠᠨ

töl(i)s b(e)gl(e)r oğlu bıng b(a)şı töl(i)s külüg (e)r(e)n t(a)rduş b(e)gl(e)r oğlu bıng b[ası] t(a)rduş k[ülüg] eren tarduş : *Tölis Beylerinin oğulları Binbaşı(lar): Tölis'in ünlü erleri; Tarduş Beylerinin oğulları Binbaşı(lar): Tarduş'un ünlü erleri; Tarduş Işbaralar. Ta B7*

- yazuq+luğ: suçlu, günahkar

- at+lıg: isimli, adlı

: ᠠᠲᠠᠯᠢᠭ : ᠠᠲᠠᠯᠢᠭ : ᠠᠲᠠᠯᠢᠭ : ᠠᠲᠠᠯᠢᠭ : ᠠᠲᠠᠯᠢᠭ

y(e)r : (a)yü : birti : (a)nıta : ş(a)nçd(i)m : ý(a)zuql(u)ğ (a)tł(i)ğ ... t(e)nğri tuța birti: *Yer emretti. Orada mızrakladım. Günahkâr adlı ... Tanrı tutuverdi. ŞU D2*

-3. /+nti/

Sadece iki kelimesine getirilip sıra sayı sıfatı teşkil eden işlevi daralmış çok eski bir isimden isim yapım ekidir (Eraslan, 2012: 101).

- eki+nti: ikinci

: ᠠᠶᠤᠨᠠᠭᠠᠨᠠᠨᠠᠨᠠᠨᠠᠨ : ᠠᠶᠤᠨᠠᠭᠠᠨᠠᠨᠠᠨᠠᠨᠠᠨ : ᠠᠶᠤᠨᠠᠭᠠᠨᠠᠨᠠᠨᠠᠨᠠᠨ

(e)kint(i) (a)y : dört y(i)g(i)rmike : k(e)mde tokıd(i)m: *İkinci ayın 14. günü (onları) Kem'de (Kem Irmağı'nın kıyısında) yendim. ŞU D7-8*

-4. /+HİK/

Sıfat mahiyetinde aitlik ve mensubiyet ifadeli isimler ile bir şeyle donanmış olma, bir şeye ait olma ifadeli gövdeler türeten ektir (Erdoğan, 2012: 99).

- yıl+**lık**: yıllık

- kün+**lük**: günlük

: ʘʘʘʘʘʘ : ʘʘʘʘʘʘʘʘ : ʘʘʘʘʘʘʘʘ : ʘʘʘʘʘʘʘʘ : ʘʘʘʘʘʘʘʘ : ʘʘʘʘʘʘʘʘ : ʘʘʘʘʘʘʘʘ

bing ý(ı)l(ı)k : tüm(e)n : künl(ü)k : bit(i)g(i)m(i)n : b(e)lgüm(i)n (a)nfa : ý(a)şı
t(a)şka : ý(a)r(a)t(ı)td(ı)m: *Bin yıllık, on bin günlük yazımı ve damgamı düz bir taşın
üzerine kazıttım. ŞU D8-9*

: ʘʘʘʘʘʘ : ʘʘʘʘʘʘʘʘ : ʘʘʘʘʘʘ : ʘʘʘʘʘʘʘʘ : ʘʘʘʘʘʘʘʘ : ʘʘʘʘʘʘʘʘʘʘʘ : ʘʘʘʘʘʘʘʘʘ

bing yıl(ı)k tüm(e)n künl(ü)k b(i)t(i)g(i)m(i)n b(e)lgüm(i)n bunfa ý(a)şı t(a)şka
ý(a)r(a)td(ı)m: *Bin yıllık, on bin günlük yazıtımı ve damgamı burada yassı taşa
yazdırdım. Ta B2-3*

-5. /+çI/

Günümüzde Türk lehçe ve şivelerinde en çok kullanılan eklerden biri olan bu ek incelenen eserlerde sadece tek örnekte karşımıza çıkmaktadır. Bir işi yapanı veya o mesleği edinenlerin genel adını yapan ektir. Moğolca +ci ekidir (Gabain, 2007: 43).

- alum+**çi**: alımcı, devlet alacaklarını teslim alan görevli

: ʘʘʘʘʘʘ : ʘʘʘʘʘʘ : ʘʘʘʘʘʘ : ʘʘʘʘʘʘ : ʘʘʘʘʘʘ : ʘʘʘʘʘʘʘʘʘʘʘ

bunça bod(u)n(u)ğ : (a)tın : yolın : ý(a)ğma : (a)lum : çisi: *Bunca boyları, onların
adları ve sanlarını Yagma boyunun tahsildar. Ta K5*

-6./+KAn/

İşlek bir ek değildir.

- ötü+**ken**: Ötüken (bölge, dağ adı)

ʘʘʘʘʘʘ : ʘʘʘʘʘʘʘʘ : ʘʘʘʘʘʘʘʘ : ʘʘʘʘʘʘʘʘʘʘʘ : ʘʘʘʘʘʘʘʘ : ʘʘʘʘʘʘʘʘ : ʘʘʘʘʘʘʘʘ : ʘʘʘʘʘʘʘʘ

ʘʘʘʘʘʘʘʘ : ʘʘʘʘʘʘʘʘ

(e)k(i)n (a)ra ıl(a)ğ(i)m : t(a)r(ı)ğ!(a)ğ(i)m: *İkisinin arasında ormanlarım, tarlalarım [bulunmaktadır]. Ta B4*

- bil-ig: bilgi

ከቡዓብ : ብጋሚ ጥፋት : ለግንጽ ጥፋት : ለግንጽ ጥፋት : ብጋሚ ጥፋት : ለግንጽ ጥፋት : ለግንጽ ጥፋት : ለግንጽ ጥፋት :

b(a)y(i)rquu : t(a)rduş : b(i)lge : t(a)rık(a)n kutl(u)ğ : ý(a)ğma t(a)bğ(a)ç : şoğd(a)k
: b(a)şı : b(i)lige : s(e)ngün : uz öng : (e)rk(i)n: *Bayırku Tarduş Bilge Tarkan Kutlug ve Yagma-Tabgaç-Sogdak (işleri) Başı Bilge Sengün Uz Öng Erkin. Ta K6*

-6. /-I/

Eş sesli zarf fiil ekinin aynısıdır. Ancak zamanla zarf fiil fonksiyonunu yitirmiştir (Alyılmaz, 1994: 12).

- teg-i: kadar

ጸሐፊ የገረጸ ጋራ : ገረጸ ጋራ : ገረጸ ጋራ : ገረጸ ጋራ : ገረጸ ጋራ : ገረጸ ጋራ : ገረጸ ጋራ : ገረጸ ጋራ :
s(e)l(e)nge : kid(i)n : ýılun : kol : b(e)rd(i)n : şıng(a)r : şıp b(a)şınğa : t(e)gi
ç(e)r(i)g itd(i)m: *Selenge'nin batısından Yılun Kol'un (Irmak) güney yanındaki Şıp Başı bölgesine kadar asker yerleştirdim. ŞU D3*

- қоғ-ı: aşağı
- ýaz-ı: ova

: ገንጽ ጥፋት : ገንጽ ጥፋት : ገንጽ ጥፋት : ገንጽ ጥፋት : ገንጽ ጥፋት

ý(a)zı kıft(ı)m : ök(ü)şi : s(e)l(e)nge : қоғı : b(a)rđı: *(Orayı) dümdüz / yerle bir ettim. Çoğu Selenge boyundan aşağı doğru gitti. ŞU D4*

-7. /-on/

İşlek bir ek değildir. Tek örnekte görülmektedir.

- kıy-ın: ceza

: ጸገ : ጸገ : ጸገ : ጸገ : ጸገ

(e)bin b(a)rķın ııığıııı : uşm(a)d(1)m: k(ı)ı(1)n : (a)ıd(1)m: (Onların) yurtlarına, at sürülerine dokunmadım. Cezalarını emrettim. şU D2

-8. /-°ş/

Fiilin neticesini bildiren soyut isimler türetir (Eraslan, 2012: 108).

- sünĝ-üş: savaş

: şşşşşşş : şşşşş : şşşşşşş : şşşşş : şşşşş : şşşşş : şşşşş

s(e)l(e)nĝe : k(e)çe : uđu : yorıd(1)m : sünĝ(ü)şde : tuđ(u)p : oň (e)r(i) ıt(đ)(1)m:
Ben Selenge'yi geçerek takip ettim. Savaşta on eri tutarak gönderdim. şU D4

-9. /-°ı/

Prof. Dr. Necmettin HACIEMİNOĞLU, bu ekin zamanla unutulduğunu, bunun sebebinin de tek heceli kelimelerin genellikle kök sayıldığı ve eldeki birkaç örneĝin de bu sebeple istisna sayılması göstermiştir (Hacıeminoğlu, 1990: 71).

- k(ı)ö-1: göl

: şşşşş : şşşşşşşşşşşşşşşşş : şşşşş : şşşşşşşşşşş

...boz oğ b(a)şın : (a)k(1)za : uğ(u)z k(ı)ö1ke (a)t(1)ĝ(1)n : töke b(a)r(1)m(1)ş: ... Boz-Ok liderine hücum ederek atlısıyla (onu) Uçuz Göl'e döküvermiş. T K3

- ku-ı: kul, köle

: şşşşş : şşşşşşş : şşşşş : şşşşş : şşşşşşşşşşşşşşşşş : şşşşşşşşşşş

(e)ki y(a)nĝıka : kün toĝ(u)ru : sünĝ(ü)şd(ü)m : kul(1)m : künĝ(i)m : boğ(u)n(u)ĝ :
t(e)nĝri...: İkinci gün tan vaktinde savaştım. Kölelerim, cariyelerim ve milletimi Tanrı
...: şU D1

-10. /-°m/

İşlek bir ek deĝildir.

- ked-ım: giyim, kuşam

şşşşş : şşşşşşşşşşşşş : şşşşş : şşşşşşşşşşşşş

biş yüz k(e)d(i)ml(i)g : ý(a)d(a)ğ : bir (e)ki ş(a)ş(ı)p : k(e)lti : *Beş yüz kişilik özel giyimli / zırhlı piyadeden bir iki kişi şaşırıp geldi.* ŞU G9

-11. /-°(y)U/

- öt-(ü)r-ü: ötürü, dolayı

: 𐰇𐰪𐰸 : 𐰆𐰪𐰸𐰤 : 𐰆𐰆𐰸 : 𐰆𐰪 : 𐰇𐰆𐰸𐰆𐰆𐰆𐰆𐰆𐰆𐰆𐰆 : 𐰆𐰆𐰆𐰆𐰆 : 𐰆𐰆𐰆𐰆 : 𐰆𐰇

(a)nıta : ötrü : türğ(i)ş : k(a)rluğ(u)ğ t(a)b(a)rın : (a)l(ı)p : (e)bin : ý(u)lup : b(a)rın(ı)ş: *Bundan dolayı Türğişler Karlukların mallarını alıp evlerini yağmalayıp gitmişler.* ŞU G5

-12. /-GUçI/ (-GU+çI)

Daha çok fail ismi yapmaktadır (Alyılmaz, 1994: 13).

- bid-güçi: keşifçi, öncü

: 𐰆𐰆𐰆...𐰆𐰆 : 𐰆𐰇 : 𐰆𐰆𐰆𐰆𐰆𐰆𐰆

bidgüçi (e)r : (a)nıta : ıt...ıti: *Oradan keşifçi / öncü er gönderdim.* ŞU G3

-13. /-°z/

Arkaik bir ektir. İşlek değildir (Alyılmaz, 1994: 15).

- ba-z: tabi, bağımlı

: 𐰇𐰆𐰪𐰸 : 𐰆.. : 𐰇𐰆𐰆 : 𐰆𐰆𐰆𐰆𐰆 : 𐰆𐰆𐰆𐰆𐰆𐰆 : 𐰆𐰆𐰆𐰆𐰆𐰆

t(a)bğ(a)çka : b(a)zl(a)nım(ı)ş : uygur : k(a)ğ(a)n : ..oğ : ol(u)rın(ı)ş: *Çin'e bağımlı olmuş Uygur Kağan(lar)ı ...-ok(ta) oturmuş.* T K5

-14. /-sIG/

Aslında gelecek zaman ve gereklilik isim-fiil eki olup bazı teşkillerde kalıplaşır (Eraslan, 2012: 118).

- toğ-şığ: doğu

...𐰆𐰪𐰸 : 𐰆𐰆𐰆 : 𐰆𐰆𐰆 : 𐰆𐰆𐰆...𐰆𐰆𐰆𐰆 : 𐰆𐰆𐰆𐰆𐰆𐰆𐰆𐰆𐰆𐰆 : 𐰆𐰆𐰆𐰆𐰆𐰆𐰆𐰆𐰆𐰆

b(i)lges(i)n üç(ü)n öngre kün toğşığd(a)kı boğ(u)ñ ...ul(a)qıg ıya b(a)ş(ı)p ol(u)r:
(kağanım) bilge olduğu için doğudaki / gün doğusundaki halkları ...ya baskı altına alıp
(bağimli kılarak) hüküm sürmüş. T D5-6

-15. /-mİr; -mUr/

Seyrek olarak kullanılan isimden isim yapım ekidir (Eraslan, 2012: 106).

- kö-mür⁷: kömür

...ᠵᠢᠨᠪᠣᠳᠤᠨ : ᠶᠠᠨᠶᠢᠰᠢᠨ : ᠶᠠᠨᠶᠢᠰᠢᠨ : ᠶᠠᠨᠶᠢᠰᠢᠨ : ᠶᠠᠨᠶᠢᠰᠢᠨ : ᠶᠠᠨᠶᠢᠰᠢᠨ : ᠶᠠᠨᠶᠢᠰᠢᠨ

ķ(a)ra : kum (a)şm(ı)ş : kög(e)rde : köm(ü)r t(a)ğda : ý(a)r ög(ü)zde : üç tuğl(ı)ğ :
türük boğ(u)ñ...: *Yetiştim. Kara Kum'u aşmış, Köger'de, Kömür Dağı'nda, Yar
Irmağı'nda üç tuğlu Türk boyu ...* ŞU K8

1.1.2. Fiil Yapım Ekleri

1.1.2.1. İsimden Fiil Yapım Ekleri

-1. /+A-/

Fazla işlek değildir (Alyılmaz, 1995: 9).

- at+a-⁸: tayin et-, ata-

ᠲᠠᠨᠤ : ᠲᠠᠨᠤᠨ : ᠲᠠᠨᠤᠨ : ᠲᠠᠨᠤᠨ : ᠲᠠᠨᠤᠨ : ᠲᠠᠨᠤᠨ : ᠲᠠᠨᠤᠨ

...ý(a)bğu : (a)t(a)dı : (a)nıta : kisre : ķ(a)ng(ı)m ķ(a)g(a)ñ : uçdı: *Yabgu atadı.
Ondan sonra babam Kağan öldü.* ŞU K12

- yarlık+a-: lütfet-, ihsan et-

: ᠶᠠᠷᠯᠢᠴᠢ : ᠶᠠᠷᠯᠢᠴᠢ : ᠶᠠᠷᠯᠢᠴᠢ : ᠶᠠᠷᠯᠢᠴᠢ : ᠶᠠᠷᠯᠢᠴᠢ : ᠶᠠᠷᠯᠢᠴᠢ : ᠶᠠᠷᠯᠢᠴᠢ

üze : kök t(e)ngri ý(a)rl(ı)ķ(a)duğ üç(ü)n : (a)şra ý(a)g(ı)z y(e)r : ig(i)t(t)ük :
üç(ü)n : (e)l(i)m(i)n törüm(i)n : (e)t(i)nt(i)m: *Üstteki Gök Tanrı / Ebedî Tanrı lütfettiği
için, aşağıdaki yağız yer besleyip doyurduğu için, devletimi ve düzenimi kurdum.* Ta B3

⁷ Kömür kelimesi hakkında farklı görüşler için bkz. Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.

⁸ Kelime ve ekin tarihî gelişimi için farklı görüşler vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011, ss. 86-87.

-2. /+°K-/

İşlek olmayan bu ek incelenen eserlerde sadece dört örnekte karşımıza çıkar.

- taş+ıġ-: taşı-, dışarı çıkar; sefere çık-

: 𐰽𐰺𐰸𐰸 : 𐰽𐰸 : 𐰽𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰸𐰸𐰸 : 𐰸𐰸𐰸𐰸 : 𐰸𐰸𐰸

tuğ : t(a)şıġ(a)r : erkli y(e)lme : (e)ri : k(e)lti: *(Tam ordumun) sancağı çıkarılırken keşif birliğinin eri geldi.* ŞU D5-6

- yol+uġ-: karşılaş-

: 𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸... : 𐰽𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸 : D𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸

bir y(i)g(i)rm(i)nç (a)y : s(e)k(i)z y(i)g(i)rmike : ... yoluġ(u)m: *On birinci ayın on sekizinde ... karşılaştım.* ŞU G1

- iç+ik-: tabi ol-

: 𐰸𐰸𐰸𐰸 : 𐰸𐰸𐰸𐰸 : 𐰸𐰸𐰸𐰸 : 𐰸𐰸 : 𐰽𐰸𐰸𐰸 : 𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰸𐰸𐰸 : 𐰸𐰸𐰸𐰸 : 𐰸𐰸 : 𐰽𐰸𐰸

ý(a)ña : iç(i)k : ölm(e)çi : y(e)tm(e)çi : s(e)n tid(i)m : yiçe : iş(i)g : küç(i)g : birg(i)l : tid(i)m: *Bana yeniden tabi olun! (O zaman) ölüp yok olmazsınız dedim. Önceden olduğu gibi bana hizmet edin dedim.* ŞU D5

-3. /+IA-/

İncelenen eserlerde en çok kullanılan eklerden biridir.

- baz+la-n-: bağımlı ol-

: 𐰽𐰸𐰸𐰸 : 𐰸.. : 𐰸𐰸𐰸 : 𐰸𐰸𐰸𐰸 : 𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰸𐰸𐰸𐰸

t(a)bġ(a)çka : b(a)zl(a)n̄m(i)ş : uyğur : k(a)ġ(a)n : ..oġ : ol(u)r̄m(i)ş: *Çin'e bağımlı olmuş Uygur Kağan(lar)ı-ok(ta) oturmuş.* T K5

- kış+la-: kışı geçir-

: 𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸 : 𐰸𐰸𐰸𐰸 : 𐰽𐰸𐰸𐰸 : 𐰽

(a)n̄ta : ý(a)ña : tüşd(ü)m : ötüġ(e)n irin : kışl(a)d(ı)m: *Oradan yine döndüm. Ötüken'in güney (yakasında) kışladım (kışı geçirdim).* ŞU D7

- **yay+la-**: yazı geçir-

- **yaqa+la-**: sınır tayin et-, sınır belirle-

: ʘʘʘʘʘʘ : ʘʘ : ʘʘʘʘʘʘ : ʘʘʘʘʘʘ : ʘʘʘʘʘʘ : ʘʘʘʘʘʘ : ʘʘʘʘʘʘ : ʘʘʘʘʘʘ

ý(a)y (a)nʘta : ý(a)yʘʘ(a)d(1)m : ý(a)qa : (a)nʘta : ý(a)k(a)ʘʘ(a)d(1)m : b(e)lgüm(i)n : bit(i)g(i)m(i)n : (a)nʘta : ý(a)r(a)t(1)tđ(1)m: *Yazın orada yayladım (yazı geçirdim). Sınırı orada tayin ettim. Damgamı ve yazıtımı orada yazdırdım.* ŞU D8

- **ýıl+la-**: yıl geçir-

: ʘʘʘʘʘʘ : ʘʘʘʘʘʘ..ʘʘʘʘʘʘ : ʘʘʘʘʘʘ

t(a)kığı yıl... ýorıd(1)m ýılʘʘ(a)d(1)m: *Tavuk yıl(ında) (MS 745) sefere çıktım. Bir yıl geçirdim.* Ta G2

- **çerig+le-**: asker veya ordu sevk et-

: ʘʘʘʘʘʘ : ʘʘʘʘ : ʘʘʘʘʘʘ

s(e)l(e)ng(e)ke : t(e)gi : ç(e)r(i)gl(e)di: *Selenge'ye kadar asker yerleştirdi(ler).* ŞU D4

-4. /+gAr-/

İşlek değildir. Birkaç örnekte karşımıza çıkar.

- **iç+ger-**: tabi ol-, kendisine tabi kıl-, bağla-

: ʘʘʘʘʘʘ : ʘʘʘʘʘʘʘʘ : Bʘʘʘʘ : ʘʘʘʘʘʘʘ : ʘʘʘʘʘʘʘ : ʘʘʘʘʘʘʘʘ : ʘʘʘʘʘʘʘʘ

... (a)nʘta : ʘoq(1)t(tu)r(1)m : k(a)ñ(a)nʘta : ýoq boştı : türiük : boş(u)n(u)ğ (a)nʘta : (i)çg(e)rt(i)m: *Orada dövdürttüm. Han(larını) orada (tutsak aldım.) (Ordusu) orada yok oldu. Türk halkını orada (kendime) bağladım.* Ta D8

- **taş+gar-**: dışarı çıkar-

: ʘʘʘʘʘ : ʘʘʘʘʘʘʘʘʘ : ʘʘʘʘʘʘʘʘ : ʘʘʘʘʘʘ : ʘʘʘʘ : ʘʘʘʘʘʘʘʘ

kırk(1)z : t(a)pa : (e)r ıdm(1)ş : siz t(a)şıq(1)ng : çik(i)g t(a)şg(a)r(1)ng : tim(i)ş: *Kırgızlara adam gönderip “Siz yola çıkıp Çikleri çıkarın, ben de çıkayım” demiş.* ŞU D10

-5. /+d-/

Yaygın kullanışı olmayan ve geçişsiz fiiller teşkil eden isimden fiil yapma ekidir.

- ý(a)ğı+d-: düşmanlaş-

: ԹՅԿԵԼԻԾ : ԿՎԵԼԵԼԻՄՅ : ԵԵՏԿԿԿ : ԹԿԵԼ : ԵՅԼԿԵԾ : ԾԼՏՅԿԵԾ

ý(a)ramañın : ý(a)ğıdú : k(e)lm(i)ş : ür(ü)ñg : b(e)g(i)g k(a)ra buluğ(u)ğ : (a)nı ol(u)rm(i)ş: *Uygunsuz bir şekilde düşmanlaşarak gelmiş. Ürüñg Bey'i, Kara Bulukug'u Anı'da oturtmuş.* ŞU D10

-6. /+U-/

Eski Türkçede çok işlek olarak kullanılsa da incelenen metinlerde tek örnekte karşımıza çıkar.

- ýar+u-: aydınlan-

: ԾԿԻԿԿԿ : ԼԿԵԿԿ : ԿՏԾԿԿԿԿԿԿԿԿ

kiçe ý(a)r(u)k b(a)t(a)r : (e)rkli : süñg(ü)şd(ü)m : (a)nıta : ş(a)nçd(ı)m: *Akşam hava kararırken savaştım ve (onları) orada yendim.* ŞU D1

-7. /+I-/

İşlek değildir.

- bit+i-: yaz-

: ԾՅՏՏԿԿԿԿ : ԼԾ : ԿՅԵԿԿԿԿ : ԿՅԿԿԿԿԿ : ԾՅԿԿԿԿ : ԼԾ : ԼԿԿԿ : ԾՅԿԿԿԿ : ԼԾԿԿԿԿ

ý(a)y (a)nıta : ý(a)y!(a)d(ı)m : ý(a)ka : (a)nıta : ý(a)k(a)!(a)d(ı)m : b(e)lgüm(i)n : bit(i)g(i)m(i)n : (a)nıta : ý(a)r(a)t(ı)t(ı)d(ı)m: *Yazın orada yayladım (yazı geçirdim). Sınırı orada tayin ettim.* ŞU D8

- ýor+ı-: yürü-

: ԼԿԿԿԿԿԿԿ : ԼԿԿԿ : ԿԿԿԿԿԿԿԿ : ԼԾԿԿԿԿԿ : ԿԿԿԿԿԿԿԿ : ԾՅԼԿԿԿԿԿԿԿԿԿ

bınğa ýorıd(ı)m : ozm(ı)ş t(e)g(i)n : uđ(u)rğ(a)nıta : ýorıyur t(e)di: *Bin kişilik askeri birlik ile yürüdüm. "Ozmış Tigin Udargan'dan (bize doğru) yürüyor" dedi.* Ta D6

: 𐰉𐰺𐰽𐰸 : 𐰺𐰽𐰽𐰸𐰸𐰽𐰸 : 𐰺𐰽𐰽𐰸𐰸𐰽𐰸 : 𐰉𐰺𐰽𐰸𐰸𐰽𐰸 : 𐰽𐰸𐰽𐰸𐰸𐰽𐰸

kırk(ı)z t(a)pa (e)r ıd(m)ış siz t(a)şığı(ı)ng çık(i)g t(a)şğ(a)ı(ı)ng tim(i)ş: *Kırgızlara adam gönderip “Siz yola çıkıp Çikleri çıkarın, ben de çıkayım” demiş. ŞU D10*

- 𐰸𐰽-𐰸-: koy-, bırak-

: 𐰽𐰸𐰽𐰸𐰸𐰽𐰸 : 𐰽𐰸𐰽𐰸𐰸𐰽𐰸𐰸𐰽𐰸 : 𐰽𐰸𐰽𐰸𐰸𐰽𐰸𐰸𐰽𐰸 : 𐰽𐰸𐰽𐰸𐰸𐰽𐰸𐰸𐰽𐰸 : 𐰽𐰸𐰽𐰸𐰸𐰽𐰸𐰸𐰽𐰸 : 𐰽𐰸𐰽𐰸𐰸𐰽𐰸𐰸𐰽𐰸 : 𐰽𐰸𐰽𐰸𐰸𐰽𐰸𐰸𐰽𐰸 : 𐰽𐰸𐰽𐰸𐰸𐰽𐰸𐰸𐰽𐰸

(a)nı : ...ğ(u)ru ý(a)ğ(ı)ı (a)d(a)k(ı)n s(e)k(i)z(i)ng (a)ý b(e)n uđu yorıd(ı)m (e)b(i)m(i)n (e)rs(e)günte ýula kólte 𐰸𐰽(đ)(u)m (a)nıta irt(i)m: *Onu ... ağır ayakla / istemeye istemeye sekizinci ay peşlerinden yürüdüm. Ersegündeki Yula Gölü'nün yanında otağımı kurdum. Orada yetiştim. ŞU G4*

- 𐰸𐰽-đ-: koy-; bırak-

: 𐰽𐰸𐰽𐰸𐰸𐰽𐰸𐰸𐰽𐰸 : 𐰽𐰸𐰽𐰸𐰸𐰽𐰸𐰸𐰽𐰸 : 𐰽𐰸𐰽𐰸𐰸𐰽𐰸𐰸𐰽𐰸 : 𐰽𐰸𐰽𐰸𐰸𐰽𐰸𐰸𐰽𐰸 : 𐰽𐰸𐰽𐰸𐰸𐰽𐰸𐰸𐰽𐰸

k(e)ntü 𐰸𐰽(u)n(u)m : tid(i)m : uğu : k(e)l(i)ng tid(i)m : 𐰸𐰽(u)p b(a)ıdım k(e)lm(e)di: *“(Ey halkım) gelin” dedim. (Onları) yalnız bırakıp gittim. (Ama) (onlar) gelmediler. ŞU D2-3*

-3. /-KUr-/

Yaptırım ekidir (Gabain, 2007: 59). Fiil kök veya gövdelerine gelerek yaptırımlı fiil türetirler.

- 𐰸𐰽-ğur-: kaldır-; bırak-

: 𐰽𐰸𐰽𐰸𐰸𐰽𐰸𐰸𐰽𐰸 : 𐰽𐰸𐰽𐰸𐰸𐰽𐰸𐰸𐰽𐰸 : 𐰽𐰸𐰽𐰸𐰸𐰽𐰸𐰸𐰽𐰸 : 𐰽𐰸𐰽𐰸𐰸𐰽𐰸𐰸𐰽𐰸

(e)bin b(a)ıķın ýılqışını : urm(a)đ(ı)m : kıy(ı)n : (a)ýđ(ı)m : 𐰸𐰽ğuru 𐰸𐰽(đ)(ı)m: *(Onların) yurtlarına, at sürülerine dokunmadım. Cezalarını emrettim. (Sonra) (onları) oldukları gibi bıraktım. ŞU D2*

-4. /-°ş-/

Türkçede işteşlik ekidir. Fiil kök veya gövdelerine gelerek işteş filler türetir (Gabain, 2007: 60). Fiil gövdelerine gelen işteşlik eki sebebiyle fiilin belirttiği hareket özne ve nesne tarafından ortak yapılır.

- kabı-ş: kavuş-

: ԻՅԻԽՅՎԻՍԻՍ : ԴՅՅԻԴԽՅՅԻՍԿԻՍ

kör boğk(a)lıda : k(a)b(i)ş(a)l(i)m tim(i)ş: “Bakın / çabuk olun Bodkali’da birleşelim.” demiş. ŞU D10-11

- sünġ-(ü)ş-: savaş-

: ՅՁԻԿԻ : ԻԿԻԿԻՍԻԿԻՍ : ԴԿԻԿԻՍԻԿԻ

(e)ki ý(a)ņġıka : kūn ʋoġ(u)ru : sünġ(ü)şd(ü)m : İkinci gün tan vaktinde savaştım. ŞU D1

: ՅՅՅԿ : ՅՁԻԿԻ : ԴԿԻԿԻԿԻԿԻ : DՅԿԿԻԿԻ

tört(ü)ņġ (a)ý ʋoġ(u)z ý(a)ņġıka sünġ(ü)şd(ü)m ş(a)ņġd(i)m: Dördüncü ayın dokuzuncu gününde savaştım; mızrakladım. ŞU D3

- yama-ş-: katıl-

: ԿՁԻԿԻԿԻ : ԴԵԿԿԿԿ : ԿԽԽԿԿԿ : ՅՅԿԿԻԿԻԿԻԿԻ : ԻՅԿԿԿԿ : ԿԿ...

...ġ(i)n : ý(a)m(a)şdı : bınġa ýorıd(i)m : ozm(i)ş t(e)g(i)n : ud(u)řġ(a)ńta : ýorıyur: ... (bize) katıldı. Bin kişilik askeri birlik ile yürüdüm. “Ozmuş Tigin Udargan’дан (bize doğru) yürüyor. Ta D6

-5. /-º1-/

İşlek bir ektir. Fiil kök veya gövdelerine gelerek edilgen ve dönüşlü fiiller türetir.

- tir-il-: toplan-

: ԻԿԿԿԻԿԻԻՅԿԿԿ : ԶԶԻԿ

k(a)[r]luġ b(a)şm(i)l ... tir(i)l(i)p : Ka[r]luklar ve Basmillar ... toplanıp: ŞU G12

- ʋuŧ-uŧ-: tutul-, ele geçiril-; yönetil-

: ԻՅԶԿ : ՅՁԿԿԿԿ : ԴԿԿԵԿ..

....(a)ġ(i)ńt(u)rtı uyġ(u)ř k(a)ń(i)m ʋuŧ(u)l(m)iş: Kaġanım öldü, oġlu yabġum kaġan oldu. T B4

- **toogıt-tur-**: sivri uçlu herhangi bir nesneye vur-; vurdurt- dövdürt-

: 𐰼𐰺𐰽𐰾𐰰 : 𐰽𐰾𐰰𐰾𐰰𐰽𐰾𐰰 : 𐰽𐰾𐰰𐰾 : 𐰽𐰾𐰰𐰾𐰰 : 𐰽𐰾...𐰾𐰰 : 𐰽𐰾𐰰𐰾𐰰𐰽𐰾𐰰 : 𐰽𐰾...

(a)nıta toogı(tı)ı(tu)ıı(ı)m k(a)nı(a)nıta yoq boftı türük bod(u)n(u)ğ (a)nıta (i)çg(e)rt(i)m: *Orada dövdürttüm. Han(larını) orada (tutsak aldım.) (Ordusu) orada yok oldu. Türk halkını orada (kendime) bağladım. Ta D8*

-9. /-°t-/

Nadiren bağlama ünlüsü alan ek yaptırma ve edilgenlik bildirir (Gabain, 2007: 60).

- **arıta-t-**: boz, bozguna uğrat-

: 𐰽𐰾𐰰𐰾𐰰𐰽𐰾𐰰 : 𐰽𐰾𐰰 : 𐰽𐰾𐰰𐰾𐰰𐰽𐰾𐰰 : 𐰽𐰾𐰰𐰾𐰰 : 𐰽𐰾𐰰𐰾𐰰 : 𐰽𐰾𐰰𐰾𐰰𐰽𐰾𐰰 : 𐰽𐰾𐰰𐰾𐰰𐰽𐰾𐰰

s(e)k(i)z ot(u)z ý(a)ş(ı)ma : ýıl(a)nı ýılka : türük : (e)l(i)n (a)nıta : bulğ(a)d(i)m : (a)nıta : (a)ıı(a)ııd(i)m: *Yirmi sekiz yaşımda, Yılan yılında (MS 741), Türk yurdunu o zaman karıştırdım (ve) o zaman bozguna uğrattım. Ta D5*

- **ýap-ıt-**: yaptır-, yaptırt-

: 𐰽𐰾𐰰𐰾𐰰𐰽𐰾𐰰 : 𐰽𐰾𐰰𐰾𐰰 : 𐰽𐰾𐰰𐰾𐰰 : 𐰽𐰾𐰰𐰾𐰰𐰽𐰾𐰰 : 𐰽𐰾𐰰𐰾𐰰

şoğd(a)k t(a)bğ(a)çka s(e)l(e)nğ(e)de b(a)ý b(a)lığ ý(a)p(ı)ı b(e)rt(i)m: *Selenge'de Soğdlulara ve Çinliere Bay Balık'ı inşa ettirdim. ŞU B5*

Tablo 7: Uygur Kağanlığı Yazıtları'nda Türetme Ekleri

Ffye	İfye	Fiye	İiye
/-mA-/	/+A-/	/-A+/	/+°nç+/
/-d/	/+K-/	/-°KA+/	/+IIIG+/
/-KUr-/	/+IA-/	/-mA+/	/+nti+/
/-°ş-/	/+gAr-/	/-°nç+/	/+IIK+/
/-°I/	/+d-/	/°G+/	/+çI/
/-°n-/	/+U-/	/-I+/	/+Kan+/
/-°r-/	/+I-/	/-°n+/	/+°çA+/
/-tUr-/		/-°ş+/	/+°KI/
/-°t-/		/-°I+/	/+IAG+/
		/-°m+/	/+ng+/
		/-°(y)U+/	
		/-GUçI	
		/-°z+/	
		/-sIG+/	
		/-mIr+; -mUr+/	
Toplam: 41			

1.2. FİİLİMSİLER / EYLEMSİLER

Türkçede hiçbir fiil kök veya gövdesi ek almadan kullanıma çıkamaz. Fiil kök veya gövdelerini başka bir varlığa bağlamak onları isimleştirmekle mümkündür (Alyılmaz, 1994: 84). Fiil kök veya gövdelerine fiilimsi ekleri getirilerek onların isim gibi hareket etmeleri sağlanır. Fiilimsiler, geçmiş eylem, geleceği ad soylu olan yapıların ortak adıdır (Üstünova, 2016: 165). Uygur Kağanlığı Yazıtları'nda geçen fiilimsiler üç başlık altında incelenmiştir:

-1. İsim-fiiller / mastarlar

-2. Sıfat-fiiller / ortaçlar

-3. Zarf-fiiller / ulaçlar (Alyılmaz, 1994: 85).

1.2.1. İsim-Fiiller / Mastarlar

Türkçenin yazılı takip edilen en eski dönemi olan (kök)Türkçe Dönemi'nde eylem kök veya gövdeleri /+mA/, /+GAlı/, /+mAK/, /+GUIUK/, /+°ş/ eklerinden birini alarak iş, oluş, hareket, yargı vb. bildiren çekimli isim fiil yapısı oluştururlar (Alyılmaz, 1994: 84). İncelenen eserlerde ise isim fiiller /-mA/ ve /-°ş/ ekleriyle yapılmıştır

-1. /-mA/

- yel-me: atlarla dört nala gitme, keşif birliği

: 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿𐰽𐰾𐰿 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿

y(e)lm(e)sin : is : y(e)riñg(e)rü : ıdm(ı)ş : y(e)lm(e)sin : m(e)n(i)ñg (e)r (a)nıta :
b(a)şm(ı)ş: tıł tıtm(ı)ş: *Keşif birliğini müttefiklerin yurduna göndermiş. Keşif erlerine benim erlerim orada baskın düzenlemiş; esirleri tutmuş.* ŞU D12

-2. /-°ş/

- sünğ-üş: savaş

: 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿

s(e)l(e)ñge : k(e)çe : uđu : yöriğ(ı)m : sünğ(ü)şde : tıt(u)p : oñ (e)r(i) tı(đ)(ı)m:
Ben Selenge'yi geçerek takip ettim. Savaşta on eri tutarak gönderdim. ŞU D4

-2. /-TIK/ (</-T+OK/)

Genelde görülen geçmiş zaman anlamı ifade eden bu ek incelenen metinlerde çok sık kullanılmıştır (Alyılmaz, 1994: 87).

-2.1. İsim olarak kullanılışı

- ý(a)r!ıka+duğ için: lütfettiği için
- igit+tük için: besleyip doyurduğu için

: ǰkƣk : ƣǰƣƣƣƣ ƣǰƣ : ƣkƣ : **Bkƣ** : ƣƣƣƣƣƣƣƣƣ : ƣkƣƣƣƣƣƣƣƣƣ : ƣƣƣ

üze : kök t(e)ngri ý(a)r!ı(k(a)duğ üç(ü)n : (a)şra ý(a)ğ(ı)z y(e)r : **ig(i)t(t)ük** : üç(ü)n : (e)l(i)m(i)n törüm(i)n : (e)t(i)nt(i)m: *Üstteki Gök Tanrı / Ebedî Tanrı lütfettiği için, aşağıdaki yağız yer besleyip doyurduğu için, devletimi ve düzenimi kurdum.* Ta B3

-2.2. Sıfat olarak kullanılışı

- teŋgri kılın+tuğ [anta]: gökyüzü yaratıldığı zaman

: ǰƣƣ : ƣƣ : ƣƣƣ : ƣƣƣƣƣƣ : ƣƣƣ...

...[te]ngri : **kıl(i)ntuğda** : uyg(u)r : k(a)ğ(a)n : ol(u)r(m)(ı)ş: *Gökyüzü yaratıldığında Uygur kağanı tahta oturmuş.* T K1

-2.3. Yüklem ismi olarak kullanılışı

- kelme-dük (kel-me-dük+Ø-Ø+Ø): gelmedik

: ƣƣƣ**Bx**ƣƣ : ƣƣƣ : ƣƣƣ

k(a)r!uğ : işiŋge : k(e)lm(e)dük tidi : *Karluk ittifakı için gelmedik dedi.* ŞU G1

-3. /-mİş/

İşlek bir sıfat-fiil eki olan /-mİş/, incelenen eserlerde sıfat olarak ve yüklem fiili olarak kullanılmıştır.

-3.1 Sıfat olarak kullanılışı

- teŋgride bol-mış bilge kağan: Tanrı'nın lütfuyla kağan olmuş Bilge kağan
- el et-miş bilge kağan: devlet kurmuş Bilge Kağan

Γῶα : ὀνῆεεεεεε : Γῶα : ὀνῆεεεεεε : ὀνῆεεεεεε : ὀνῆεεεεεε : ὀνῆεεεεεε

t(e)nḡride : **boım(i)ş** : (e)l **(e)tm(i)ş** : b(i)lge k(a)ğ(a)n : (a)t(a)dı. *Tanrı'nın lütfıyla kağan olmuş, devlet kurmuş Bilge Kağan atadı.* Ta G6

-3.2. Yüklem fiili olarak kullanılışı

- el **tuţ-mış** (el tuţ-Ø-Ø-**mış**+ Ø-Ø+Ø): yaşamış

ὀνῆεεεεεε : ὀνῆεεεεεε : ὀνῆεεεεεε : ὀνῆεεεεεε

(a)n(i)nḡ (e)li : üç yüz : yıl : (e)l **tuţm(i)ş**: *Onun devleti üç yüz yıl yaşamış.* T K2

- **baş-mış** (baş-Ø-Ø-**mış**+ Ø-Ø+Ø):

: ὀνῆεεεεεε : ὀνῆεεεεεε : ὀνῆεεεεεε : ὀνῆεεεεεε : ὀνῆεεεεεε : ὀνῆεεεεεε : ὀνῆεεεεεε

(a)nῆa : ötrü : türg(i)ş : k(a)rluğ(u)ğ t(a)b(a)rın : (a)l(i)p : (e)bin : ý(u)lıp : **b(a)rım(i)ş**: *Bundan dolayı Türğişler Karlukların mallarını alıp evlerini yağmalayıp gitmişler.* ŞU G5

1.2.2.2. Geniş Zaman Sıfat-Fiilleri

-1. /+°GmA/

İncelenen eserlerde sadece isim olarak kullanıma çıkmaktadır.

- **yaşat-ıgma**: yaratan
- **biti-gme**: yazan

: ὀνῆεεεεεε : ὀνῆεεεεεε : ὀνῆεεεεεε : ὀνῆεεεεεε

bit(i)gme : bunu **ý(a)r(a)t(i)gma** [bilge] k(u)tl(u)ğ t(a)rk(a)n : s(e)nḡün : (*bunu*) *yazan, bunu yapan Bilge Kutlug Tarkan Sengün'(dür).* Ta K5

ὀνῆεεεεεε : ὀνῆεεεεεε

bunu : **ý(a)r(a)t(i)gma** böke tuţ(a)m: *Bunu yapan Böke Tutam(dır).* Ta TK

1.2.3. Zarf-Fiiller / Ulaçlar

Olumlu veya olumsuz fiil kök veya gövdelerine gelerek bir hareket veya oluşu başka bir hareket veya oluşla belirtmek için kullanılmaktadır (Alyılmaz, 1994: 96). Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA, ulaçların eylemin yaparı ve yapılma zamanını verme konusunda diğer eylemsilere göre daha yetkin olduğunu belirtmektedir (Üstünova, 2016: 183). Zarf fiiller beş grupta incelenmiştir:

- 1. Hâl zarf-fiilleri
- 2. Zaman zarf-fiilleri
- 3. Sebep zarf-fiilleri
- 4. Hedef zarf-fiilleri
- 5. Kuvvetlendirme zarf-fiilleri (Alyılmaz, 1994: 98).

1.2.3.1. Hâl Zarf-Fiilleri

-1. /-A/

İşin hareket biçimini, durumunun bildiren zarf fiiller yapan bu zarf fiil eki (Alyılmaz, 1994: 98) incelenen metinde en sık kullanılan eklerden biridir.

- ağız-a: hücum ederek
- tük-e barmış: döküvermiş

: ʔhɔɟɟBk : ɔʔɟʂɟʔYNBɟɟɟ : ɟɟɟɟ : ɟɟʔɟɟɟɟɟ

boz oğ b(a)şın : (a)k(ı)za : uç(u)z köölke (a)tı(ı)ğ(ı)ñ : tük**e** b(a)rm(ı)ş: *Boz-Ok liderine hücum ederek atlısıyla (onu) Uçuz Göl'e döküvermiş.* T K3

-2. /-mATI(n)/

İncelenen eserlerde tek yerde geçmektedir.

- yara-ma**tın**: uygunsuz bir şekilde

: ɟʔʔɟ : ɟʔɟɟɟ : ɟɟʂɟɟɟ

y(a)ra**matın** : y(a)ğ(ı)du : k(e)lm(i)ş : *Uygunsuz bir şekilde düşmanlaşarak gelmiş.*

ŞU D10

-3. /-°p(An)/ (</-°p+An/)

Bu zarf fiil eki incelenen eserlerde -°p, -ArAk-, -A, -mAk suretiyle vb. anlamlarda kullanılmaktadır (Alyılmaz, 1994: 100).

- atañ-**ip**: atanıp

: ԿԻԿԻՃԱՅԻՅ : ԾՅԻԾՈՒԿ : ԿԻԿԻՅԻՅԻՅԻՅ : ԿԻԿԻ : ԾՅԻՅԻՅ : ԾՅ : ԾԻՅ : ԾԻՅ
: ՊՃԻԿ : ԻՅԻՅ : ԿԻՅԻՅ

ķ(a)ğ(a)ņ : (a)ť(a)ņ(ı)p : ķ(a)ťuņ (a)ť(a)ņ(ı)p : ötük(e)n : orțusınta (a)ş öng(ü)z :
b(a)ş ķ(a)ņ iduğ : b(a)şı k(i)d(i)nin : örgin : buntta : (e)ti(t)d(i)m: *Kağan atanıp, hatun
atanıp Ötüken ortasında, As Öngüz Başı'nın, Kan Iduk Başı'nın battısında, hükümdarlık
otağını burada kurdurdum. Ta G6*

- içger-**ip**: kendime bağlayıp

: ՊՄՏԻ : ...ԻՄԻԾԻ : ԿՃԻՅԻՅԻՅԻՅ : ԿՅԻՅ : ԿԻՅԻՅԻՅԻՅԻՅ : ԿԾԾ : ԿԻՅԻՅ

içg(e)r(i)p ý(a)ņa yorıđ(ı)m keyre b(a)şınfta üç birküde ķ(a)ņ süsi ... ķ(a)ť(ı)ř(ı)m:
*Kendime bağlayıp yine yürüdüm. Keyre Başı'nda Üç Birkü'de han ordusu(na) ...
katıldım. ŞU K7*

-4. /-(y)U/

İncelenen eserlerde çok sık kullanılmamıştır.

- yağığ-**u**: düşmanlaşarak

: ԻՅԻՅ : ԿՅԻՅԻՅ : ԾԻՅԻՅ

ý(a)řamaťıņ : ý(a)ğıđu : k(e)lm(i)ş : *Uygunsuz bir şekilde düşmanlaşarak gelmiş.
ŞU D10*

1.2.3.2. Zaman Zarf-Fülleri

-1. /-A/

İşlek olmayan bu ek -ınca anlamında zaman zarf fiiller yapmaktadır (Alyılmaz, 1994: 101).

- keç-**e**: geçince

: ԿՅԻՅԻՅԻՅ : ԻՅԻՅ : ԿԻՅԻՅ : ԿԻՅԻՅ : ԿԻՅ

b(e)n : s(e)l(e)nge : k(e)çe : udu : yorıd(ı)m : *Ben Selenga'yı geçince takip ettim.*

ŞU D4

-2. /-TIKTA/ (</-TIK+TA/)

İncelenen eserlerde **-dığında, dığı zaman** anlamlarında kullanılmaktadır.

- kılm-tuğda: yaratıldığında

: 𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺 : 𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸 : 𐰽𐰺...

[te]nğri : **kıl(ı)ntuğda** : uyg(u)r : k(a)ğ(a)n : ol(u)r(m)(ı)ş: *Gökyüzü yaratıldığında*

Uygur kağanı tahta oturmuş. T K1

-3. /-°r erkli/ (</-°r er-k+li/)

İncelenen eserlerde tek örnekte karşımıza çıkmaktadır. Geldiği fiil kök veya gövdesine **-dığı zaman, -dığı** sırada anlamları veren zarf fiil yapmaktadır (Alyılmaz, 1994: 103).

- t(a)şığ-aç erkli: taşınırken, çıkarıldığı sırada

: 𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺 : 𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸

tuğ : **t(a)şığ(a)r** : erkli y(e)lme : (e)ri : k(e)lti: (*Tam ordumun*) *sancağı*

çıkılırken keşif birliğinin eri geldi. ŞU D5-6

1.2.3.3. Sebep Zarf-Fülleri

-1. /-TIK(In) UÇUn/

Bu birleşme yazıtlarda **-dığı için, -için** anlamları vermektedir (Alyılmaz, 1994: 105).

- yarlıka-**duç için**: lütfettiği için
- igit-**tük için**: besleyip doyurduğu için

𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺𐰸 𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸

üze : kök t(e)nğri **y(a)rl(ı)k(a)duç üç(ü)n** : (a)şra y(a)ğ(ı)z y(e)r : ig(i)t(t)tük :

üç(ü)n : (e)l(i)m(i)n törüm(i)n : (e)t(i)nt(i)m: *Üstteki Gök Tanrı / Ebedî Tanrı lütfettiği için, aşağıdaki yağız yer besleyip doyurduğu için, devletimi ve düzenimi kurdum.* Ta B3

1.2.3.4. Hedef Zarf-Fiilleri

-1. /-°p/

- ti-p: diye

: ԻկԿԳԻԾ : 1kԿԿ...ԻԿԾ

ý(a)đı ...ir **t(i)p** : (a)ýu k(e)lti : *Gelip düşman diye söyledi.* ŞU G3

1.2.3.5. Kuvvetlendirme Zarf-Fiilleri

-1. /-A/

Bu ek yazıtlarda bazı fiillerin üzerine gelerek yine, dahi vb. anlamlar vermektedir (Alyılmaz, 1994: 111).

- ýañ-a: yine

: ՊՊԿԿԿԿ : ԿԿԿԿԿԿԿԿԿԿԿԿ : ՊՊԿԿԿԿ : ԿԿԿԿ : ԿԿ

(a)nıta : **ý(a)ña** : tüşd(ü)m : ötüğ(e)n irin : kışl(a)d(ı)m: *Oradan yine döndüm. Ötüken'in güney (yakasında) kışladım (kışı geçirdim).* ŞU D7

1.3. ÇEKİM EKLERİ

Çekim ekleri, isimlerin veya fiillerin kelime gruplarında ve cümle sayı, durum, iyelik, şekil, zaman, şahıs gibi yönlerden belirleyerek kullanışlarını sağlayan eklerdir (Eraslan, 2012: 119). Çekim ekleri, isim çekim ekleri ve fiil çekim ekleri olarak iki grupta incelenmiştir.

1.3.1. İsim Çekim Ekleri

1.3.1.1. İsimlerde Teklik ve Çokluk Ekleri

1.3.1.1.1. İsimlerde teklik

İncelenen eserlerde isimlerin teklik şekillerini göstermek için özel bir ek kullanılmamıştır ve isimlerin teklik durumları işaretlidir (+Ø) (Gemalmaz, 2010: 275). Teklik eklerinden bazıları şunlardır:

- aňıñ eli+Ø : onun devleti

ԻՅՅՅՅ : ԿԿԿԿ : ԿԿԿԿԿԿ : ԿԿԿԿ

(a)n(i)nġ (e)li : üç yüz : yıl : (e)l tuġm(i)ş: *Onun devleti üç yüz yıl yaşanı.* T K2

- örgin+Ø : taht

: 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰

ķ(a)ş(a)r quur(ı)ġ : qoonŋu : çıt : tikdi : **örg(i)n** : ý(a)r(a)tdı : ý(a)ýl(a)dı...: *Kasar'ın batısında yerleşti, çit dikti, taht kurdu ve yazı (orada) geçirdi.* T G2

- tuġ+Ø : sancak

: 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰

tuġ : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰(a)r : erkli y(e)lme : (e)ri : k(e)lti: *(Tam ordumun) sancağı çıkarılırken keşif birliğinin eri geldi.* ŞU D5-6

İsimlerde teklik ekinin eksiz kullanımının yanında arkaik teklik eki olan /+n/ ekinin de çok sık kullanıldığı görülmektedir. Bunlar:

- be+n: ben

: 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰

b(e)n : (a)nŋa : k(i)sre : ıt yılġa : üç ķ(a)rġuġ : ý(a)bl(a)ķ ş(a)ķ(i)n(i)p : t(e)ze b(a)rđı: *Ben ondan sonra İt yılında (MS 746) Üç Karluklar düşmanca düşünceler besleyip kaçıp gitti.* Ta G3

- se+n: sen

: 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰

ý(a)na : iç(i)k : ölm(e)çi : y(e)tm(e)çi : **s(e)n** tid(i)m : yiçe : iş(i)g : küç(i)g : birg(i)l : tid(i)m : *Bana yeniden tabi olun! (O zaman) ölüp yok olmazsınız dedim. Önceden olduğu gibi bana hizmet edin dedim.* ŞU D5

- teg+in: prens

: 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰

ozm(i)ş **t(e)g(i)n** : uğ(u)rġ(a)nŋa : yorıyur : t(e)di : (a)nı alġıl t(e)di: *“Ozmış Tigin Udargan'dan (bize doğru) yürüyor” dedi. “(Git ve) onu (tutsak) al!” dedi.* Ta D6

1.3.1.1.2. İsimlerde çokluk

İncelenen eserlerde isimlerin çokluk şekilleri bazı ekler ve çokluk bildiren kelimeler vasıtasıyla üç şekilde yapılmaktadır. Bunlar:

- 1. Eklerle (morfolojik usulle) çokluk yapımı
- 2. Kelime / kelime gruplarıyla (sentaktik usulle) çokluk yapımı
- 3. Çokluk bildiren kelime grupları + çokluk ekleriyle (sentaktik usul + morfolojik usul) çokluk yapımı (Alyılmaz, 1994: 38; Alyılmaz, 2017: 95).

1.3.1.1.2.1 Eklerle (morfolojik usulle) çokluk yapımı

Uygur Kağanlığı Yazıtları'ndan Tes, Tariat ve Şine Us Yazıtları'nda eklerle çokluk yapımı /+°n/, /+IAr/, /+°t/, /+°z/ görevli dil ögeleri ile yapılmaktadır. İncelenen eserlerde geçen örneklerden bazıları şunlardır:

-1. /+°n/

İşlek değildir. Sadece bodun ve eren kelimelerinde karşımıza çıkar.

- bod+un: halk, millet

: 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺 :

yüz s(e)ngüt : bir tüm(e)n : bod(u)n : k(a)zğ(a)nı: (Onlardan) yüz general ve on bin (kişilik) bir halk kazandı. Ta K1

- er+en: erler, askerler, yiğitler

: ... 𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺 : ..𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰺𐰺 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰺𐰺 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺...𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰺𐰺

töl(i)s b(e)gl(e)r oğlu bınğ b(a)şl... töl(i)s külüg (e)r(e)n t(a)rduş b(e)gl(e)r : oğlu bınğ b[aşl] : t(a)rduş : k[ülüğ eren tarduş: Tölis Beylerinin oğulları Binbaşı(lar): Tölis'in ünlü erleri; Tarduş Beylerinin oğulları Binbaşı(lar): Tarduş'un ünlü erleri; Tarduş İşbaralar. Ta B7

-2. /+IAr/

Türkçenin tarihi dönemlerinden itibaren en çok kullanılan ve değişmeyen çokluk ekidir. İncelenen eserlerde ise sadece beg kelimesiyle birlikte kullanılmıştır. Sonraki dönemlerde kullanımını artmış ve gelişimini sürdürmüştür (Üstünova, 2012: 382).

- beg+ler: beyler

: 𐰉𐰺𐰽𐰸 : 𐰉𐰺𐰽𐰸 ... 𐰺𐰽𐰸𐰺𐰽𐰸

tooq(u)z oğ(u)z **b(e)gl(e)ri** : k(e)lti : *Dokuz Oğuz ... beyleri geldi.* ŞU D10

-3. /+°t/

Çok işlek değildir.

- tarḫaṭ < tarḫan : tarkanlar

: 𐰽𐰽𐰺𐰽 : 𐰽𐰽 : 𐰽𐰽𐰽 : 𐰽𐰽𐰽 : 𐰽𐰽𐰽 : 𐰽𐰽𐰽 : 𐰽𐰽𐰽𐰽𐰽𐰽𐰽

çik boğ(u)ḫa : tuṭuq : (a)ṭ birt(i)m : işb(a)r(a)ş : **ṭ(a)rḫ(a)ṭ** : (a)nṭa : (a)nṭol(a)d(1)m : *Çik halkına Tutuk unvan(lı kişi) tayin ettim ve orada İşbara ve Tarkan unvanlarını sundum.* ŞU G2

-4. /+°z/

Arkaik bir ektir.

- kırḫ+ız: Kırgız, Kırgızlar
- si+z: siz

: 𐰽𐰽𐰽 : 𐰽𐰽𐰽𐰽𐰽𐰽𐰽 : 𐰽𐰽𐰽𐰽𐰽 : 𐰽𐰽𐰽𐰽 : 𐰽𐰽𐰽 : 𐰽𐰽𐰽𐰽

kırḫ(ı)z : ṭ(a)pa : (e)r ıdm(1)ş : **siz** ṭ(a)şığ(1)nġ : çik(i)g ṭ(a)şg(a)r(1)nġ : tim(i)ş : m(e)n : ṭ(a)ş ıđ(a)ýıý : tim(i)ş : *Kırgızlara adam gönderip “Siz yola çıkıp Çikleri çıkarın, ben de çıkayım” demiş.* ŞU D10

- oğ+uz (ok~uz) : Oğuzlar

: 𐰽𐰽𐰽𐰽 : 𐰽𐰽 : 𐰽𐰽...𐰽 : 𐰽𐰽𐰽 : 𐰽𐰽𐰽 : 𐰽𐰽𐰽 : 𐰽𐰽𐰽𐰽𐰽 : 𐰽𐰽𐰽𐰽

(a)şnuḫı : ṭ(a)bġ(a)çd(a)ḫı : **oğ(u)z** : türük : ṭ...m(1)ş : (a)nṭa : ḫ(a)ṭ(1)lm(1)ş : *Daha önce Çin’de olan Oğuz (ve) Türk halkı ... orada katılmış.* ŞU G8

1.3.1.1.2.2. Kelime veya kelime gruplarıyla (sentaktik usulle) çokluk yapımı

Yazıtlarda isimlerin çokluk şekillerinin ifadesinde çoğunlukla sentaktik usul kullanılmıştır (Alyılmaz, 1994: 40). Bu tarz çokluk yapımında çokluk anlamı taşıyan isimlerden, sıfatlardan ve bazı tekrar gruplarından faydalanılmıştır.

- **ılağ:** orman, ağaçlı yer

: ዳረብሃጽ : ዳረብሃጽ

(e)k(i)n (a)ra **ı(a)ğ(ı)m** : t(a)r(ı)ğl(a)ğ(ı)m: *İkisinin arasında ormanlarım, tarlalarım (bulunmaktadır). Ta B4*

- **biş yüz kedimlig yadağ:** beş yüz kişilik özel giyimli piyade

: ቦሃገ : ቦሃገ : ቦሃገ : ቦሃገ : ቦሃገ

biş yüz k(e)d(i)ml(i)g : y(a)d(a)ğ : bir (e)ki ş(a)ş(ı)p : k(e)lti : *beş yüz kişilik özel giyimli / zırhlı piyadeden bir iki kişi şaşıp geldi. ŞU G9*

- **yüz senğüt:** yüz general

- **bir tümen boğun:** on bin (kişilik) bir halk

: ቦሃገ : ዳረብሃጽ : ዳረብሃገጽ : ቦሃገ

yüz s(e)nğüt : bir tüm(e)n : boğ(u)ñ : k(a)zğ(a)nı: *(Onlardan) yüz general ve on bin (kişilik) bir halk kazandı. Ta K1*

- **eb barık:** ev, yurt

: ዳረብሃጽ : ቦሃገ : ቦሃገ : ቦሃገ

(e)bin **b(a)rkın** yılıqışını : urm(a)d(ı)m: *(Onların) yurtlarına, at sürülerine dokunmadım. ŞU D2*

1.3.1.1.2.3. Çokluk bildiren kelime grupları + çokluk ekleriyle (sentaktik usul + morfolojik usulle) çokluk yapımı

- **bir tümen boğ+uñ:** on bin (kişilik) halk

: ቦሃገ : ዳረብሃጽ : ዳረብሃገጽ : ቦሃገ

yüz s(e)nğüt : **bir tüm(e)n boğ(u)ñ** : k(a)zğ(a)nı: *(Onlardan) yüz general ve on bin (kişilik) bir halk kazandı. Ta K1*

- **toğuz oğ+uz boğ+uñ+u:** Dokuz Oğuz halkı

: ዳረብሃጽ : ቦሃገ : ቦሃገ : ቦሃገ

toğ(u)z oğ(u)z boğ(u)ñ(u)m(1)ñ : tirü qubır(a)tı : (a)ft(1)m : *Dokuz Oğuz halkımı derleyip bir araya getirdim.* ŞU K5

1.3.1.2. İyelik ve İyelik Çekimi

İyelik ismin kendisine ait olan unsurlarla, kendisinin ilgi bulunduğu kelimelerle ilişkisini ifade eden gramer yapısıdır ve bu yapılar çekimlidir (Alyılmaz, 1994: 47). Bu İyelik yapılarında isimlere iyelik eki getirilir.

İncelenen eserlerde iyelik çekimi çok sık kullanılmıştır. Bu ekler, kullanımına göre teklik ve çokluk olmak üzere iki grupta incelenmiştir (Alyılmaz, 1994: 47).

1.3.1.2.1. Teklik

Uygur Kağanlığı Yazıtları'nda iyelik ekinin teklik çekimi /+m/ ve /+Ø/ ekleriyle yapılmaktadır. İncelenen eserlerde II. teklik şahıs iyelik eki bulunmamaktadır.

-1. /+m/ (I. Teklik Şahıs İyelik Eki)

- kañ+1+m: kağanım

.....: 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽

ḳ(a)ñ(1)m : ý(a)ş1 t(e)gip : uçdı : oğlı : ý(a)bğum : ḳ(a)ğ(a)ñ boftı : *Kağanım öldü, oğlu yabgum kağan oldu.* T B5

- tigit+i+m: prenseslerim
- kan+1+m: hanım

: 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽

𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽

t(i)g(i)t(i)m(i)n : bu bit(i)dükde : ḳ(a)ñ(1)ma : tuğ(a)ḳ b(a)ş1# [ḳ(a)ğ(a)ş] (a)t(a)çuq b(e)gz(e)k(e)r çigşi : bıla b(a)ğa t(a)rḳ(a)ñ : üç yüz : tuğ(a)ḳ : tuğdı : *Prenslerimle birlikte bu (kitabeyi) yazdığımızda, Han'ım için, Karakollar Baş1 Kagas Ataçuk ve Begzeker Çigşi Bıla Baga Tarkan, üç yüz nöbetçiyle / askerle nöbet tuttu.* Ta K2

1.3.1.3.1. Belirten hâli / ilgi hâli

İsim tamlamalarında belirten ve belirtilen arasındaki ilgiyi ifade eden bu hali karşılamak için kullanılmaktadır.

-1. /+Ø/

- kağan+Ø at+1: kağan adı
- kaṭuṇ+Ø at+1: hatun adı
- ötüken+Ø kidin+Ø uç+1: Ötüken'in batı ucu
- tez+Ø baş+1: Tes (ırmağı) başı

ṬṬṬṬṬṬ : ṬṬṬṬṬṬṬṬṬ : ṬṬṬṬṬṬ : ṬṬṬṬṬṬṬṬṬ : ṬṬṬṬṬṬṬṬṬ : ṬṬṬṬṬṬṬṬṬṬ

ṬṬṬ ... ṬṬṬṬṬṬṬṬṬ : ṬṬṬṬṬṬṬṬṬ : ṬṬṬṬṬṬṬṬṬ : ṬṬṬṬṬṬṬṬṬṬ

t(e)nṭride : ḃolm(1)ṣ : (e)l (e)tm(i)ṣ b(i)lge : k(a)ḡ(a)n : (e)l b(i)lge : k(a)ṭuṇ

k(a)ḡ(a)n (a)t(i)ḡ : k(a)ṭuṇ (a)t(i)ḡ : (a)t(a)n(1)p ötü(k)e(n) : k(i)d(i)n : uç(n)ta : t(e)z

b(a)ṣ(n)ta : örg(i)n ... (a)nṭa : ý(a)r(a)t(i)tḡ(1)m: Tanrı'dan olmuş/ Tanrı'ının lütfuyla

Kağan olmuş/ devlet kurmuş Bilge Kağan, El Bilge Hatun, Kağan unvanını ve Hatun

unvanını alarak Ötüken'in batı tarafında, Tes (ırmağı) Başı'nda, hükümdarlık otağını

orada yaptırdım. Ta B1

- kırkız+Ø қаn+1: Kırgız kağanı

ṬṬṬṬ... ṬṬṬṬṬṬṬṬṬ : ṬṬṬṬṬṬṬṬṬ : ṬṬṬṬṬṬṬṬṬ : ṬṬṬṬṬṬṬṬṬṬ

kırk(1)z k(a)nı : kögm(e)n : irinte ... (e)rm(i)ṣ : Kırgız kağanı Kögmen Dağlarının

güney yakasında ...imiş. ŞU D11-12

-2. /+(n)Inḡ/

- men+inḡ er+Ø+Ø: benim erlerim

ṬṬṬṬṬṬṬṬṬ : ṬṬṬṬṬṬṬṬṬ : ṬṬṬṬṬṬṬṬṬṬṬ : ṬṬṬṬṬṬṬṬṬṬṬ : ṬṬṬṬṬṬṬṬṬṬṬ : ṬṬṬṬṬṬṬṬṬṬṬ

y(e)lm(e)sin : is : y(e)rinḡ(e)rü : ıdm(1)ṣ: y(e)lm(e)sin : **m(e)n(i)nḡ (e)r (a)nṭa :**

b(a)ṣm(1)ṣ : ṭl ṭuṭm(1)ṣ : Keşif birliğini müttefiklerin yurduna göndermiş. Keşif erlerine

benim erlerim orada baskın düzenlemiş; esirleri tutmuş. ŞU D12

- aṅ+mṅ el+i: onun devleti

ᠠᠨᠭᠡᠮᠦᠨᠢ ᠡᠯᠡᠢ : ᠣᠨᠤᠨ ᠳᠡᠮᠡᠳᠡᠲᠢ

(a)ṅ(i)ṅ (e)li : üç yüz : yıl : (e)l tuṭm(i)ṣ: *Onun devleti üç yüz yıl yaşamış* T K2

-3. /+G/

- türğiṣ k(a)ṛluḡ+uḡ t(a)b(a)ṛ+i: Türğiṣler ve Karlukların malları

: ᠲᠦᠷᠭᠢᠰ ᠬᠠᠷᠯᠤᠬᠤ ᠲᠠᠭᠤᠨ ᠮᠠᠯᠤᠰ : ᠲᠦᠷᠭᠢᠰᠢᠯᠢᠷ ᠠᠷᠠᠯᠤᠬᠤᠨ ᠮᠠᠯᠤᠰ

(a)ṅta : ötrü : türg(i)ṣ : k(a)ṛluḡ(u)ḡ t(a)b(a)ṛ+iṅ : (a)l(i)p : (e)bin : ý(u)lṛp :
b(a)ṛm(i)ṣ : *Bundan dolayı Türğiṣler Karlukların mallarını alıp evlerini yağmalayıp gitmişler.* ŞU G5

1.3.1.3.2. Belirtilen hâli

-1. /+(s)I/

- kaṅ+Ø sü+si : kaṅanın ordusu
- keyre+Ø baş+i : Keyre başı

: ᠬᠠᠨ ᠰᠦᠰᠢ : ᠬᠡᠶᠢᠷᠡ ᠪᠠᠰᠢ

içg(e)r(i)p ý(a)ṅa ýorıd(i)m **keyre b(a)ṣı**ṅta üç birküde **k(a)ṅ süsi** k k(a)t(i)ṛ(i)m:
Kendime bağlayıp yine yürüdüm. Keyre Başu'nda Üç Birkü'de han ordusu(na) ... katıldım. ŞU K7

- Ø+Ø tigit+i+m: prenslerim
- Ø+Ø kaṅ+i+m: hanım
- tuṛḡak+Ø baş+i: karakollar başı

: ᠲᠦᠷᠭᠠᠬᠤ ᠪᠠᠰᠢ : ᠲᠦᠷᠭᠠᠬᠤ ᠪᠠᠰᠢ

ᠲᠦᠷᠭᠠᠬᠤ ᠪᠠᠰᠢ : ᠬᠠᠨ

t(i)g(i)t(i)m(i)n : bu bit(i)dükde : **k(a)ṅ(i)ma** : **tuṛḡ(a)k b(a)ṣı** [k(a)ḡ(a)ṣ]
(a)t(a)çuḡ b(e)gz(e)k(e)r çigṣi : bıla b(a)ḡa t(a)ṛk(a)ṅ : üç yüz : tuṛḡ(a)k : tuṛdı :
Prenslerimle birlikte bu (kitabeyi) yazdığımızda, Han'im için, Karakollar Başu Kagas

Ataçuk ve Begzeker Çiğşi Bila Baga Tarkan, üç yüz nöbetçiyle / askerle nöbet tuttu. Ta K2

- Ø+Ø kağan+ı+m: kağanım

: 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰺 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 ...𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰺 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽...

t(e)ngri(i)de : boım(i)ş : (e)l : (e)tm(i)ş ... **k(a)ğ(a)ñ(i)m** : ol(u)rtı : (e)l : tuğı:

Tanrı'nın tayin ettiği / Tanrı'nın lütfuyla kağan olan, devlet kurmuş ... kağanım tahta oturdu. Halkı yönetti. T D4

- Ø+Ø boğun+ı: halkı
- boz oq+Ø baş+ı: Boz-Ok lideri

: 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽𐰺𐰺𐰺𐰺𐰺𐰺𐰺𐰺𐰺𐰺𐰺𐰺𐰺 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽𐰺𐰺𐰺𐰺𐰺𐰺𐰺𐰺𐰺𐰺𐰺𐰺𐰺 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽

(a)ñç(i)p bođ(u)ñı ... boz oq b(a)şın : (a)k(i)za : uç(u)z köölke (a)tł(i)ğ(i)ñ : töke

b(a)ım(i)ş: *Ondan sonra halkı....Boz-Ok liderine hücum ederek atlısıyla (onu) Uçuz Göl'e döküvermiş. T K2-3*

- Ø+Ø küñg+ü+m kuł+u+m: benim kullarım ve hizmetçilerim

: 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽

küñg(i)m : **kuł(i)m** : bođ(u)ñ(u)ğ : t(e)ngri y(e)r : (a)ñta : (a)yu..rti : *Gök ve Yer*

(Gök ve yerin ruhu) halkın benim kullarım ve hizmetçilerim olduğunu söyleyi[ve]rdi. ŞU G9

- Ø+Ø kağan+ı+m: kağanım
- Ø+Ø yaş+ı+Ø: (onun) yaşı
- Ø+Ø oğ(u)l+ı+Ø: (onun) oğlu

: 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽

k(a)ñ(i)m : **y(a)şı** t(e)gip : uçdı : **oğlı** : y(a)bğum : k(a)ğ(a)ñ boftı : *Kağanım öldü,*

oğlu yabgum kağan oldu. T B5

k(a)ş(a)r quur(ı)ğ : qoonı : **çıt** : tikdi : **örg(i)n** : ý(a)r(a)tdı : ý(a)ýl(a)dı: *Kasar'ın batısında yerleşti, çit dikti, taht kurdu ve yazı (orada) geçirdi.* T G2

- kara kum+Ø: Kara Kum

: 𐎠𐎡𐎢𐎣 : 𐎤𐎥

k(a)ra : **kum** (a)şm(ı)ş: *Kara Kum'u aşmış.* ŞU K8

- selenge+Ø: Selenga

: 𐎠𐎡𐎢𐎣𐎤 : 𐎥𐎦 : 𐎧𐎨 : 𐎩𐎪𐎫 : 𐎬𐎭

b(e)n : **s(e)l(e)nge** : **k(e)çe** : udu : yörd(ı)m : *Ben Selenga'yı geçerek takip ettim.*

ŞU D4

- yabgu şad at+Ø: yabgu ve şad adı

: 𐎠𐎡𐎢𐎣 : 𐎤𐎥𐎦𐎧 : 𐎨𐎩𐎪 : 𐎫𐎬𐎭 : 𐎮𐎯𐎰𐎱𐎲 : 𐎳𐎴𐎵 : 𐎶𐎷𐎸 : 𐎹𐎺

(e)ki : oğl(u)ma : **y(a)bgu** : **ş(a)d (a)t** birt(i)m : t(a)rd(u)ş : töl(i)s : bod(u)nka : birt(i)m : *İki oğluma “Yabgu” ve “Şad” unvanı verdim. (Onları) Tarduş ve Tölis boylarına (yönetici olarak) görevlendirdim.* ŞU D7

- az er+Ø: az adam

: 𐎠𐎡𐎢𐎣𐎤 : 𐎥𐎦𐎧𐎨𐎩

isi y(e)r t(a)pa : **(a)z (e)r** t(d)(ı)m : *Müttefiklerin bulunduğu yere az adam gönderdim.* ŞU D11

- bay balıq+Ø: Bay Balık

: 𐎠𐎡𐎢𐎣𐎤𐎥 : 𐎦𐎧𐎨𐎩 : 𐎪𐎫𐎬𐎭 : 𐎮𐎯𐎰𐎱 : 𐎲𐎳𐎴𐎵

şoğd(a)k : t(a)bğ(a)çka : s(e)l(e)ng(e)de : **b(a)y b(a)lıq** : ý(a)p(ı)tı b(e)rt(i)m : *Selenge'de Soğdlulara ve Çinliere Bay Balık'ı inşa ettirdim.* ŞU B5

-2. /+°G/

- türük boğuş+ug: Türk milletini

: 𐎠𐎡𐎢𐎣 : 𐎤𐎥𐎦𐎧𐎨𐎩 : 𐎪𐎫𐎬𐎭

...(e)ls(e)r (i)lg(e)rü : qoonı : **b(e)lgüsin** : **bit(i)gin** : bu : urı : bu ý(a)r(a)ıdı :
doğuya kondu ve damgasını, bengü taşını bu(rada) yazdırdı, bu(rada) yarattı. T G3

- türk el+i+n: Türk yurdunu

ᠪᠡᠯᠦᠭᠦᠰᠢᠨ : ᠪᠢᠲᠢᠭᠢᠨ : ᠪᠤ : ᠤᠷᠢ : ᠪᠤ ᠶ᠋ᠠᠷᠠᠳᠠᠳᠢᠳᠢ : ᠲᠦᠭᠦᠨ

s(e)k(i)z oğ(u)z ý(a)ş(ı)ma : ýıl(a)ñ ýılka : **türük** : **(e)l(i)n** (a)nıta : bulğ(a)d(ı)m :
(a)nıta : (a)rıt(a)ıd(ı)m: *Yirmi sekiz yaşında, Yılan yılında (MS 741), Türk yurdunu o zaman karıştırdım (ve) o zaman bozguna uğrattım. Ta D5*

- toğuz oğuz bodunum+ın: Dokuz Oğuz Halkımı

ᠲᠤᠭᠤᠵᠤ ᠣᠭᠤᠵᠤ ᠪᠣᠳᠤᠨᠤᠮᠤᠨ : ᠳᠠᠬᠤᠵᠤ ᠣᠭᠤᠵᠤ ᠬᠠᠯᠭᠢᠮᠢ

toğ(u)z oğ(u)z bod(u)ñ(u)m(i)n : tirü kubar(a)tı : (a)ıt(ı)m : *Dokuz Oğuz halkımı derleyip bir araya getirdim. ŞU K5*

- özüm+in: beni, kendimi

ᠠᠵᠤᠮᠤᠨ : ᠠᠨᠢ : ᠠᠨᠢᠨ : ᠠᠨᠢᠨ : ᠠᠨᠢᠨ : ᠠᠨᠢᠨ : ᠠᠨᠢᠨ

sü yorıdı : **öz(ü)m(i)n** : öngre : bınga : b(a)şı : ıt(d)ı : *Ordu sefere çıktı. Beni doğuya binbaşı olarak gönderdi. ŞU K6*

- qarluqug tabar+i+n: Karlukların mallarını

- eb+i+n: evlerini

ᠲᠠᠪᠠᠷᠢᠨ : ᠲᠠᠪᠠᠷᠢᠨ : ᠲᠠᠪᠠᠷᠢᠨ : ᠲᠠᠪᠠᠷᠢᠨ : ᠲᠠᠪᠠᠷᠢᠨ : ᠲᠠᠪᠠᠷᠢᠨ : ᠲᠠᠪᠠᠷᠢᠨ

(a)nıta : ötrü : türg(i)ş : **k(a)rıluq(u)ğ t(a)b(a)rım** : (a)l(ı)p : **(e)bin** : ý(u)lıp :
b(a)rım(ı)ş : *Bundan dolayı Türkişler Karlukların mallarını alıp evlerini yağmalayıp gitmişler. ŞU G5*

- sü+si+n: ordusunu

ᠰᠦᠰᠢᠨ : ᠰᠦᠰᠢᠨ : ᠰᠦᠰᠢᠨ : ᠰᠦᠰᠢᠨ : ᠰᠦᠰᠢᠨ : ᠰᠦᠰᠢᠨ : ᠰᠦᠰᠢᠨ

yoğra : ý(a)r(ı)şda : **süsin** : (a)nıta : ş(a)nıd(ı)m : *Yogra Yarış'ta ordusunu orada mızrakladım. ŞU G7*

1.3.1.3.5. *Bulunma hâli*

Bulunma hâli kendi içinde iki grupta incelenmiştir. Bunlar:

- 1. Zamanda bulunma hâli
- 2. Mekânda bulunma hâli (Alyılmaz, 1994: 58).

1.3.1.3.5.1. *Zamanda bulunma hâli*

Eylemde belirtilen hareket veya işin yapıldığı zamanı vermektedir. İncelenen eserlerde bu hali ifade etmek için /+Ø/, /+kA/, /+A/, /+°n/, /+rA/ görevli dil öğeleri kullanılmıştır.

-1. /+Ø/

- kiçe+Ø: gece, akşam

: ᲛᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠ : ᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠ : ᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠ

kiçe ᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠ ᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠ : (e)rkli : sünġ(ü)şd(ü)m : *Akşam hava kararırken savaştım.* ŞU D1

- bişinġ ay+Ø: beşinci ay

: ᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠ : ᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠ : ᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠ : ᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠ : ᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠ : ᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠ

biş(i)nġ (a)ŷ : uğu : k(e)lti : s(e)k(i)z oġ(u)z : toġ(u)z t(a)t(a)r : k(a)lm(a)tı : k(e)lti
: *Beşinci ay takip ederek geldiler. Sekiz Oğuzlar, Dokuz Tatarlar tümüyle (bana) geldi.*
ŞU D3

- sekizinġ ay+Ø: sekizinci ay

: ᲛᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠ : ᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠ : ᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠ : ᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠ : ᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠ ...

... ᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠ (a)d(a)k(ı)n : **s(e)k(i)z(i)nġ (a)ŷ** : b(e)n : uğu : yorıd(ı)m : ... *aġır ayakla / istemeye istemeye sekizinci ay peşlerinden (udu takip ederek) yürüdüm.* ŞU G6

-2. /+kA/

- yılaš yıl+kA: yılan yılında

: ᲛᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠ : ᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠ : ᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠ : ᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠ : ᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠᲠ

s(e)k(i)z oğ(u)z ý(a)ş(ı)ma : **ýıl(a)n yılka** : türük : (e)l(i)n (a)nıta : bulğ(a)d(ı)m :
(a)nıta : (a)rıt(a)td(ı)m: *Yirmi sekiz yaşında, Yılan yılında (MS 741), Türk yurdunu o zaman karıştırdım (ve) o zaman bozguna uğrattım.* Ta D5

- qooný yıl+qa: koyun yılında

: 𐰽𐰺𐰍𐰎𐰏𐰐 : 𐰽𐰺𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑

qooný yılqa : ýorıd(ı)m: *Koyun yılında (MS 743) (üzerine) yürüdüm.* Ta D9

- beşinç ay üç yegirmi+ke: beşinci ayın on üçünde

: 𐰽𐰺𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑𐰒𐰓 : 𐰽𐰺𐰍𐰎𐰏𐰐 : 𐰽𐰺𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑𐰒𐰓 : D31A

b(e)ş(i)nç (a)ý : üç y(e)g(i)rmike : k(a)l(ı)şda sünğ(ü)şd(ü)m (a)nıta ş(a)nçd(ı)m:
Beşinci ayın on üçünde Kalış'da savaştım ve orada (hepsini) mızrakladım. Ta G2-3

- it yıl+qa: it yılında

: 𐰽𐰺𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑𐰒 : 𐰽𐰺𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑𐰒 : 𐰽𐰺𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑𐰒 : 𐰽𐰺𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑𐰒 : 𐰽𐰺𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑𐰒 : 𐰽𐰺𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑𐰒

b(e)n : (a)nıta : k(i)sre : **it yılqa** : üç k(a)rıluq : ý(a)bl(a)k ş(a)k(ı)ñ(ı)p : t(e)ze
b(a)rđı: *Ben ondan sonra İt yılında (MS 746) Üç Karluklar düşmanca düşünceler besleyip kaçıp gitti.* Ta G3

- eki yanğı+ka: ikinci gün

: 𐰽𐰺𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑 : 𐰽𐰺𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑𐰒𐰓 : 𐰽𐰺𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑𐰒

(e)ki ý(a)nğıka : kün toğ(u)ru : sünğ(ü)şd(ü)m : *İkinci gün tan vaktinde savaştım.*

ŞU D1

- bir yigirmİNç ay sekiz yigirmi+ke: on birinci ayın on sekizinde

: 𐰽𐰺𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑𐰒... : 𐰽𐰺𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑𐰒𐰓 : D3𐰽𐰺𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑𐰒

bir y(i)g(i)rm(i)nç (a)ý : s(e)k(i)z y(i)g(i)rmike : ... ýoluqđ(u)m *On birinci ayın on sekizinde ... karşılaştım.* ŞU G1

-3. /+°n/

- küz+in: güzde

: 𐰽𐰺𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑 : 𐰽𐰺𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑 : 𐰽𐰺𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑 : 𐰽𐰺𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑 : 𐰽𐰺𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑

(a)nç(ı)p : ol yıl : **küz(i)n** : ilg(e)rü : yörid(ı)m : *Bundan sonra aynı yılın güzünde doğuya doğru yürüdüm. ŞU D8*

-4. /+A/

- sekiz otuz yaşım+a: yirmi sekiz yaşımda

ᠰᠡᠵᠢ ᠣᠲᠤᠰ ᠶᠠᠰᠢᠮᠤᠮᠠ : ᠶᠢᠯᠠᠨ ᠶᠢᠯᠠᠭ᠎ᠠ : ᠲᠦᠷᠦᠯᠦᠭ : (ᠡ)ᠯᠢᠨ (ᠠ)ᠨᠲᠠ : ᠪᠤᠯᠭᠠᠳᠢᠮᠤ

s(e)k(i)z ot(u)z ý(a)ş(ı)ma : yıl(a)n yılka : türük : (e)l(i)n (a)nıta : bulg(a)d(ı)m : (a)nıta : (a)rı(a)td(ı)m: *Yirmi sekiz yaşımda, Yılan yılında (MS 741), Türk yurdunu o zaman karıştırdım (ve) o zaman bozguna uğrattım. Ta D5*

-5. /+rA/

- on kün öng+re: on gün öncesinden

ᠣᠨ ᠬᠦᠨ ᠥᠩᠭᠡᠷᠡ : ᠶ᠋ᠭᠤᠮᠤᠨ ᠶ᠋ᠭᠤᠮᠤᠨ : ᠰᠤᠨᠶ᠋ᠨᠠᠨ

on kün : öngre : ürk(ü)p b(a)rm(ı)ş : *On gün öncesinden korkup kaçmışlar. ŞU G*

1.3.1.3.5.2 Mekânda bulunma hâli

Bu hâl, işin veya hareketin yapıldığı yeri belirtmektedir. İncelenen eserlerde mekânda bulunma hâlini ifade etmek için /+Ø/, /+A/, /+°G/, /+kA/, /+TA/, /+In/, /+TIIn/, /+rA/ görevli dil öğeleri kullanılmıştır.

-1. /+Ø/

- oq+Ø: -ok'ta

ᠣᠬᠤ : ᠠᠵᠤ : ᠠᠵᠤ : ᠠᠵᠤ : ᠠᠵᠤ : ᠠᠵᠤ : ᠠᠵᠤ

t(a)bğ(a)çka : b(a)zl(a)nım(ı)ş : uyğur : k(a)ğ(a)n : ..oq : ol(u)rım(ı)ş: *Çin'e bağımlı olmuş Uygur Kağan(lar)ı-ok(ta) oturmuş. T K5*

- ekin ara+Ø: ikisinin arasında

ᠡᠬᠢᠨ ᠠᠷᠠ : ᠡᠬᠢᠨ ᠠᠷᠠ : ᠡᠬᠢᠨ ᠠᠷᠠ

ötük(e)n eli ögres ili : **(e)kin (a)ra** ol(u)rım(ı)ş : *Ötüken ve Ögres yurdu arasında hüküm sürmüştü. ŞU K2*

- anı+Ø: Anı'da

: 𐎠𐎡𐎢𐎣 : 𐎤𐎥𐎦𐎧𐎨 : 𐎩𐎪𐎫𐎬

ür(ü)ñg : b(e)g(i)g k(a)ra buluq(u)ğ : (a)nı ol(u)r(m)ış : Ürüñg Bey'i, Kara Bulukug'u Anı'da oturtmuş. ŞU D10

- bu+Ø: burada

: 𐎠𐎡𐎢𐎣 : 𐎤𐎥𐎦𐎧 : 𐎨𐎩 : 𐎪𐎫𐎬𐎭 : 𐎮𐎯𐎰𐎱 : 𐎲𐎳𐎴𐎵 : 𐎶𐎷𐎸𐎹𐎺...

...(e)ls(e)r (i)lg(e)rü : qoonı : b(e)lgüsin : bit(i)gin : bu : urı : bu ý(a)r(a)ıdı : doğuya konu ve damgasını, bengü taşını bu(rada) yazdırdı, bu(rada) yarattı. T G3

-2. /+A/

- bükegük+e: Bükegük'te

: 𐎠𐎡𐎢𐎣 : 𐎤𐎥𐎦𐎧

bük(e)güke : y(e)td(i)m : Bükegük'te yetiştim. ŞU D1

-3. /+°G/

- kaşar quurı+ğ: Kasar'ın batısında

...𐎠𐎡𐎢𐎣 : 𐎤𐎥𐎦𐎧 : 𐎨𐎩𐎪𐎫 : 𐎬𐎭𐎮 : 𐎯𐎰𐎱 : 𐎲𐎳𐎴𐎵𐎶

k(a)ş(a)r quur(ı)ğ : qoonı : çıt : tikdi : örg(i)n : ý(a)r(a)ıdı : ý(a)ýl(a)dı.... Kasar'ın batısında yerleşti, çit dikti, taht kurdu ve yazı (orada) geçirdi. T G2

-4. /+kA/

- uçuz kööl+ke: Uçuz Göl'e

: 𐎠𐎡𐎢𐎣 : 𐎤𐎥𐎦𐎧 : 𐎨𐎩𐎪𐎫 : 𐎬𐎭𐎮𐎯𐎰𐎱

uç[uz kööl]ke : (a)tl(ı)ğ(ı)n : töke : b(a)r(m)ış: (onu/onları) Uçuz Göl'e atlısıyla dökmüş, yok etmiş. Ta D2

: 𐎠𐎡𐎢𐎣𐎤𐎥𐎦𐎧 : 𐎨𐎩𐎪𐎫𐎬𐎭𐎮𐎯𐎰𐎱 : 𐎲𐎳𐎴𐎵 : 𐎶𐎷𐎸𐎹𐎺 : 𐎻

(a)nç(ı)p boğ(u)nı boz oğ b(a)şın : (a)k(ı)za : uç(u)z köölke (a)tl(ı)ğ(ı)n : töke b(a)r(m)ış: Ondan sonra halkı....Boz-Ok liderine hücum ederek atlısıyla (onu) Uçuz Göl'e döküvermiş. T K2-3

yoğra : **ý(a)r(ı)şda** : süsin : (a)nıta : ş(a)nçd(ı)m : *Yogra Yarış'ta ordusunu orada mızrakladım.* ŞU G7

-6. /+In/

- ötüken ir+in: Ötüken'in güney yakasında

: 𐎎𐎏𐎐𐎑𐎒 : 𐎓𐎔𐎕𐎖𐎗𐎘

ötük(e)n irin : kışl(a)d(ı)m : *Ötüken'in güney yakasında kışladım (kışı geçirdim).*

ŞU D7

- tiz başı çıtım+ın: Tez Başında'ki çitli konağımda

: 𐎎𐎏𐎐𐎑𐎒 : 𐎓𐎔 : 𐎕𐎖𐎗 : 𐎘𐎙𐎚𐎛𐎜𐎝𐎞𐎟𐎠 : 𐎡𐎢𐎣 : 𐎤𐎥𐎦

tiz b(a)şı: **çıt(ı)m(ı)n** ý(a)ýl(a)d(ı)m : ý(a)ka : (a)nıta : ý(a)k(a)l(a)d(ı)m: *Tes Başı'ndaki çitle çevrili konağımda yayladım (yazı geçirdim). Sınırı orada sabitledim.*

ŞU G2

7. /+TIn/

- tiz başı kaşar kır(ı)d(ı)n: Tes Başı ve Kasar'ın batısında

: 𐎎𐎏𐎐𐎑𐎒 : 𐎓𐎔𐎕𐎖𐎗 : 𐎘𐎙𐎚𐎛𐎜𐎝𐎞𐎟𐎠 : 𐎡𐎢𐎣𐎤𐎥𐎦𐎧 : 𐎨𐎩𐎪𐎫𐎬

tiz b(a)şı : (a)nıta : k(a)ş(a)r kır(ı)d(ı)n örg(i)n (a)nıta : it(i)td(i)m: *Aynı y[ıl]...*

tahtımı Tes Baş Bölgesi ve Kasar'ın batısında kurdurdum ŞU D8

-8. /+rA/

- iç+re: içeride

: 𐎎𐎏𐎐 : 𐎑𐎒𐎓𐎔𐎕𐎖𐎗𐎘𐎙𐎚𐎛𐎜𐎝𐎞𐎟𐎠 : 𐎡𐎢𐎣

içre : b(e)n bulğ(a)yın : t(i)m(i)ş *Ben içeride bir düzensizlik çıkarayım demiş.* ŞU

G4

1.3.1.3.6. Ayrılma hâli

-1. /+TA/

- an+ta: oradan

: 𐌆𐌵 : 𐌆𐌵𐌆𐌵𐌆𐌵𐌆𐌵𐌆𐌵 : 𐌆𐌵𐌆𐌵𐌆𐌵𐌆𐌵𐌆𐌵 : 𐌆𐌵𐌆𐌵𐌆𐌵𐌆𐌵𐌆𐌵 : 𐌆𐌵𐌆𐌵 : 𐌆𐌵𐌆𐌵 : 𐌆𐌵𐌆𐌵
: 𐌆𐌵𐌆𐌵𐌆𐌵𐌆𐌵𐌆𐌵

(a)n̄ta : ý(a)na : tüş(ü)p : orquun : b̄(a)l̄(i)k̄l̄(i)ğ̄ : b̄(e)lt̄(i)rinte : (e)l̄ örginin : (a)n̄ta
: örg(i)p̄(e)n̄ it̄(i)td̄(i)m̄ : *Oradan geri dönüp devletimin tahtını Orhun ve Balıklı ırmaklarının birleştiği yerde (tahtın kurulduğu alanı) biraz yükselterek kurdurdum. ŞU G10*

1.3.1.3.7. Çıkışlık hâli

-1. /+TA/

- uğ(u)şg(a)n+ta: Udargan'dan

: 𐌆𐌵𐌆𐌵𐌆𐌵𐌆𐌵 : 𐌆𐌵𐌆𐌵 : 𐌆𐌵𐌆𐌵𐌆𐌵𐌆𐌵 : 𐌆𐌵𐌆𐌵𐌆𐌵𐌆𐌵 : 𐌆𐌵𐌆𐌵𐌆𐌵𐌆𐌵

ozm(ı)ş t̄(e)ḡ(i)n̄ : uğ(u)şg(a)n̄ta : yörıyur̄ : t̄(e)di : (a)n̄ı algıl̄ t̄(e)di : “*Ozmış Tigin Udargan'dan (bize doğru) yürüyor*” dedi. “*(Git ve) onu (tutsak) al!*” dedi. Ta D6

1.3.1.3.8. Yönelme hâli

Bir işin veya hareketin yöneldiği notayı, istikametini bildiren bu hâli, incelenen eserlerde /+tapa/, /+GARU/ görevli dil öğeleri karşılamıştır.

-1. /+tapa/

- çik+ tapa: Çiklere doğru

: 𐌆𐌵𐌆𐌵𐌆𐌵𐌆𐌵 : 𐌆𐌵𐌆𐌵𐌆𐌵𐌆𐌵 : 𐌆𐌵𐌆𐌵𐌆𐌵𐌆𐌵 : 𐌆𐌵𐌆𐌵 : 𐌆𐌵

(a)n̄ç̄(ı)p̄ : b̄(a)ř̄ : ýıl̄ka : çik t̄(a)pa : yörıd̄(ı)m̄ : *Bundan sonra Kaplan yılında (MS 750) Çiklere doğru yürüdüm. ŞU D7*

- kırkız+ tapa: Kırgızlara doğru

: 𐌆𐌵𐌆𐌵 : 𐌆𐌵𐌆𐌵𐌆𐌵𐌆𐌵 : 𐌆𐌵𐌆𐌵 : 𐌆𐌵𐌆𐌵𐌆𐌵𐌆𐌵𐌆𐌵 : 𐌆𐌵𐌆𐌵𐌆𐌵𐌆𐌵 : 𐌆𐌵𐌆𐌵𐌆𐌵𐌆𐌵 : 𐌆𐌵𐌆𐌵𐌆𐌵𐌆𐌵

1.3.1.3.9. Birliktelik – beraberlik hâli

Fiilde belirtilen hareketin başkalarıyla beraber yapıldığını belirtmek için kullanılır. İncelenen eserlerde bu hâli /+Ø/, /+n/ görevli dil öğeleri karşılamıştır.

-1. /+Ø/

- bınğa+Ø: bin kişilik askeri birlik ile

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰣𐰆𐰠

bınğa yorıd(ı)m: *Bin kişilik askeri birlik ile yürüdüm.* Ta D6

- üç yüz tuṛğak+Ø: üç yüz nöbetçiyle

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰣𐰆𐰠 : 𐰆𐰏𐰤𐰣𐰆𐰠𐰠𐰤𐰣𐰆𐰠...𐰆𐰏𐰤𐰣𐰆𐰠 : 𐰆𐰏𐰤𐰣𐰆𐰠 : 𐰆𐰏𐰤𐰣𐰆𐰠𐰠𐰤𐰣𐰆𐰠 : 𐰆𐰏𐰤𐰣𐰆𐰠

𐰆𐰏𐰤𐰣𐰆𐰠 : 𐰆𐰏𐰤𐰣𐰆𐰠 : 𐰆𐰏𐰤𐰣𐰆𐰠

t(i)g(i)t(i)m(i)n : bu bit(i)dükde : k(a)n(ı)ma : tuṛğ(a)k b(a)şı [k(a)ğ(a)ş] (a)t(a)cuq
b(e)gz(e)k(e)r çigşi : bıla b(a)ğa t(a)rğ(a)n : **üç yüz** : **tuṛğ(a)k** : tuṛdı : *Prenslerimle
birlikte bu (kitabeyi) yazdığımızda, Han'ım için, Karakollar Başı Kagas Ataçuk ve
Begzeker Çigşi Bıla Baga Tarkan, üç yüz nöbetçiyle / askerle nöbet tuttu.* Ta K2

-2. /+°n/

- atlığı+n: atlısıyla, süvarisiyle

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰣𐰆𐰠 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰣𐰆𐰠𐰠𐰤𐰣𐰆𐰠 : 𐰆𐰏𐰤𐰣𐰆𐰠 : 𐰆𐰏𐰤𐰣𐰆𐰠𐰠𐰤𐰣𐰆𐰠 : 𐰆𐰏𐰤𐰣𐰆𐰠 : 𐰆𐰏𐰤𐰣𐰆𐰠

(a)nç(ı)p bod(u)nı ... boz oq b(a)şın : (a)k(ı)za : uç(u)z köölke (a)t(ı)ğ(ı)n : tökje
b(a)rım(ı)ş: *Ondan sonra halkı....Boz-Ok liderine hücum ederek atlısıyla (onu) Uçuz
Göl'e döküvermiş.* T K2-3

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰣𐰆𐰠 : 𐰆𐰏𐰤𐰣𐰆𐰠 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰣𐰆𐰠 : 𐰆𐰏𐰤𐰣𐰆𐰠

uç[uz kööl]ke : (a)t(ı)ğ(ı)n : tökje : b(a)rım(ı)ş: (onu/onları) Uçuz Göl'e atlısıyla
dökmüş, yok etmiş. Ta D2

- tigitim+in: prenslerimle birlikte

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰣𐰆𐰠 : 𐰆𐰏𐰤𐰣𐰆𐰠𐰠𐰤𐰣𐰆𐰠...𐰆𐰏𐰤𐰣𐰆𐰠 : 𐰆𐰏𐰤𐰣𐰆𐰠 : 𐰆𐰏𐰤𐰣𐰆𐰠𐰠𐰤𐰣𐰆𐰠 : 𐰆𐰏𐰤𐰣𐰆𐰠

𐰆𐰏𐰤𐰣𐰆𐰠 : 𐰆𐰏𐰤𐰣𐰆𐰠 : 𐰆𐰏𐰤𐰣𐰆𐰠

t(i)g(i)t(i)m(i)n : bu bit(i)dükde : k(a)n(i)ma : tuğ(a)k b(a)şı [k(a)ğ(a)ş] (a)t(a)çuğ b(e)gz(e)k(e)r çigşi : bıla b(a)ğa t(a)rğ(a)n : üç yüz : tuğ(a)k : tuğdı : *Prenslerimle birlikte bu (kitabeyi) yazdığımızda, Han'ım için, Karakollar Başu Kagas Ataçuk ve Begzeker Çigşi Bila Baga Tarkan, üç yüz nöbetçiyile / askerle nöbet tuttu.* Ta K2

1.3.1.3.10. Karşılıklılık hâli

Karşılıklılık hâli, hareketin veya işin muhalifler / hasımlar tarafından karşı karşıya yapıldığını belirtmek için kullanılmaktadır. İncelenen eserlerde bu hâli /+birle/ görevli dil ögesi kullanılmıştır.

-1. /birle/

- taatar **birle**: Tatarlarla

: 𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰺 : 𐰺𐰺 : 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺 : 𐰽𐰺 : 𐰽𐰺𐰸𐰺 : 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺 : D𐰺 : 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺

ol (a)ý : biş y(i)g(i)rmike : k(e)yre : b(a)şı : üç birküde : **t(a)t(a)r** : **birle** : k(a)tı : tokıd(ı)m : *Aynı ayın on beşinci günü Keyre Başu'nda Üç Birkü'de Tatarlarla şiddetli bir şekilde savaştım ve (onları) yendim.* ŞU D6

1.3.1.3.11 Hedef hâli

-1. /+Ø/

- utru+Ø: karşılamak için

...𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺 : 𐰽𐰺

b(e)n : **utru** yörid(ı)m: *Ben (onları) karşılamak için dışarı yürüdüm.* ŞU G3

-2. /+A/

- kañım+a: Han'ım için

: 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺 : 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺...𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺 : 𐰽𐰺𐰸𐰺 : 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺 : 𐰺𐰺𐰸𐰺𐰺
𐰽𐰺𐰸𐰺 : 𐰽𐰺𐰸𐰺 : 𐰺𐰺𐰸𐰺

t(i)g(i)t(i)m(i)n : bu bit(i)dükde : **k(a)n(i)ma** : tuğ(a)k b(a)şı [k(a)ğ(a)ş] (a)t(a)çuğ b(e)gz(e)k(e)r çigşi : bıla b(a)ğa t(a)rğ(a)n : üç yüz : tuğ(a)k : tuğdı : *Prenslerimle*

birlikte bu (kitabeyi) yazdığımızda, Han'ım için, Karakollar Başı Kagas Ataçuk ve Begzeker Çigşi Bila Baga Tarkan, üç yüz nöbetçiyle / askerle nöbet tuttu. Ta K2

-3 /+KA/

- karluq işin+ge: Karluk ittifakı için

: 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿𐰺𐰽

ķ(a)rluq : işinġe : k(e)lm(e)dük tidi : *Karluk ittifakı için gelmedik dedi.* ŞU G1

-4. /+tip/

- yağı **tip**: düşman diye

: 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿𐰺𐰽 ...𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿𐰺𐰽

ý(a)ġı... t(i)p : (a)ýu k(e)lti : *Gelip düşman diye söyledi.* ŞU G3

1.3.1.3.12. Sebep hâli

Sebep hâli, hareket veya işin yapılış sebebini vermektedir. Sebep hâli incelenen eserlerde /UçUn/, /+TA ötrü/ görevli dil öğeleriyle karşılanmıştır.

-1. /UçUn/

- bilgesin **üçün**: bilge olduğu için

...𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿𐰺𐰽

b(i)lges(i)n üç(ü)n öngre : kün toġsıġd(a)ķı : boğ(u)ñ ...ul(a)qıġ : ıya : b(a)ş(i)p : oġ(u)r: *(kağanım) bilge olduğu için doğudaki / gün doğusundaki halklarıya baskı altına alıp (bağımlı kılarak) hüküm sürmüştü.* T D5-6

- yablaķın **üçün**: kötü düşünceleri sebebiyle

𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿𐰺𐰽

: 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿𐰺𐰽 :

t(a)ý bilge : tućuq : **ý(a)bl(a)ķın** : **üç(ü)n** : bir (e)ki (a)tl(i)ġ : **ý(a)bl(a)ķın** : **üç(ü)n** : ķ(a)ra : bođ(u)ñ(u)m : ölt(ü)nġ : y(e)td(i)nġ : *Tay Bilge Tutuk'un ve bir iki ün sahibi kişinin kötü uygulamaları yüzünden (ey) halkım! öldün, mahvoldun.* ŞU D5

-2. /+TA ötrü/

- an+ta ötrü: bu sebeple, bundan dolayı

: 𐌰𐌶𐌵 : 𐌲𐌴𐌶𐌳 : 𐌱𐌴𐌶 : 𐌲𐌴 : 𐌵𐌴𐌶𐌵𐌶𐌴𐌵𐌴𐌶 : 𐌴𐌶𐌴𐌶 : 𐌴𐌴𐌶𐌴 : 𐌴𐌴

(a)n̄ta : ötrü : türg(i)ş : k(a)r̄luq(u)ğ t̄(a)b̄(a)r̄ıñ : (a)l̄(1)p : (e)bin : ý(u)l̄ıp : b̄(a)r̄m(1)ş : *Bundan dolayı Türğişler Karlukların mallarını alıp evlerini yağmalayıp gitmişler.* ŞU G5

1.3.1.3.13. Vasıta hâli

-1. /+°n/

- yağır adaq+m̄: ağır ayakla

: 𐌶𐌴𐌶𐌴𐌶𐌴𐌶 : 𐌶𐌴𐌶 : 𐌱𐌴𐌶 : 𐌳𐌴𐌶𐌴 : 𐌵𐌴𐌶𐌴𐌶𐌴𐌶

... ý(a)ğ̄(1)r̄ (a)d̄(a)k̄(1)n̄ : s(e)k̄(i)z̄(i)n̄ç (a)ý : b̄(e)n : uđ : ýoıd̄(1)m : ... *ağır ayakla / istemeye istemeye sekizinci ay peşlerinden (udu takip ederek) yürüdüm.* ŞU G6

1.3.1.3.14. Nasıllık hâli

Nasıllık hâli, hareketin veya işin nasıl ve hangi yolla yapıldığını belirtmektedir. Nasıllık hâlini göstermek için incelenen eserlerde /+Ø/ görevli dil ögesi kullanılmıştır.

- k̄atı+Ø: şiddetli

: 𐌴𐌴𐌶 : 𐌴𐌴𐌴𐌴𐌴 : 𐌶𐌴𐌶 : 𐌴𐌴𐌴𐌴𐌴𐌴𐌴 : 𐌴𐌴𐌴 : 𐌴𐌴𐌴𐌴 : 𐌴𐌴𐌴𐌴𐌴𐌴𐌴 : 𐌳𐌴𐌶
: 𐌶𐌴𐌶𐌴𐌴𐌴

oĴ (a)ý : biş y(i)g(i)rmike : k(e)yre : b̄(a)şı : üç birküde : t̄(a)t̄(a)r̄ : birle : k̄(a)t̄ı : tokıd̄(1)m : *Aynı ayın on beşinci günü Keyre Başı'nda Üç Birkü'de Tatarlarla şiddetli bir şekilde savaştım ve (onları) yendim.* ŞU D6

- ý(a)b̄l̄(a)k̄+Ø: düşmanca

: 𐌴𐌴𐌴𐌴𐌴𐌴 : 𐌴𐌴𐌴𐌴𐌴𐌴 : 𐌴𐌴𐌴𐌴𐌴 : 𐌴𐌴𐌴𐌴𐌴𐌴 : 𐌴𐌴𐌴𐌴 : 𐌴𐌴 : 𐌴𐌴

b̄(e)n : (a)n̄ta : k̄(i)sre : ıt̄ ýl̄q̄a : üç k̄(a)r̄luq : ý(a)b̄l̄(a)k̄ s̄(a)k̄(1)n̄(1)p : t̄(e)ze b̄(a)r̄dı: *Ben ondan sonra İt yılında (MS 746) Üç Karluklar düşmanca düşünceler besleyip kaçıp gitti.* Ta G3

1.3.1.3.17. Seslenme hâli

Seslenme hâlini ifade etmek için /+Ø/ görevli dil ögesi kullanılmıştır.

- karşı boğunum+Ø: (ey) halkım!

»»»»» : ԴԿԿ : ԽԿԿ : ՉԻԿԿԿ : ԿԿԿԿԿԿԿ : ԽԿԿ : ՉԻԿԿԿԿ : ԿԿԿԿ : ԿԿԿԿԿԿԿ
: ԿԿԿ : ԿԿԿԿ :

t(a)y bilge : tutuq : y(a)bl(a)kını : üç(ü)n : bir (e)ki (a)tl(ı)ğ : y(a)bl(a)kını : üç(ü)n :
k(a)ra : boğ(u)n(u)m : ölt(ü)nğ : y(e)td(i)nğ : *Tay Bilge Tutuk'un ve bir iki ün sahibi
kişinin kötü uygulamaları yüzünden (ey) halkım! öldün, mahvoldun.* ŞU D5

1.3.2. Fiil Çekim Ekleri

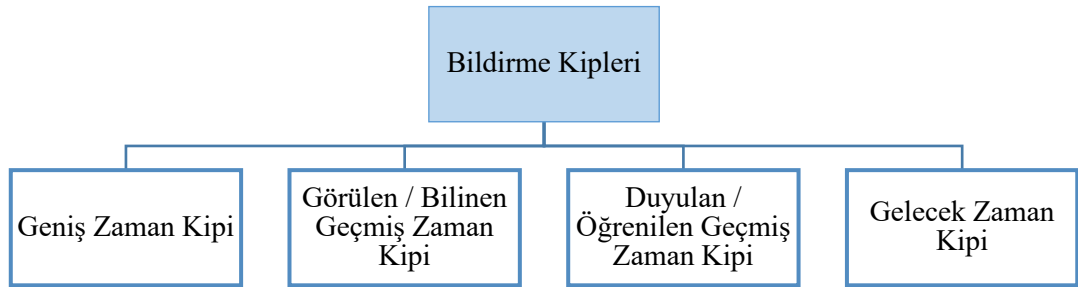
1.3.2.1. Kip Ekleri

İncelenen eserlerde kip ekleri basit fiil çekimi ve birleşik fiil çekimi olarak iki grupta incelenmiştir.

1.3.2.1.1. Basit fiil çekimi

1.3.2.1.1.1. Bildirme kipleri

Bildirme kipleri hareketin zaman içinde yapılabileceği, yapıldığını veya yapılmakta olduğunu, hareketi şekil ve zaman olarak ifade eden kiplerdir (Eraslan, 2012: 334). İncelenen eserlerde bildirme kipleri dört grupta incelenmiştir (Gabain, 2007: 80-81):

-1. Geniş zaman kipi: /-(y)°r/

Geniş zaman çekiminde kesinlik olmadığı için geçmişi, hareketin yapılmakta olduğu zamanı ve geleceği ifade edebilir (Eraslan, 2012: 334; Gabain, 2007: 80).

- **kon-ar köç-er ben:** konar göçerim

ᠬᠠᠨᠠᠷᠠᠵᠢᠨᠠᠵᠢᠨ : ᠨᠠᠵᠢᠨᠠᠵᠢᠨ : ᠮᠤᠴᠢᠨᠠᠵᠢᠨ : ᠮᠤᠴᠢᠨᠠᠵᠢᠨ : ᠮᠤᠴᠢᠨᠠᠵᠢᠨ : ᠮᠤᠴᠢᠨᠠᠵᠢᠨ

s(e)k(i)z s(e)l(e)ṅge orquṅ ṭoḡla : s(e)b#(i)[n] : t(e)l(e)dü : k(a)r(a)ḡa : buḡu : ol
y(e)r(i)m(i)n : ṣub(u)m(i)ṅ : **kon(a)r köç(e)r b(e)n:** *Sekiz [kollu] Selenge, Orhun, Tola / Tuul, Sebin, Teledü, Karaga, Burgu. Ben, bu topraklarımda ve bu sularım (boyunca) / bu bölgede konar; göçerim. Ta B4*

- **ber-ür:** verir

ᠪᠡᠷᠦᠷᠢ : ᠪᠡᠷᠦᠷᠢ : ᠪᠡᠷᠦᠷᠢ : ᠪᠡᠷᠦᠷᠢ : ᠪᠡᠷᠦᠷᠢ : ᠪᠡᠷᠦᠷᠢ : ᠪᠡᠷᠦᠷᠢ

ᠪᠡᠷᠦᠷᠢ...

önḡre kün ṭoḡṣ(i)kḡ(a)kḡi : ḡoḡ(u)ṅ : k(i)sre : (a)y ṭoḡṣ(i)kḡ(a)kḡi : ḡoḡ(u)ṅ tört
ḡul(u)ṅḡ(a)kḡi : ḡoḡ(u)ṅ : ...üç **b(e)rür:** *İleride gün doğusundaki halklar, geride ay doğusundaki halklar dört taraftaki halklar ... verir. Ta B3-4*

-2. Görülen / bilinen geçmiş zaman kipi: /-TI/

Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA, /-DI/ ekinin zaman ekleri içindeki fonksiyonundan bahsederken görülen geçmiş zaman içinde, birçok farklı yaşanmış zamanı gösterdiğini belirtir (Üstünova, 2016: 132). Görülen geçmiş zaman kipinde ise anlatıcının tanık olması söz konusudur.

- **aṭa-dı:** atadı

: ᠠᠲᠠᠳᠢ : ᠠᠲᠠᠳᠢ : ᠠᠲᠠᠳᠢ : ᠠᠲᠠᠳᠢ : ᠠᠲᠠᠳᠢ

t(e)ṅgride : ḡoḡm(i)ṣ : (e)l (e)tm(i)ṣ : b(i)lḡe k(a)ḡ(a)ṅ : (a)t(a)dı. *Tanrı'nun lütfıyla kağan olmuş, devlet kurmuş Bilge Kağan atadı. Ta G6*

- **ṭoḡı-dı+m:** savaştım

: ᠲᠣᠭᠢᠳᠢᠮᠤ : ᠲᠣᠭᠢᠳᠢᠮᠤ : ᠲᠣᠭᠢᠳᠢᠮᠤ : ᠲᠣᠭᠢᠳᠢᠮᠤ : ᠲᠣᠭᠢᠳᠢᠮᠤ

: **ᠲᠣᠭᠢᠳᠢᠮᠤ**

oĭ (a)ÿ : biş y(i)g(i)rmike : k(e)yre : b(a)şı : üç birküde : t(a)t(a)r : birle : k(a)tı :
tokıd(ı)m : *Aynı ayın on beşinci günü Keyre Başı'nda Üç Birkü'de Tatarlarla şiddetli
bir şekilde savaştım.* ŞU D6

-3. Duyulan / öğrenilen geçmiş zaman kipi: /-mİŞ/

Duyulan geçmiş zaman kipi şekil olarak bildirme, zaman olarak da dolaylı geçmiş zamanı temsil etmektedir (Eraslan, 2012: 341; Gabain, 2007: 81). Uygur Kağanlığı Yazıtları'nda zaman ekleri içinde en çok kullanılan eklerden biridir.

- te-**mİş**: demiş

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰍𐰏𐰤

(a)nıta k(i)sre : küsgü yılğa : s(i)nl(e)gde küç k(a)ra boğ(u)ñ **t(e)m(i)ş** : sin s(i)zde:
*Ondan sonra Sıçan yılında (MS 748) (ecdat) mezarlığında güç(lü) halk (şöyle) demiş:
(Atalarımızın) mezarları sizde.* Ta G5

- ığ-**mİş**: göndermiş
- baş-**mİş**: baskın düzenlemiş
- tıñ-**mİş**: tutmuş

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰍𐰏𐰤

y(e)lm(e)sin : is : y(e)riñg(e)rü : ığm(ı)ş : y(e)lm(e)sin : m(e)n(i)ñg (e)r (a)nıta :
b(a)şm(ı)ş: tıñ tıñm(ı)ş: *Keşif birliğini müttefiklerin yurduna göndermiş. Keşif erlerine
benim erlerim orada baskın düzenlemiş; esirleri tutmuş.* ŞU D12

-4. Gelecek zaman kipi: /-çI/

Eski Türkçede gelecek zaman ekleri olarak kullanılan /-gAy/ ve /-TAçI/ ekleri incelenen metinlerde bulunmamaktadır. Eski Türkçede çok nadir olarak kullanılan /-çI/ eki (Gabain, 2007: 82) ise iki örnekte bulunur.

- öl-me-**çI** sen: ölmeyeceksin
- yet-me-**çI** sen: yok olmayacaksın

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤

ý(a)na : iç(i)k : ölm(e)çi : y(e)tm(e)çi : s(e)n tid(i)m : yiçe : iş(i)g : küç(i)g :
birg(i)l : tid(i)m: *Bana yeniden tabi olun! (O zaman) ölüp yok olmazsınız dedim.
Önceden olduğu gibi bana hizmet edin dedim. ŞU D5*

1.3.2.1.1.2. Tasarlama kipleri

Tasarlama kipleri bildirme kiplerinden farklı olarak zaman ifade etmeyip sadece hareketin tasarlanmış olduğunu belirtmektedir (Eraslan, 2012: 345). Tasarlama kiplerinden şart kipi /-sAr/ ve gereklilik kipi /kergek/ incelenen metinlerde bulunmamaktadır. Bu sebeple tasarlama kipleri iki başlık altında incelenmiştir:

-1. Emir kipi

-2. İstek kipi (Eraslan, 2012: 345).

-1. Emir kipi /-Ø/

Prof. Dr. Efrasiyap GEMALMAZ, Türkçede fiillerin bütün kipleri karşısında emir ve 2. teklik ve şahıslarda şahıs, ek fiil ve yüklem ismini oluşturucu ögeleri ile 2. Çokluk şahıslarında ve bu şahsa dolaylı emirde, ek fiil, kip veya yüklem ismini oluşturan ögelerin işaretli olduğunu vurgulamaktadır (Gemalmaz, 2010: 276).

• bir-Ø-Ø+Ø+gil: ver

ᄃᄃᄃᄃ : ᄃᄃᄃᄃᄃ : ᄃᄃᄃᄃ : ᄃᄃᄃᄃ : ᄃᄃᄃᄃᄃᄃ : ᄃᄃᄃᄃᄃᄃ : ᄃᄃᄃᄃᄃᄃ : ᄃᄃᄃᄃᄃᄃᄃ

ý(a)na : iç(i)k : ölm(e)çi : y(e)tm(e)çi : s(e)n tid(i)m : yiçe : iş(i)g : küç(i)g :
birg(i)l : tid(i)m: *Bana yeniden tabi olun! (O zaman) ölüp yok olmazsınız dedim.
Önceden olduğu gibi bana hizmet edin dedim. ŞU D5*

• kör-Ø-Ø+Ø: gör

: ᄃᄃᄃᄃᄃᄃᄃᄃ : ᄃᄃᄃᄃᄃᄃᄃᄃᄃᄃ

kör boğk(a)lıda k(a)b(ı)ş(a)l(ı)m tim(i)ş: “*Bakın / çabuk olun Bodkalı’da birleşelim.*” demiş. ŞU D10-11

-2. İstek kipi /-A/

• kabış-a-ıım: birleşelim

: ᄃᄃᄃᄃᄃᄃᄃᄃ : ᄃᄃᄃᄃᄃᄃᄃᄃᄃᄃ

kör bōdḳ(a)lıda ḳ(a)b(i)ṣ(a)l(i)m tim(i)ṣ: “*Bakın / çabuk olun Bodkalı’da birleşelim.*” demiş. ŞU D10-11

1.3.2.1.2. Birleşik fiil çekimi

Birleşik fiil çekimi iki ayrı çekim şeklinin bir araya gelmesiyle oluşan çekim şeklidir (Eraslan, 2012: 351). Uygur Kağanlığı Yazıtları’nda birleşik fiil çekimi tek örnekte karşımıza çıkmaktadır ve bu yapı öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi biçimindedir.

- ba-mış-Ø-tı+Ø

: 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺

... bam(i)ṣtı: ...bağlamıştı. ŞU G Ek I-1

1.3.2.2. Kişi / Şahıs Ekleri

Uygur Kağanlığı Yazıtları’nda şahıs eklerini iki grupta incelemek mümkündür:

- 1. Şahıs Zamiri Menşeli Şahıs Ekleri
- 2. Diğer Şahıs Ekleri / Oblique Yapılar (Alyılmaz, 1994: 234).

1.3.2.2.1. Şahıs zamiri menşeli şahıs ekleri

Eski Türkçede şahıs zamirlerinden oluşan şahıs ekleri ben~men, sen, Ø, biz, siz, Ø ile oluşturulmaktadır. Çalışmamızda sen ve siz şahıs zamirlerinin şahıs eki olarak kullanımına rastlanılmamıştır.

- 1 /ben~men/ (I. teklik şahıs için)

- konar göçer **ben**: konar göçerim

: 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰸𐰺𐰸𐰸𐰺 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰸𐰺𐰸𐰸𐰺

oļ y(e)r(i)m(i)n : şub(u)m(i)ñ : ḳoñ(a)r köç(e)r **b(e)n**: *Ben, bu topraklarımda ve bu sularım (boyunca) / bu bölgede konar; göçerim.* Ta B4

- 2. /sen/ (II. teklik şahıs için)

- ölmeçi yetmeçi **sen**: ölüp yok olmazsın

𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺

y(a)na : iç(i)k : ölm(e)çi : y(e)tm(e)çi : s(e)n tid(i)m : yiçe : iş(i)g : küç(i)g :
birg(i)l : tid(i)m : *Bana yeniden tabi olun! (O zaman) ölüp yok olmazsın dedim.*
Önceden olduğu gibi bana hizmet edin dedim. ŞU D5

-3. /+Ø/ (III. teklik ve çokluk için)

- bök uluğ kağan +Ø-Ø+Ø (<bök uluğ kağan erür+Ø): yüce ve ulu kağan imiş(ler)

𐰽𐰺𐰍𐰺𐰽𐰾𐰸 : 𐰽𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰾 : 𐰺𐰽𐰾𐰸 : 𐰽𐰾𐰽𐰾𐰽𐰾𐰽 : 𐰽𐰾𐰽...

[te]nğri kıl(ı)ntuğda uyg(u)r k(a)ğ(a)n ol(u)r(m)ış bök ul(u)ğ k(a)ğ(a)n: *Gökyüzü*
yaratıldığında Uygur kağanı tahta oturmuş. (O) yüce ve ulu kağan [imiş]. T K1

1.3.2.2.2. Diğer şahıs ekleri / oblique yapılar

1.3.2.2.2.1. İyelik eki menşeli şahıs ekleri

I. çokluk şahıs için /+mIz/ ve II. çokluk şahıs için /+Gız/ ekleri (Alyılmaz, 1994: 237) incelenen metinlerde bulunmamaktadır.

-1. /+m/ (I. teklik şahıs için)

- yöridi+Ø-Ø+m (< yörid+ı er-ür+m): yürüdüm, ordu sevk ettim

: 𐰽𐰾𐰽𐰾𐰽𐰾𐰽 : 𐰽𐰾𐰽𐰾𐰽𐰾𐰽

konÿ yılka : yörid(i)m : *Koyun yılında (MS 743) ordu sevk ettim.* ŞU K9

- ançolaadı+Ø-Ø+m (< ançolaad+ı er-ür+m): sundum

: 𐰽𐰾𐰽𐰾𐰽𐰾𐰽 : 𐰽𐰾 : 𐰽𐰾𐰽𐰾 : 𐰽𐰾𐰽𐰾𐰽 : 𐰽𐰾𐰽𐰾𐰽 : 𐰽𐰾𐰽𐰾𐰽𐰾𐰽

çik bod(u)nka tutuğ (a)t birt(i)m işb(a)r(a)ş t(a)rka)t (a)nıta (a)nçola(a)d(i)m : *Çik*
halkına Tutuk unvan(lı kişi) tayin ettim ve orada İşbara ve Tarkan unvanlarını sundum.
ŞU G2

-2. /+ nğ/ (II. teklik şahıs için)

- öltü+Ø-Ø+nğ (< ölt+ü er-ür+ nğ): öldün
- yetdi+Ø-Ø+nğ (< yetd+i er-ür+ nğ): mahvoldun

𐰽𐰾𐰽𐰾𐰽𐰾𐰽 : 𐰽𐰾𐰽 : 𐰽𐰾𐰽 : 𐰽𐰾𐰽𐰾𐰽𐰾𐰽 : 𐰽𐰾𐰽𐰾𐰽𐰾𐰽 : 𐰽𐰾𐰽 : 𐰽𐰾𐰽𐰾𐰽𐰾𐰽 : 𐰽𐰾𐰽𐰾𐰽𐰾𐰽

: 𐰇𐰏𐰙𐰚 : 𐰇𐰏𐰙𐰚 :

t(a)y bilge : tuṭuq : y(a)bı(a)kıñ : üç(ü)n : bir (e)ki (a)tı(ı)ğ : y(a)bı(a)kıñ : üç(ü)n :
k(a)ra : boḍ(u)ñ(u)m : ölt(ü)ñg : y(e)td(i)ñg : *Tay Bilge Tutuk'un ve bir iki ün sahibi*
kişinin kötü uygulamaları yüzünden (ey) halkım! öldün, mahvoldun. ŞU D5

-3. /+Ø/ (III. teklik ve çokluk şahıs için)

- aṭadı+Ø-Ø+Ø (< atad+ı er-ür+Ø): atadı

: 𐰇𐰏𐰙𐰚 : 𐰇𐰏𐰙𐰚 : 𐰇𐰏𐰙𐰚 : 𐰇𐰏𐰙𐰚 : 𐰇𐰏𐰙𐰚

t(e)ñgride : boım(ı)ş : (e)l (e)tm(i)ş : b(i)lge k(a)ğ(a)ñ : (a)t(a)dı: *Tanrı'nın*
lütfuyla kağan olmuş, devlet kurmuş Bilge Kağan atadı. Ta G6

- uçdı+Ø-Ø+Ø (< uçd+ı er-ür+Ø): uçtu, öldü

: 𐰇𐰏𐰙𐰚 : 𐰇𐰏𐰙𐰚 : 𐰇𐰏𐰙𐰚 : 𐰇𐰏𐰙𐰚

(a)ñta : kisre : k(a)ñg(ı)m k(a)ğ(a)ñ : uçdı: *Yabgu atadı. Ondan sonra babam*
Kağan öldü. ŞU K12

1.3.2.2.2. Diğer özel yapılar

Bu gruba giren şahıs ekleri iki başlık altında incelenmiştir:

-1. Emir şekli üzerine getirilen şahıs ekleri

-2. İstek şekli üzerine getirilen şahıs ekleri (Alyılmaz, 1994: 245).

-1. Emir şekli üzerine getirilen şahıs ekleri

Eski Türkçede emir şekli üzerine getirilen şahıs ekleri dolaylı (indirect) ve dolaysız (direct) olarak iki farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır (Alyılmaz, 1994: 245). Uygur Kağanlığı Yazıtları'nda emir şekli üzerine getirilen şahıs ekleri dolaysız (direct) emir biçiminde kurulmuştur.

-1.1. /+Ø/ (II. teklik şahıs için)

- kör- (< kör-Ø+Ø): gör, bak

: 𐰇𐰏𐰙𐰚 : 𐰇𐰏𐰙𐰚

kör bodk(a)lıda k(a)b(i)ş(a)l(i)m tim(i)ş: “Bakın / çabuk olun Bodkalı’da birleşelim.” demiş. ŞU D10-11

-1.2. /+ nġ/ (II. çokluk şahıs için)

- kel-inġ : gelin

: 𐌲𐌶𐌵𐌹𐌶 : 𐌵𐌶𐌵𐌹𐌶 : 𐌶𐌶𐌹𐌶 : 𐌶𐌶𐌹𐌶𐌵𐌹𐌶 : 𐌶𐌶𐌹𐌶 : 𐌶𐌶𐌹𐌶 : 𐌶𐌶𐌹𐌶𐌵𐌹𐌶

k(e)ntü bod(u)ñ(u)m : tid(i)m : udu : k(e)l(i)nġ tid(i)m : kod(u)p : b(a)rdım : k(e)lm(e)di : (Onları) kendi halkım olarak kabul ettim. “(Ey halkım) gelin” dedim. (Onları) yalnız bırakıp gittim. (Ama) (onlar) gelmediler. ŞU D2

-2. İstek şekli üzerine getirilen şahıs ekleri

İncelenen eserlerde istek şekli /-A/ görev ögesinin I. teklik ve çokluk şahısı kullanılmıştır (Alyılmaz, 1994: 249). Bu şahıs ekleri aşağıdaki gibidir:

-2.1 /+yIn/ (I. teklik şahıs için)

- yöriyın (< yor-ı + Ø-Ø+yın) yürüyeyim

: 𐌶𐌶𐌹𐌶 : 𐌶𐌶𐌹𐌶𐌵𐌹𐌶 : 𐌶𐌶𐌹𐌶𐌵𐌹𐌶 : 𐌶𐌶𐌹𐌶

s(e)k(i)z(i)nġ (a)y : bir y(a)nġıka : sü yöriyın : tid(i)m : Sekizinci ayın birinci günü “Ordu sevk edeyim” dedim. ŞU D5

-2.2. /+IIm/ (I. çokluk şahıs için)

- kabışalım (< kabış-a + Ø-Ø+IIm < kabış-a er-ür+IIm): birleşelim

: 𐌶𐌶𐌹𐌶𐌵𐌹𐌶 : 𐌶𐌶𐌹𐌶𐌵𐌹𐌶

kör bodk(a)lıda k(a)b(i)ş(a)l(i)m tim(i)ş: “Bakın / çabuk olun Bodkalı’da birleşelim.” demiş. ŞU D10-11

2. EDATLAR

Edatlar tek başlarına anlamları olmayıp cümledeki diğer kelime veya kelime grupları arasında çeşitli ilişkiler kurmaya yarayan kelimelerdir (Hacıeminoğlu, 1984). Edatlar tek başlarına kullanılamazlar. Edatlar birer bağlı birimdir ve ortaya çıkabilmeleri için başka bir varlığa veya eyleme gerek duyan bilgilerin adıdır (Karaağaç, 2012: 433). Başka bir deyişle edatlar ancak isimler veya fiillerle birlikte kullanılırken anlam kazanan, bir şey ifade eden kelimelerdir (Ergin, 1977: 218).

İncelenen eserlerde edatlar üç başlık altında incelenmiştir:

-1. Cümle başı edatları

-2. Çekim edatları

-3. Cümle sonu edatları

2.1. CÜMLE BAŞI EDATLARI

Cümle başı edatları daima cümlenin başında bulunur ve başında bulunduğu cümleyi bazen önceki cümleye bazen de sonraki cümleye bağlar (Eraslan, 2012: 281). Cümleyi metne bağlayan ve cümleler arasındaki ilişkileri belirginleştiren cümle cümle başı edatları Uygur Kağanlığı Yazıtları'nda *yana*, *yıçe*, *ançıp* görevli dil öğeleri ile karşılanmıştır.

• **ýana**: yine, yeniden, tekrar

: YƎƐƐƐ : ƎƐƐ : Ǝ : ƐƐƐ : ƐƐƐƐƐ : ƐƐƐƐ : ƐƐƐƐ : ƐƐ : ƐƐƐ

ý(a)na : iç(i)k : ölm(e)çi : y(e)tm(e)çi : s(e)n tid(i)m : *Bana yeniden tabi olun! (O zaman) ölüp yok olmazsınız dedim. ŞU D5*

• **yıçe**: yine, yeniden

: YƎƐƐƐ : ƎƐƐ : Ǝ : ƐƐƐ

yıçe : iş(i)g : küç(i)g : birg(i)l : tid(i)m : *Önceden olduğu gibi bana hizmet edin dedim. ŞU D5*

• **ançıp**: Ondan sonra, bunun üzerine

: ƐƐƐƐƐ : ƐƐƐƐƐƐƐƐƐ : ƐƐ : ƐƐƐƐ : ƐƐƐƐƐ : ƐƐƐƐ : Ɛ

(a)nç(ı)p bod(u)nı ... boz oq b(a)şın : (a)k(ı)za : uç(u)z köölke (a)t(ı)ğ(ı)n : töke
b(a)rım(ı)ş: *Ondan sonra halkı....Boz-Ok liderine hücum ederek atlısıyla (onu) Uçuz
Göl'e döküvermiş.* T K2-3

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰺𐰠𐰳𐰺𐰠 : 𐰺𐰠𐰺𐰺𐰤 : 𐰺𐰠𐰤 : 𐰺

(a)nç(ı)p : b(a)rş : yılka : çik t(a)pa : yörid(ı)m : *Bundan sonra Kaplan yılında
(MS 750) Çiklere doğru yürüdüm.* ŞU D7

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰺𐰠𐰳𐰺𐰠 : 𐰺𐰠𐰺𐰺𐰤 : 𐰺𐰠𐰤 : 𐰺

(a)nç(ı)p : oı yıl : küz(i)n : ilg(e)rü : yörid(ı)m : *Bundan sonra aynı yılın güzünde
doğuya doğru yürüdüm.* ŞU D8

2.2. ÇEKİM EDATLARI

Bir adla birlikte kullanılarak o ada yer, yön, zaman, şekil, tarz, neden, miktar gibi nitelikler veren, kendisinden sonra gelen ad veya fiili bu özelliklerle niteleyen görevli dil öğelerine çekim edatları denir (Karaağaç, 2012: 434). Uygur Kağanlığı Yazıtları'nda geçen çekim edatları şunlardır:

- **ara:** arasında

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰺𐰺𐰺𐰺

(e)k(i)n (a)ra ıl(a)ğ(ı)m : t(a)r(ı)ğ(ı)ğ(a)ğ(ı)m: *İkisinin arasında ormanlarım,
tarlalarım (bulunmaktadır).* Ta B4

- **birle:** ile

: 𐰺𐰠𐰤 : 𐰺𐰺𐰺𐰺𐰺 : 𐰺𐰠𐰤 : 𐰺𐰠𐰳𐰺𐰠𐰳𐰺𐰠𐰳𐰺𐰠 : 𐰺𐰠𐰤 : 𐰺𐰠𐰳𐰺𐰠 : 𐰺𐰠𐰳𐰺𐰠𐰳𐰺𐰠𐰳𐰺𐰠 : 𐰺𐰠𐰤

: 𐰽𐰺𐰺𐰺𐰺

oı (a)ý : biş y(i)g(i)rmike : k(e)yre : b(a)şı : üç birküde : t(a)t(a)r : **birle** : k(a)tı :
toqid(ı)m : *Aynı ayın on beşinci günü Keyre Başı'nda Üç Birkü'de Tatarlarla şiddetli
bir şekilde savaştım ve (onları) yendim.* ŞU D6

- **ıngaru:** sonra

: 𐰺𐰠𐰳𐰺𐰠𐰳𐰺𐰠𐰳𐰺𐰠 : 𐰺𐰠𐰳𐰺𐰠 : 𐰺𐰠𐰤 : 𐰽𐰺𐰺𐰺𐰺𐰺

türük boğ(u)n : (a)nıta : **mğ(a)ru** : yooq boftı : *Türk halkı bunun üzerine yok oldu.*

ŞU K10

- **kisre**: sonra

: 𐌱𐌿𐌲𐌰𐌸 : 𐌸𐌿𐌸𐌰𐌸𐌰𐌸 : 𐌱𐌰

(a)nıta : **k(i)sre** t(a)k(ı)đu : yılka... : *Ondan sonra Tavuk yılında (MS 745)...* ŞU

K10

: 𐌱𐌿𐌸𐌰𐌸 : 𐌸𐌿𐌸𐌰𐌸𐌰𐌸 : 𐌱𐌰𐌸𐌰𐌸 : 𐌱𐌰

(a)nıta : **kisre** : k(a)nğ(ı)m k(a)ğ(a)n : uçdı : *Ondan sonra babam Kağan öldü.* ŞU

K12

: 𐌱𐌿𐌸𐌰𐌸𐌰𐌸 : 𐌸𐌿𐌸𐌰𐌸𐌰𐌸 : 𐌱𐌿𐌸𐌰𐌸𐌰𐌸 : 𐌱𐌰𐌸𐌰𐌸 : 𐌱𐌰 : 𐌸𐌰

b(e)n : (a)nıta : **k(i)sre** : it yılqa : üç k(a)rıluğ : y(a)bl(a)k s(a)k(ı)n(ı)p : t(e)ze
b(a)rđı: *Ben ondan sonra İt yılında (MS 746) Üç Karluklar düşmanca düşünceler
besleyip kaçıp gitti.* Ta G3

- **kodı**: boyunca, aşağı

: 𐌱𐌿𐌸𐌰𐌸 : 𐌱𐌿𐌸𐌰𐌸 : 𐌱𐌰𐌸𐌰𐌸 : 𐌱𐌰

ök(ü)şı : s(e)l(e)nđe : **koğı** : b(a)rđı: *Çoğu Selenga boyundan aşağı doğru gitti.* ŞU

D4

- **öngre**: önce

𐌸𐌿𐌸𐌰𐌸𐌰𐌸 : 𐌱𐌰𐌸𐌰𐌸 : 𐌱𐌰𐌸𐌰𐌸

oñ kün : **öngre** : ürk(ü)p b(a)rım(ı)ş : *On gün öncesinden korkup kaçmışlar.* ŞU G7

- **ötrü**: -dAn dolayı

: 𐌱𐌿𐌸𐌰𐌸 : 𐌱𐌰𐌸𐌰𐌸 : 𐌱𐌰𐌸𐌰𐌸 : 𐌱𐌰 : 𐌸𐌿𐌸𐌰𐌸𐌰𐌸𐌰𐌸 : 𐌱𐌰𐌸𐌰𐌸 : 𐌱𐌰

(a)nıta : **ötrü** : türg(i)ş : k(a)rıluğ(u)ğ t(a)b(a)rım : (a)l(ı)p : (e)bin : y(u)lıp :
b(a)rım(ı)ş: *Bundan dolayı Türğişler Karlukların mallarını alıp evlerini yağmalayıp
gitmişler.* ŞU G5

- **şınğar**: -dAn tarafa

: 𐌸𐌿𐌸𐌰𐌸𐌰𐌸𐌰𐌸 : 𐌱𐌰𐌸𐌰𐌸𐌰𐌸𐌰𐌸 : 𐌱𐌰𐌸𐌰𐌸 : 𐌱𐌰𐌸𐌰𐌸 : 𐌱𐌰𐌸𐌰𐌸 : 𐌱𐌰𐌸𐌰𐌸 : 𐌱𐌰

s(e)l(e)nġe : kid(i)n : ýıluġ :  ol : b(e)rd(i)n : Őnġ(a)r : Őıp b(a)Őnġa : t(e)gi
 (e)r(i)g itd(i)m : *Selenge'nin batısından Yilun Kol'un (Irmak) güney yanındaki Şıp Başı*
bölgesine kadar asker yerleştirdim. ŞU D3

- ** apa:** +A doġru

:      :         :       :     :      

kır (ı)z : **t(a)pa** : (e)r ıdm(i)Ő : siz t(a)Őı (i)nġ :  ik(i)g t(a)Őġ(a)r(i)nġ : tim(i)Ő :
m(e)n : t(a)Ő ı (a)yıy : tim(i)Ő : *Kırgızlara adam g nderip "Siz yola  ıkıp Çikleri*
 ıkarın, ben de çıkayım" demiş. ŞU D10

:     :      :       :     :     

tutu  : b(a)Ő(ı)n :  ik **t(a)pa** : b nġa : t(d)(ı)m : *Tutuk kumandasında bin adamlık*
bir birliġi  iklerin  zerine g nderdim. ŞU D11

- **tegi:** +A kadar

          :          :      :      :     :       :      :     

s(e)l(e)nġe : kid(i)n : ýıluġ :  ol : b(e)rd(i)n : Őnġ(a)r : Őıp b(a)Őnġa : **t(e)gi**
 (e)r(i)g itd(i)m : *Selenge'nin batısından Yilun Kol'un (Irmak) güney yanındaki Şıp Başı*
bölgesine kadar asker yerleştirdim. ŞU D3

:       :     :     

s(e)l(e)nġ(e)ke : **t(e)gi** :  (e)r(i)gl(e)di : *Selenge'ye kadar asker yerleştirdi(ler).* ŞU
D4

- **   n:** için

...Üç :     :     :    ...    :              :              

b(i)lges(i)n **  ( )n**  nġre : k n toġŐ d(a)k  : b d(u)n ...uç(a)qıġ : ıya : b(a)Ő(ı)p :
o (u)r: *(kaġanım) bilge olduġu için doġudaki / gün doġusundaki halklarıya baskı*
altına alıp (baġımlı kılarak) hüküm sürmüş. T D5-6

:      :            :     : B    :         :                :    

üze : kök t(e)nğri ý(a)rl(ı)k(a)duğ **üç(ü)n** : (a)şra ý(a)ğ(ı)z y(e)r : ig(i)t(t)ük :
üç(ü)n : (e)l(i)m(i)n törüm(i)n : (e)t(i)nt(i)m: *Üstteki Gök Tanrı / Ebedî Tanrı lütfettiği için, aşağıdaki yağız yer besleyip doyurduğu için, devletimi ve düzenimi kurdum.* Ta B3

- **üze**: üzerine

...1>4J> : JFD 4N9 : J4N : 4Y>4↓84Y>YD>Y> : D>>D : FJ>JH : J@...

...(a)nıta : k(a)lm(ı)ş1 : b(ı)u)ñ : oñ uýğur toq(u)z oğ(u)z : **üze** : yüz yıl ol(u)rup...
: ... *orada kalanlar On Uygur (ve) Dokuz Oğuzlara yüz yıl hükmederek...* ŞU K3

- **adın**: diğer, -dAn başka (Eraslan, 2012: 306).

: I>Y>YH : 37xY : J>J@

(a)nıta **ad(ı)n** : ödk(ü)nç : k(a)ğ(a)n (e)rm(i)ş: *Ayrıca (bunlardan biri) sahte kağan? İmiş.* T D2

- **ufru**: karşı, karşıısı; +A doğru (Eraslan, 2012: 310).

...>>Y>D>Y& : H&

b(e)n : **ufru** yöriğ(ı)m: *Ben (onları) karşılamak için dışarı yürüdüm.* ŞU G3

2.3. CÜMLE SONU EDATLARI

Cümlelerin anlamlarını çeşitli yönlerden vurgulayan, belirginleştiren cümle sonu eki veya edatları (Alyılmaz, 1994: 254) Uygur Kağanlığı Yazıtları'nda tek örnekte karşımıza çıkmaktadır.

- /+GII/

: Fxk<JYJF> : Fxk : 4>DΓ4>D : J@Y>Y> : 4eH>Y>Y>

ozm(ı)ş t(e)g(i)n : uğ(u)şğ(a)nıta : yöriyur : t(e)di : (a)nı alğıl t(e)di: *“Ozmış Tigin Udargan'dan (bize doğru) yürüyor” dedi. “(Git ve) onu (tutsak) al!” dedi.* Ta D6

>>YH : Y<Y>Y& : 4N> : 4N : J4N9 : >>YH>H : F4>YH : F4>YH : 3Y : J>D

ý(a)ña : iç(i)k : ölm(e)çi : y(e)tm(e)çi : s(e)n tid(i)m : yiçe : iş(i)g : küç(i)g :
birg(i)l : tid(i)m : *Bana yeniden tabi olun! (O zaman) ölüp yok olmazsınız dedim. Önceden olduğu gibi bana hizmet edin dedim.* ŞU D5

3. BAĞLAÇLAR

- **aşnukı**: daha önce

: ʏʁʁɹʁɹ : ʁʁ : ɹʁ...ʁ : ʁʁʁʁ : ʁʁʁ : ʁʁʁʁʁʁʁ : ʁʁʁʁʁ

(a)şnukı : ʁ(a)bğ(a)çd(a)kı : oğ(u)z : türük : ʁ...m(1)ş : (a)nıta : k(a)t(1)l(m(1)ş :

Daha önce Çin’de olan Oğuz (ve) Türk halkı ... orada katılmış. ŞU G8

- **tip**: diye, diyerek (Şirin, 2016: 297).

: ʁʁʁʁʁʁ : ʁʁ ...ʁʁʁ

ý(a)ğı **t(i)p** : (a)ýu k(e)lti : *Gelip düşman diye söyledi. ŞU G3*

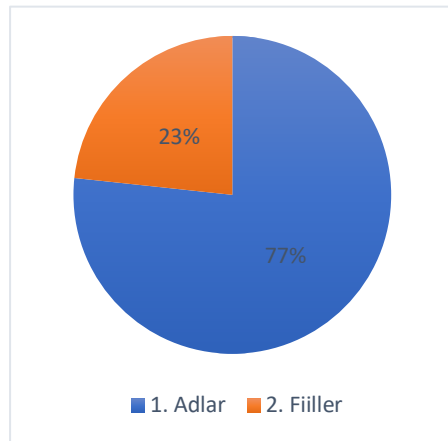
SONUÇ

Türk tarihinde önemli bir yeri olan Uygur Kağanlığı; siyasi, dinî ve edebî konularda öne çıkmış ve kendinden sonra gelen Türk boy ve toplulukları ile diğer halkları etkilemiştir. (Kök)türk Dönemi'ndeki yazıt dikme geleneği bu dönemde devam etmiş ve Türk dili ve tarihi açısından çok önemli yazıtlar ortaya konmuştur. Bu dönemde ortaya konan kağan ve kumandanlık yazıtlarından Tes, Tariat ve Şine Us bu açıdan dikkate değerdir.

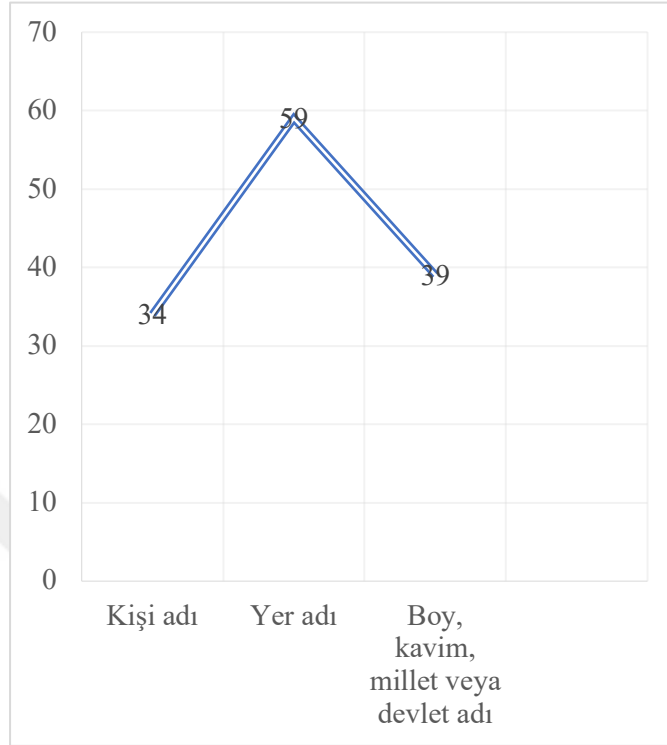
Bu çalışmada Uygur Kağanlığı Yazıtları'ndan Tes, Tariat ve Şine Us, Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ'ın tasnifiyle görevli ve anlamlı dil öğeleri bakımından incelenmiştir. Çalışmanın giriş bölümünde Uygurlar Kağanlığı ve bu dönem yazıtları hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Birinci bölüm olan Uygur Kağanlığı Yazıtları'nın Anlamlı Dil Öğeleri Açısından İncelenmesi, adlar ve fiiller olarak iki ana grupta incelenmiş ve sınıflandırılmaya gidilmiştir. İkinci bölümde ise görevli dil öğeleri ekler, edatlar ve bağlaçlar başlıkları altında incelenmiş ve sınıflandırılmaya gidilmiştir.

Uygur Kağanlığı Yazıtları'ndaki anlamlı ve görevli dil öğelerini incelediğimiz bu çalışmada Tes, Tariat ve Şine Us Yazıtları'nda geçen dil öğeleri ve bunların geçiş sıklıkları hakkında şu bulgulara ulaşılmıştır:

- Uygur Kağanlığı Yazıtları'ndan Tes, Tariat ve Şine Us Yazıtları'nda 532 farklı kavram işareti bulunmaktadır. Bunlardan 408'i ad, 124'ü ise fiil yapısında yer almaktadır.

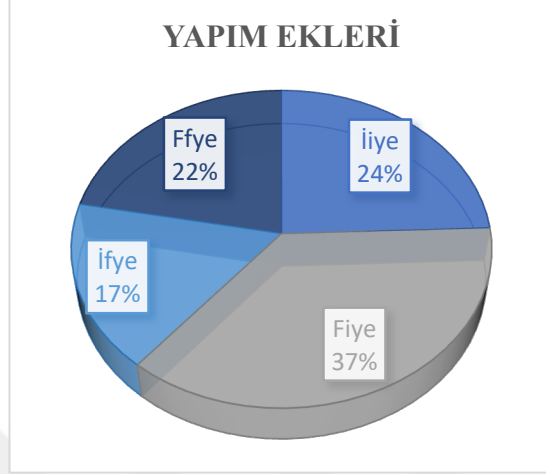
- İncelenen eserlerde 132 Türkçe özel ad bulunmaktadır. Bu özel adlardan 34'ü kişi adı, 59'u yer adı, 39'u boy, kavim, millet veya devlet adıdır.

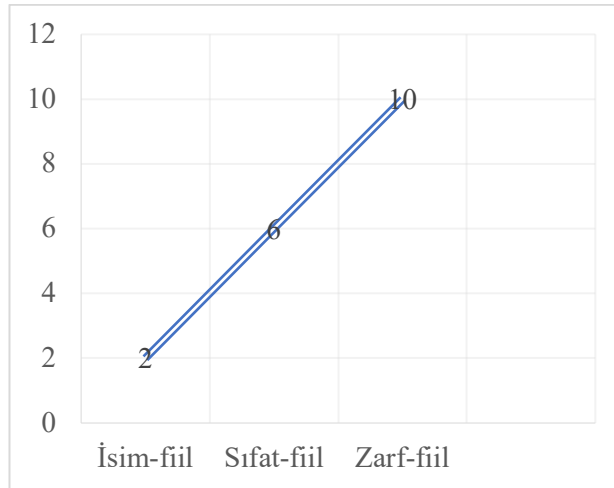
- Uygur Kağanlığı Yazıtları'ndan Tes, Tariat ve Şine Us Yazıtları'nda alıntı yapılan dil belirlenen 9 örnek bulunmaktadır.

Yazıtlarda Kullanımı	Geçtiği Dil
tutuk / tutuq	Çin. (tu-tu)
senğün / senğüt	Çin. (senğün)
çağ / şağ	İr. (şad)
ışbara	Skr. (isvara)
taý	Çin. (tai)
çigşi	Çin. (chi-chi)
erkin	Çin. (k'i-kin)
karaga	Moğ. (Haraa Gol)
kjün(ü)y	Moğ. (Hünüi Gol)

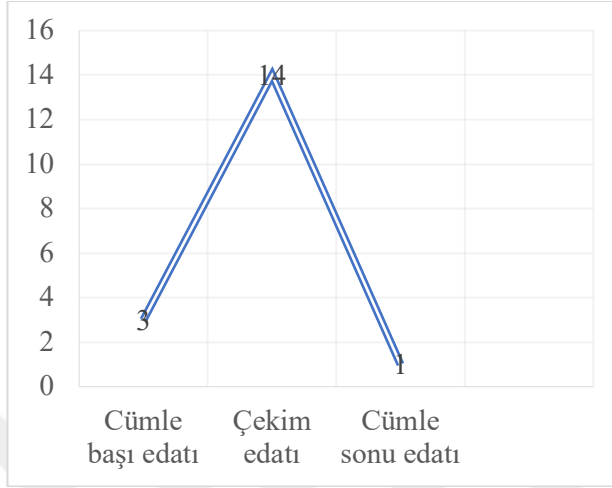
- İncelenen eserlerde 41 farklı türetme eki kullanılmıştır. Bunlardan 9'u fiilden isim türetme eki, 7'si isimden fiil türetme eki, 15'i fiilden isim türetme eki, 10'u isimden isim türetme ekidir.

- İncelenen eserler fiilimsi olarak kullanılan görevli dil öğeleri bakımından zengindir. Tes, Tariat ve Şine Us Yazıtları'nda 2 isim-fiil (/ -mA/, / -°ş/); sıfat-fiillerde 3 geçmiş zaman sıfat-fiili (/ -TI/, / -TIK/, / -mİş/), 2 geniş zaman sıfat-fiili (/ +°GmA/, / - (y)°r + erkli/), 1 gelecek zaman sıfat-fiili (/ -sIK/); zarf-fiillerden ise 4 hâl zarf-fiili (/ -A/, / -mATI(n)/, / -°p(An)/, / -(y)U/), 3 zaman zarf-fiili (/ -A/, / -TIKTA/, / -°r erkli/), 1 sebep zarf-fiili (/ -TIK(In) UÇUn/), 1 hedef zarf-fiili (/ -°p/), bir kuvvetlendirme zarf-fiili (/ -A/) bulunmaktadır.

- Uygur Kağanlığı Yazıtları'dan Tes, Tariat ve Şine Us'ta 3 cümle başı edatı (**yaña, yiçe, ançıp**), 14 çekim edatı (**ara, birle, ınğaru, kisre, kodı, öngre, ötrü, şınğar, ıapa, tegi, üçün, üze, ağın, uıru**) ve 1 cümle sonu edatı (/+GII/) bulunmaktadır.

KAYNAKLAR

- AKSAN Doğan, *Her Yöniyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, 6.b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.
- AKSAN Doğan, *Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını*, 9. b., Ankara: Bilgi Yayınevi, 2017.
- AKSAN Doğan, *Türkçenin Sözvarlığı*, 2.b., Ankara: Bilgi Yayınevi, 2018.
- ALYILMAZ Cengiz, *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi*, (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.
- ALYILMAZ Cengiz, “Türkçede Fiil Deyimleri ve Öğretimi Üzerine”, *Türk Dili Dergisi*, 620, 2003, ss. 534-540.
- ALYILMAZ Cengiz, *(Kök)türk Harfli Yazıtların İzinde*, 1.b., Ankara: Karam Yayınları, 2007.
- ALYILMAZ Cengiz, “Ünlemlerin Seslenmeleri Kuvvetlendirici İşlevleri”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, 2011, ss. 646-657.
- ALYILMAZ Cengiz, *İpek Yolu Kavşağının Ölümsüzlük Eserleri*, 1. b., Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2015.
- ALYILMAZ Cengiz, ““Türk”, “Türkçe”, “Türk Dili” Kavram İşaretleri Üzerine”, *Türkçe Eğitimin Güncel Sorunları*, ed. Cengiz Alyılmaz, Onur Er ve İsmail Çoban, Ankara: Eğiten Kitap, 2020, ss. 1-43.
- ALYILMAZ Cengiz, “yörü- (...> yürü-) Eylemi Nereden Geliyor?”, *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*, S. 1, 2020, ss. 1-19.
- ALYILMAZ Semra, *Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi'nin Uygurcasının Söz Dizimi*, (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.
- ALYILMAZ Semra, “Doğu Anadolu Ağızlarında İsim Yapım Ekleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 14, 2000, ss. 13-19.
- ALYILMAZ Semra, “Türkiye Türkçesinde Bulunma Hâli Kategorisi”, *Dil Araştırmaları*, S. 7, 2010, ss. 107-123.

- ALYILMAZ Semra, *Risâle-i Mûze-dûzluk (İnceleme-Metin-Dizin)*, 1. b., Ankara: Elik Yayınları, 2011.
- ALYILMAZ Semra, “Türkçenin Söz Diziminde Seslenmeler ve Seslenme Öbekleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 54, 2015, ss. 31- 50.
- ALYILMAZ Semra, *Türkçede Nesne Tekrarlı Fiiller*, 1.b., İstanbul: Kesit Yayınları, 2017.
- ALYILMAZ Semra, “On Plurality Category and Teaching in Turkish”, *Journal of Education and Training Studies*, Vol. 5, no: 9, 2017, ss. 94-99.
- ALYILMAZ Semra, “Türkçede Birden Fazla Anlam Ögesiyle (Sentaktik Yolla) Kavramların İşaretlenmesi”, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 1, 2018, ss. 11-25.
- ALYILMAZ Semra, “Dil Bilgisi Öğretiminde Bir Ayrıntı: Türkçede Çokluk Kategorisi ve Öğretimi Üzerine”, *Dil Bilgisi Öğretimi*, ed. S. Alyılmaz ve B. Ürün Karahan, Bursa, 2020, ss. 187-211.
- AYAZLI Özlem, *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*, 1.b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016.
- AYAZLI Özlem, “Eski Türk Yazıtlarında Geçen Yer-Yön Adlarının Sarı Uygurcadaki Durumu”, *International Journal of Old Uyghur Studies*, 1/2, 2019, ss. 211-232.
- AYDIN Erhan, *Şine Usu Yazıtı*, 1.b., Çorum: Karam Yayınları, 2007.
- AYDIN Erhan, *Uygur Kağanlığı Yazıtları*, 1.b., Konya: Kömen Yayınları, 2011.
- AYDIN Erhan, *Eski Türk Yer Adları*, 1.b., Konya: Kömen Yayınları, 2012.
- AYDIN Erhan, *Türk Runik Bibliyografyası*, 1.b., İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017.
- AYDIN Erhan, “Şine Usu Yazıtının Türk Dili Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi Üzerine”, *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, C. XI. S. 1., 2018, ss. 1-10.
- AYDIN Erhan, KARAMAN Ahmet, “Eski Türk Yazıt ve El Yazmalarında İkilemeler”, *Journal of Old Turkic Studies*, 3/2, 2019, ss. 259-286.
- BANGUOĞLU Tahsin, *Türkçenin Grameri*, 11.b., Ankara: Türk Dil Kurumu, 2019.

- BENZER Ahmet, *Türkçede Zaman, Görünüş ve Kiplik*, 1.b., İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2012.
- BESEREK Ahmet, *Türkçede Cümle Yapısı*, 1.b., İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991.
- BİLGEGİL M. Kaya, *Türkçe Dilbilgisi*, 3.b., İstanbul: Dergâh Yayınları, 1984.
- BÖREKÇİ Muhsine, *Atatürk'ün "Nutuk"unda Söz Dizimi*, (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.
- BÖREKÇİ Muhsine, *Türkiye Türkçesinde Yapı ve İşlev Bakımından Sözcükler*, Erzurum: Eser Ofset Matbaacılık, 2009.
- BURAN Ahmet ve ALKAYA Erkan, *Türk Lehçeleri*, 9. b., Ankara: Akçağ Yayıncılık, 2013.
- CAFEROĞLU Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 3.b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.
- CAFEROĞLU Ahmet, *Türk Dili Tarihi I-II*, 3.b., Ankara: Enderun Yayınları, 1984.
- CİN Ali ve IŞIK Deniz, "Eski Türkçeden Günümüze +IA- İsimden Fiil Yapım Eki", *Mediterranean Journal of Humanities*, S. 10, 2020, ss. 79-115.
- CLAUSON Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press, 1972.
- ÇOBAN İsmail, *Orhun Yazıtlarının Dilin Dört Becerisi Açısından İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2013.
- ÇOBAN İsmail, "Sosyal Medyada Kullanılan Ödünçlemeler Üzerine Bir İnceleme: YouTube Yorumları Örneği", *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, S. 5, 2019, ss. 298-313.
- ÇOBAN İsmail, *Türkiye Türkçesindeki Alıntı Sözcükler*, 1.b., Ankara: Eğiten Kitap, 2020.
- DAŞDEMİR Muharrem, *Dede Korkut Kitabı'nın Söz Dizimi*, (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.

- DAŞDEMİR Muharrem, *Türkçenin Yapısal-İşlevsel Söz Dizimi*, 1.b., Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2015.
- DEMİR Tufan, *Türkçe Dilbilgisi*, 1.b., Ankara: Kurmay Yayınları, 2004.
- DEMİRCAN Ömer, *Türkiye Türkçesinde Kök-Ek Bileşmeleri*, 2.b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1977.
- DİZDAROĞLU Hikmet, *Tümcebilgisi*, 1.b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1976.
- DOĞRU Fidan, “Kuanşi İm Pusar’da Kavramların İşaretlenmesi”, *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*, S. 1, 2020, ss. 20-28.
- EDİZKUN Haydar, *Türk Dilbilgisi*, 3.b., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1988.
- ERASLAN Kemal, *Eski Uygur Türkçesinin Grameri*, 1.b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2012.
- ERCİLASUN Ahmet Bican, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, 16.b., Ankara: Akçağ Yayıncılık, 2015.
- ERCİLASUN Ahmet Bican, *Dilde Birlik*, 4.b., Ankara: Akçağ Yayınları, 2015.
- ERCİLASUN Ahmet Bican, *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, 1.b., İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- ERGİN Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, 16.b., İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1977.
- GABAIN Annemarie von, *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev. Mehmet Akalın), 5.b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- GEMALMAZ Efrasiyap, *Türkçenin Derin Yapısı*, (Haz. Cengiz Alyılmaz ve Osman Mert), Ankara: Belen Yayıncılık, 2010.
- GENCAN Tahir Nejat, *Dilbilgisi*, 4.b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1979.
- GÜLENSOY Tuncer, *Türkçe El Kitabı*, 8. b., Ankara: Akçağ Yayınları, 2019.
- GÜLENSOY Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, 2.b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- GÜLSEVİN Gürer, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, 4. b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.

- GÜNER Galip, “Türkiye’de Kelime Etimolojisi Üzerine Yayımlanan Makalelere Dair Bir Bibliyografya Denemesi”, *Journal of Turkish Studies*, 30/II, 2006, ss. 77-93.
- GÜNER Galip, TÜNGÜÇ ÇELİK Kader, “Türkiye’de Kelime Etimolojisi Üzerine Yayımlanan Makaleler Bibliyografyası II (2007-2020)”, *Türkbilig*, S. 39, 2020, ss. 157-178,
- HACIEMİNOĞLU Necmettin, *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi, 1984.
- HACIEMİNOĞLU Necmettin, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.
- HENGİRMEN Mehmet, *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, 1. b., Ankara: Engin Yayınevi, 1999.
- KAVAKLIÇEŞME KOTAN Hüsna, *Yunus Emre Divanı’nın Söz Dizimi*, (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- KARAAĞAÇ Günay, *Türkçenin Söz Dizimi*, 1.b., İstanbul: Kesit Yayınları, 2009.
- KARAAĞAÇ Günay, *Türkçenin Dil Bilgisi*, 1.b., Ankara: Akçağ Yayınları, 2012.
- KARAHAN Akartürk, *Eski Uygurcada Bağlaçlar*, 1. b., Ankara: Grafiker Yayınları, 2014.
- KARAHAN Leylâ, *Türkçede Söz Dizimi*, 22.b., Ankara: Akçağ Yayınları, 2015.
- KESKİN Esra Gül, *Türkçede Birleşik Ekler*, (Doktora Tezi), Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- KOCASAVAŞ Yıldız, *Türkçede Şahıs Zamirleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004.
- KORKMAZ Zeynep, *Grammer Terimleri Sözlüğü*, 1.b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1992.
- KORKMAZ Zeynep, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar 1-2*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.
- KORKMAZ Zeynep, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, 1. b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.

- KORKMAZ Zeynep, *Oğuz Türkçesinin Gelişimi*, 1. b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.
- MERT Osman, “Türkçede Hâl Kategorisi ve Öğretimi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 21, 2003, ss. 25-31.
- MERT Osman, *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes, Tariat-Şine-Uş*, Ankara: Belen Yayıncılık, 2009.
- MERT Osman, “Kutadgu Bilig’de Nesneyi Karşılamanın Kavram İşaretleri ile Eylemler Arasındaki Sentaktik İlişkiyi Sağlayan Dışa Dönük Görevli Dil Öğeleri”, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 2, 2019, ss. 431-445.
- MANSUROĞLU Mecdud, “Türkçede -GU Ekinin Fonksiyonları”, *Türkiyat Mecmuası*, S. 10, s. 341-348.
- ORKUN Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1986.
- NURDİN KIZI Gülzat, *Yenisey Yazıtlarındaki Hâller*, (Yüksek Lisans Tezi), Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- ÖLMEZ Mehmet, *Uygur Kağanlığı Yazıtları*, 1.b., Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2018.
- ÖLMEZ Mehmet, “Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Öğeler”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7, 1997, ss. 175-86.
- ÖZDEMİR Dicle, “Ötüken Uygur Kağanlığı Dönemi Yazıtlarından Tes, Tariat ve Şine Uş Yazıtlarında Kavramların İşaretlenmesi”, *I. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Sempozyumu*, 2020, ss. 101-122.
- ÖZTÜRK Rıdvan, *Köktürkçe El Kitabı*, Konya: Palet Yayınları, 2014.
- SERTKAYA Osman Fikri, “-an / -en Ekli Yeni Şekiller ve Örnekleri Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. 37, S. 1989, 1989, ss. 335-352.
- ŞAHİN Hatice, “Kutadgu Bilig’de Tasviri Fiiller”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, ss. 95-105.
- ŞAHİN Hatice, *Türk Dili Üzerine Yazılar*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2020.

- ŞEN Nazmi, “Türkische Turfantexte VII’de Bulunan Atasözlerindeki Değerler Üzerine”, *I. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Sempozyumu*, 2020, ss. 61-73.
- ŞEN Serkan, *Eski Uygur Türkçesi Dersleri*, 3.b., İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2014.
- ŞEN Serkan, *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*, 1.b., Ankara: Atatürk Kültür, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.
- ŞİRİN Hatice, *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, 1.b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016.
- ÖZKAN Mustafa ve SEVİNÇLİ Mustafa, *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, 9. b., İstanbul: Akademik Kitaplar, 2019.
- TAŞ İbrahim, *Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı*, 1. b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020.
- TEKİN Şinasi, “Eski Türkçe”, *Türk Dünyası El Kitabı Dil-Kültür-Sanat*, C. II, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1992, ss. 69-119.
- TEKİN Şinasi, *İştikakçinin Köşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, 3.b., İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- TEKİN Talat ve ÖLMEZ Mehmet, *Türk Dilleri Giriş*, 2.b. İstanbul: Kitap Matbaası, 2003.
- TEKİN Talat, *Orhun Türkçesi Grameri*, 1. b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016.
- TOKYÜREK Hacer, *Eski Türkçede (VIII. YY.- XII. YY.) Yardımcı Fiiller*, (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- ÜSTÜNOVA Kerime., “Eklerin Öğretimi Üzerine Bir İki Söz”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 5, 2004, ss. 173-182.
- ÜSTÜNOVA Kerime, *Dil Bilgisi Sorunları*, 1.b., İstanbul: Kesit Yayınları, 2010.
- ÜSTÜNOVA Kerime, *Dil Yazıları*, 2.b., Ankara: Akçağ Yayınları, 2011.
- ÜSTÜNOVA Kerime, *Türkiye Türkçesi Ad İşletimi (Biçim Bilgisi)*, 1.b., Bursa: Sentez Yayıncılık, 2012.

ÜSTÜNOVA Kerime, *Eylem İşletimi*, 1.b., İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2016.

YILDIRIM Fikret, *Irg Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerinin Dili*, 1. b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.

YILDIRIM Kürşat, *Uygur Kağanlığı (744-840)*, 1.b., İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.

YILDIZ Hüseyin, “Eski Türk Bengü Taşlarında Paralelizm”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Özel S. 4 / 94, 2018, 93-122.

